ژیانەوە – یەکەم ڕۆژنامەی ڕووزەردی کوردی 1924_ 1926 و بڵاوکەرەوەی " عێراقچیەتی "

سەلام ناوخۆش

دەروازە

لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیدا ئاماژە بە ڕۆژنامەی " کوردستان " دەکرێت ، کە ڕۆژنامەی ئۆپۆزسیونی کوردیە کە لە دەرەوەی کوردستان دەرکراوە ، هەروەها ئاماژە بە ڕۆژنامەی " پێشکەوتن " دەکرێت ، کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردیە لە کوردستان دەرچوو بێت . ئەو هەموو " یەکەم"-_ە پانتاییەکی فراوان لە ڕۆژنامەگەری کوردی دەگرێت .
لەم کورتە وتارەدا دەمەوێ ڕۆناکی بخەمە سەر یەکەم ڕۆژنامەی ڕووزەردی کوردی لە شاری کوردی ، بنکەی بەرخوردانی سەدەی بیستەم .

ناساندنی ڕۆژنامەی " ژیانەوە "

ڕۆژنامەی " ژیانەوە " لە پاش ڕۆژنامەی " تێگەیشتنی ڕاستی " و " پێشکەوتن" ، ئینگلیز یەکەم ڕۆژنامەی خۆی بە قەڵەمی کوردی دەرکرد .جەباری 1970،ل86_87 دەربارەی ڕۆژنامەی ژیانەوە دەنووسێت : " ڕۆژنامەیەکی وێژەیی هەفتانەی کوردی بووە ، کاربەدەستانی میری لە 18 \ 8 \ 1924 لە سلێمانی دەریان دەکرد ، هەر لە ژێر ئەو ناونیشانە مایەوە هەتا ڕۆژی 14 \ 1\ 1926 پەنجا و شەش ژمارەی لێ دەرچووە . عومەر 2001 ، ل121 لە ماستەرنامەکەیدا ئاماژە بە لەرزێکی شوناسی ئەو تەنە نامۆیە لە شاری سلێمانی دەکات ، کە هەتا درەنگانێك نەیتوانیوە لە سەر پێناسەیەك ، لۆگۆیەك لەنگەر بگرێت : لە ژمارە یەك ئەم دەستەواژەیە نووسرا بوو : ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکومەتییە هەفتەی جارێك دەردەچێت ، کەچی لە ژمارە شازدە و حەڤدە بووە :ئەم غەزەتە یە غەزەتەیەکی حکومەتییە و هەفتەی دوو جار دەردەچێ . لە ژمارە هەژدە ئەو دەستەواژەیە گۆڕدرا بوو بە ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی سیاسی ، ئەدەبی ئیجتیماعییە ، هەفتەی دوو جار دەردەچێت . لە پاشان لە ژمارە 20 هەتا 56 ، کە دواین ژمارەیە بەو ناوە ، ژیانەوە ، دەستەواژەکە بووە :ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی سیاسی ، ئەدەبی ، ئیجتماعییە هەفتەی یەك جار

دەردەچێ."

بە پێچەوانەی عورفی ڕۆژنامەنووسی رۆژنامەی ژیانەوە ناوی سەرنووسەر لە سەر نەبوو ، بەڵام لە ژمارە 37ەوە دەردەکەوێت ، کە جەمیل صائیب ، دوژمنی سەرسەختی شێخ مەحموود و نووسەری نۆڤلیتی لە خەوما سەرنووسەری بووە . ئەو نوڤلێتە ، کە دژ بە ئایدیۆلۆژیای هزری و سیاسی شێخ مەحموود بوو ، لە ژمارە 28 هەتا دوا ژمارەی ژیانەوە بە زنجیرە لەوێی بڵاوکردەوە هەروەها بەشەکانی تری لە ڕۆژنامەی ژیان ، جێگرەوەی رۆژنامەی ژیانەوە ، بڵاوکردەوە.
ئەوەی جێگەی سەیر و تێڕامانە ، ڕۆژنامەی ژیانەوە تەنها مانگێك دوای ڕۆژنامەی ئومێدی ئیستقلال دەرچوو ، ڕۆژنامەکە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بوو بە زمانی کوردی قسە و جوێنی بە شۆرشی کوردی ئەوسا دەدا ، هەروەها لەمە خەتەرناکتر یەکەم ڕۆژنامە بوو باسی لە عێراقیبوون و کوژاندنەوەی سەربەخۆیی دەکرد ، بە دیدی یەکێ لەو نووسەرە کوردە عێراقچیانە ، ڕۆژنامەی ژیانەوە سەرەتای قۆناغێکی نوێ بوو ، عومەر ، ل118 !

کەواتە ڕۆژنامەی ژیانەوە چ وەك ئایدیۆلۆژیای هزری یا سیاسی تەواو دژ بە شێخ مەحمود بوون.
ئینگلیز و ڕۆژنامەی ژیانەوە
کەس گومانی لەوەدا نیە بزاڤەکەی شێخ مەحموود نیمچە بنەماڵەیی و دەرەبەگی بوو . زۆر گرینگیش بوو چاوێکی ڕەخنەیی بۆ ڕەوشەکە هەبێت بۆ ئەوەی تەنیا لە نوخبەیەك قەتیس نەبێت . بەڵام وەك مەسعود موحەمەد وتەنی خودی فیودالی وەك سیستەم لە نێو کورددا نەبووە ، هەندێ نوخبەی منەوەر لە وردە بۆرژوای کورد چەندەهای بنەماڵەی ناوزەدکراو بە دەرەبەگ یا مەلاك و زەویدار ، هەندێ لەوانە ژیانی خۆیان کردۆتە قوربانی " کوردایەتی " کەچی زۆر وردە بۆرژوا و منەوەری کورد ژیانی خۆی کردۆتە قوربانی " عێراقچیەتی " بە نیازی ئەوەی سەنترالیزم ، لیبرالیزم یان سۆشیالیزمی بۆ بە بەرهەم دێنێ .

ئینگلیز خۆی لەو وردە بۆرژوا و منەوەرە کوردە دەگەڕا ، هەر بۆیە جەمیل صائب هەر چەند هەفتەیەك دوای کەوتنی سلێمانی ، کەرکوکی بەجێهێشت و گەڕایەوە سلێمانی ، هەر مانگێك دواتر ڕۆژنامەی ژیانەوەی دەرکرد (عومەر 2001 ، ل162).

ئینگلیز دەرکی بەوە کرد ، کە بە ڕۆژنامەی وەك تێگەیشتنی ڕاستی و پێشکەوتن ئامانجی خۆی لە سلێمانی ناپێکێت ، بۆیە بیری لەوە

کردەوە کە بە " منەوەر"ی کورد لە نوێنەری سیاسی کورد بدات . تێ سەیر بکە تەنها یەك مانگ لە نێوان کەوتنی " ئومێدی ئیستقلال " و " ژیانەوە " هەیە . جەباری 1970 ، ل86 هەروەها خەزنەدار و زەنگەنە 2011 ،ل 39 دەنووسن : پاش داگیرکردنی شاری سلێمانی لە مانگی تەمووزی 1924 ، ڕۆژنامەی " ئومێدی ئیستقلال " پەکی کەوت و ڕۆژنامەگەریی سیاسی لە کوردستانی باشوور لە بەر چاوان نەما و بزر بوو…"

ڕاستە ڕۆژنامەی ئومێدی ئیستقلال زمان حالی حکومەتی شێخ مەحموود بوو ، سەرنووسەری نوێی ڕۆژنامەکە ، حسێن نازم ، هەم وشەی " سیاسی" لە سەر ڕۆژنامەکە لابرد ، هەمیش لە ژمارە چواردەوە ویستویەتی خۆی لە گێچەلی سیاسەت دوور بگری ، وەك لە نووسینەکەی ژمارە چواردە دا هاتووە : " تەعەرووزی سیاسات ناکەم مەباحیس و مەقالاتێك کە لزومی بێ بۆ سیاسەت و سەلامەتی مەملەکەت قبوول و دەرجی ناکەم !"

سیاسەتی ئینگلیز ئەوە بوو شتێك نەبێ بە ناوی " حوکومەتی کوردی "ەوە ، بەڵکو سلێمانی وەك شارەکانی دی کوردی ببێتە بەشێك لە دەوڵەتی عێراق ، با بزانین ڕۆژنامەی ژیانەوە چۆن ئەو سیاسەتەی ئینگلیزی بە زۆربەی منەوەری کوردی لە کوردستان بەرجەستە کرد.

ئەو ڕۆژنامەیە، سەرەتای مێتەکەی لکاندنی باشووری کوردستانی بە عێراق لێکەوتەوە، بە جۆرێك وەك خەزنەدار و زەنگەنە دەنووسن : بە کەوتنی ئومێدی ئیستقلال و دەرچوونی ژیانەوە : ڕۆژنامەگەریی سیاسی لە کوردستانی باشوور لە بەر چاوان نەما و بزر بوو " هەروەها جارێکی تر ئینگلیز و عێراق بە درێش ئاماژەیان بە دەوڵەتی کوردی نەکرد.

لە مەسەلەی لکاندنی باشووری کوردستان بە عێراقدا زۆربەی نووسەری کورد ئینگلیز خەتابار دەکەن ، بە دەگمەن ئاماژە بەوە دەکەن کە بەشێك لە منەوەری کورد ئامرازی ئەو سیاسەتەی ئینگلیز بوون .

ئەمین (2002 ، لە ل344) کتێبی ژیان ، بە تەمەنترین ڕۆژنامەی کوردی ، دەنووسێت : هۆی بڵاوبوونەوەی ئەم غەزەتەیە ئینگلیز دەیویست بە کورد بڵێت : ئێوە تازە بەشێك دەبن لە عیراق و دەبنە هاوڵاتی عیراقی.

گەرچی ئەو ڕۆژنامەیە هەندێ داهێنانی لە ئەلفبێی کوردی کرد ، بەوەی نیگاری بۆ دەنگی کوردی پێشنیار کرد ، لەوانە :

- پیتی (ژ) لە ژیانەوە.
- پیتی (چ) لە چاپخانەوە، چاوپیکەوتن ، چاوبکەنەوە.

- پیتی (پ) لە پی و قدم ، پارچە پارچە..هتد (ناوخۆش 2019 ، ل30)
- ئەو خزمەتە زمانەوانییە هەر بۆ خۆی لە چاوی خەڵك کردن بوو ، ئەگەرنا وتارەکانی هەر بۆ ناشرینکردنی ئەزموونەکەی شێخ مەحموود بوو . ئەمین(2002،ل358-359)چەند وێنەیەك لە نووسینەکانی ژمارە:(سێ و پێنج وبیستویەك…هتد دەربارەی ناشیرینکردنی شێخ دەهێنێتەوە :
- اخو امجارەش لە پاش ئەمانەش چاو ناکینەوە؟
- مودەتیك بو شێخ مەحمود و جەردەکانی مەعیيەتی لە تەعجیزاتی بەعزی فقیر و فوقەرا.
- حیشمەتئاب مەلیکە دروزنە.

ئەو قسانە نوێ بوون لە کۆمەڵگای کوردی ، بەوەی بیرۆکەی ” ڕەخنەی شرۆڤەی ئاخاوتن” ئەوها بەر قەرار بکرێ ، بەرژەوەندی سیاسی وا بکات زمانیش بە سیاسی بکرێت .”

جەباری 1970 ، ل86 دەربارەی ئامانجی ڕۆژنامەکە دەنووسێت :” ڕۆژنامەی ژیانەوە بۆ سود و تەڵەکەبازی ئینگلیز لە لایەن چەند کەسێکی بەکرێگیراو ەوە سەرپەرشتی دەکراو وتاری تێدا دەنووسرا .” عبدالرەقیب یوسفی شوێنەوارناس پاش زیاتر لە سی ساڵ لە قسەکەی جەباری

لة ل36ى كتيَبي(بةلَطةنامةكاني حكومةتي شيَخ مةحمود) باس لةوة دةكات كة ثاش حكومةتةكاني شيَخ مةحمود 1918 و 1922-1924 هةلَوةشانةوة زؤربةى منةوةرى كوردي لة شيَخ كةوتنة تةقة ، بؤ نموونة رؤذنامةى(ذيان)، كة شارةواني سليَماني سالَ و نيويَك زياتر لةو سةردةمة بةدواوة و لة سايةى حوكمي ثاشايةتي عيَراقدا دةريكردووة، بة ناهةق كةوتووةتة ناوزراندني شيَخ و حكوومةتةكةى…”

جگە لە جەمیل صائیب ، نووسەرانی نەیاری شێخ لەو ڕۆژنامە کۆبوونەوە ، هەندێك بە نازناو هەندێکی تر بەناوی خۆیان شیعر و نووسینیان بڵاوکردەوە ، لەوانە ئەحمەد موختار بەگی جاف ، فائق بێکەس ، مەحمود جەودەت ، ئەحمەد تۆفیق…هتد (عومەر 2001 ، ل121_122)

هۆکارەکانی دروستبوونی عێراقچیەتی

هەر لە سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە قسە لە سەر بیرۆکەی عێراقچیەتی کراوە ، هەر لە قۆناغێکدا هۆکارێك بە هۆکار زانراوە بۆ ئەو بیرۆکە نەزۆکە :

هۆکاری ئابووری

ئابووری شادەماری ئیستقراری وڵاتە . لە وڵاتدا دوو چین هەن

زۆر جێگای متمانەی سیاسی نین ، ئەوانیش چینی سەرەوە و وردە بۆرژوای سیاسین کۆمەڵگا . پیاو ماقووڵ و ئەشراف خاوەن پاڵپشتیەکی ئابوورین ، بەرژەوەندی خۆیان لە ئیستقراری سیاسی دەبیننەوە . ڕەفیق حیلمی لە یاداشتەکانیدا ئاماژە بەوە دەکات کە ئەوانەی باوەڕیان بە عێراقچیەتی هەبوو ، ئەشراف و مەلاك و توجارەکان بوون . لە ئەنجامدا پاش لکاندنی کوردستان بە عێراق ئەشرافی بێ وەتەن ، عەوامی مەفتوونی وەتەن دروست بوو .

پاش شەشی ڕەشی ئەیلول ی بەر دەرگای سەرا چەندان شاعیری وەك پیرەمێرد و حەمدی و بێکەس ، گۆران …هتد بە شیعر وەجواب هاتن ، بەڵام نایب و ئەشراف و مەلاکی کورد بەرەو بەغدا بەڕێکەوتن .

هۆکاری نەوت

زۆر قسە لە سەر ئەوە کراوە ، کە هەبوونی نەوت لە کەرکوك هۆکار بووە بۆ ئەوەی ئینگلیز کوردستان بە عێراق بلکێنێت .

هۆکاری مەزهەبی

سەبارەت بە عەرەبی عێراق ، زۆربە شیعە مەزهەبە ، جا بۆ ئەوەی ئینگلیزی پارسەنگی سوننە لە عێراق بپارێزێت ، کوردستانی بە عێراقەوە لکاند، کە زۆربە سوننە مەزهەبن .

ئەو سێ هۆکارە زۆر قسەی لە سەر کراوە بە جۆرێك کتێبێکی مێژوویی کورد نییە ئاماژەی بەو هۆکارانە نەکرد بێت .

هۆکاری منەوەربوون ، هۆکارێکی کوردییە بۆ خۆ بە ستنەوە بە عێراق . ڕەفیق حیلمی لە بەشی یەکەمی یاداشت دەنووسێت : منەوەر لای عەوامی خەڵك بێ دینەکان بوون . ئەشراف و نایبی کوردیش لای پیرەمێردی شاعیر ” هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان ” بوون .

فائق بێکەس دەربارەی منەوەر و ئەشرافی کوردی دەڵێت :

منەوەر زۆری هەر لەبەر نانی وەتەن ئەفرۆشێ بە یەك تارانی

ئەخاتە ژێر پێ دین و ئیمانی کاکە خوا ئیشی نابەجێ ناکا

....

ئەشرافمان هەموو بۆ ڕێح و سستن دەخیلە پشتیان هیچ پێ مەبەستن

هەموو ناکۆك و پارە پەرستن…دیوانی بێکەس ، ل49

قوڕبەسەریەکەی کورد لەوەدا بوو ، زۆربەی نووسەرەکانی مەست بوون ، نایبەکانیشی وڵات فرۆش و پارەپەرست …ئەو دوو دیاردەیە بە درێژی لە یاداشتی ڕەفیق حیلمی و بیرەوەریەکانی هاوار تۆمار کراون (، هاوار ، ل260 ، حەسەنپوور ، ل169).

ڕۆژنامەی ژیانەوە شتە نهێنیەکانی نایب و نووسەری وڵات فرۆشی بۆ عەوام ئاشکرا کرد . زۆر بە ڕاشکاوی لە مەملکەتەکەی شێخ بانگەشەی عێراقچیەتی بە گوێی هەمووان‌دا .

جگە لە خودی ڕۆژنامەکە وئەو نووسەرانەی لە ڕۆژنامەی ژیانەوە لە شێخ مەحموود کەوتنە تەقە ، لێرەدا دەمانەوێ ئاماژە بە هەژموونی گوتاری ژیانەوە بکەین لە سەر چەند منەوەرێکی کورد لە دەرەوەی ژیانەوە .

یەکەم . تۆفیق وەهبی

زمانزانێکی دەستە ئینگلیز بوو ، زۆر لە شێخ دوور نەبوو ، بەڵام ئایدیۆلۆژیاکەی دوور بوو لە شێخ نزیك بوو لە ئینگلیز ، بۆیە ئینگلیز کردیە موتەسەریفی سلێمانی هەروەها مەعاریفی عێراقی داوای لێکرد شتێك ئامادە بکات لە سەر ڕێزمان و دەستوری زمانی کوردی (حەسەنپوور 2015 ، ل162) ئینگلیز منەوەرێکی دەویست بۆ ئینگلیز کار بکات ، نەك بۆ دۆز و زمانی کوردی ، بۆیە وەك خۆی بۆ حەسەنپوور دەگێڕێتەوە :" پاش ئەوەی بەینمان لەگەڵ ساطع الحصری لە وەزارەتی مەعاریف تێکچوو ، مەلایەکی بە ناوی صدقی کابان بانگ کرد و دوو صەد ڕووپیەیان دایێ ، کابانیش شتێکی نووسی بەناوی موختەصەری صەرف و نەحوی کوردی ." موتەعەهیدی حکوومەتیان بە لا نا . لەوە زیاتر بە حوکمی ئەوەی تۆفیق وەهبی وەك موتەسەریفێکی سلێمانی سکاڵا و عەریزەیەکی لە ڕۆژنامەی سلێمانی بڵاوکردۆتەوە ، جگە لەوەی لە موتەصەریفی وەدەریان ناوە هەروەها مەجبور کرا لە سلێمانی نەمێنێ و لە بەغدا بژی هەروەها ماڵەکەی بپشکنرێ و ڕاپێچی زیندان بکرێ (حەسەنپوور ، ل162_163)

دووەم . مستەفا پاشای یامولکی و ماجید مستەفا

ئەو دووە لە نزیکەکانی شێخ بوون . ئەوانیش هەرزوو لە شێخ هەڵگەڕانەوە و بوونە عێراقی . ئەمین 1999 ، لە ل16 ی کتێبی سەردەمی قەڵەم و موراجەعات دەنووسێت :" لە هەڵبژاردنی 1928 دا زۆر کەس خۆیان ناودێر کرد ، لەوانە مستەفا پاشای یامولکی کە لە کابینەکەی شێخ مەحموود دا وەزیری مەعاریف بوو هەروەها ماجید مستەفا کە تا ساڵی 1927 یەکێ لە هاوکارە نزیکەکانی بوو ."
مستەفا یامولکی تەنیا دوو مانگ پێش گەڕاندنەوەی شێخ لە هیند ، لە سەردەمی ئیدارەی مێجەر سۆن بە نهێنی لە بیستویەکی تەمووزی 1922 یەکەم کۆمەڵەی کوردی لە باشووری کوردستان دامەزراند. شەریف 2007 ، ل131 کۆ دەنووسێت کۆمەڵەکەی یامولکی ناوی کۆمەڵەی کوردستان بوو ، ئامانجی سەرەکی بریتی بوو لە پاڵپشتیکردنی جولانەوەکەی شێخ

مەحموود ، کەچی کە چووە بەغدا بووە عێراقچی خۆی ناودێر کرد ببێتە ئەندام لە پەرلەمانی عێراقی .

سێیەم

فائیق بێکەس ، زێوەر هەتا پیرەمێرد

فائیق بێکەس ناسراو بوو بە ئەبو نەواسی کوردی و زێوەر و پیرەمێرد ناسراو بوون بە دینداری دووره سیاسەت . پرسی عێراقچیەتی بووە مەسەلەیەکی حەتمی چونکە پاش خۆبەدەستەوەدانی شێخ لە 13ی مایسی 1931 دا لە پێنجوین تۆماری خەباتی سیاسی [illegible] *:* [illegible] *1924* [illegible] *(150* [illegible] *1999* [illegible] *:* [illegible] ” [illegible] ” [illegible] ” [illegible] “ [illegible] *1948* [illegible] *:* [illegible] *99-98* [illegible] … [illegible] ژیان بوونە مەدرەسەی بە عێراقیبوون ، بە جۆرێك عێراقچییەتی بووە پلاتفۆرمی کۆمەڵەی سیاسی کورد وەك کۆمەڵەی مارکسسی –لینینی ، ئاڵای شۆڕش هەر کاری لە سەر عێراقچییەتی دەکرد .

ئەنجام

ڕۆژنامەی ژیانەوە سەرەتای دەرکەوتنی عێراقچییەتی و نەفرین کردن بوو لە سەربەخۆیی . ڕقبوون لە دەرەبەگ و شێخ و مەلا چاوی هەندێك لە منەوەری کوردی کوێر کرد و دەستیان دایە ” خەباتی ” قەڵەم بۆ لکاندنی کوردستان … ئەو لکاندن و عێراقچییەتە ماڵوێرانی کوردی لێکەوتەوە و خەونی خانی و زەمەنی شێخی لە گێڕنا.

ژێدەر

ئەمین ، نەوشیروان 1999 سەردەمی قەڵەم و موراجعات 1928_1931.
سلێمانی : سەردەم .
ئەمین ، نەوشیروان 2002 ژیان . سلێمانی : سەردەم.
بەکر ، سەلام ناوخۆش 2015 مێژووەك لە پەرتەوازەیی . هەولێر : هیڤی .
بەکر ، سەلام ناوخۆش 2019 کاریگەری قورئان لە سەر زمان و ئەدەبی کوردی . تورکیا : لە بڵاوکراوەکانی دەزگای تەفسیر.
جەباری ، عبدالجبار 1970 مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی . کەرکوك : چ شارەوانی کەرکوك.
حەسەنپوور ، ئەمیر 2015 سەدەیێك خەبات لە پێناوی زمانی کوردیدا .
سلێمانی : لە بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین .
خەزنەدار ، ج وە زەنگەنە ، ع 2011 ئینسایکلۆپیدیای ڕۆژنامەگەریی کوردی . هەولێر : لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ڕۆژنامەنووس.
شریف ، عبدالستار طاهر 2007 الجمعیات و المن و الاحزاب الکوردیه فی نصف القرن ، ط2 . السلیمانیة :؟
عومەر ، فاروق علی 2001 ڕۆژنامەگەریی کوردی لە عێراقدا ، و.تاریق کارێزی . هەولێر : لە بڵاوکراوەکانی موکریانی.
دیوانی بێکەس ، کۆکردنەوەی ئومێد ئاشنا . سنە : انتشاراتی کوردستان.

• ژمارە یەکەمینی ڕۆژنامەی (ژیانەوە)لە هەژدەی ئابی 1924 لە سلێمانی دەرچووە ، بەم ناوە تا 56 ژمارە بەردەوام بوو کە دەکاتە 14 \ 1 \ 1926 هەر هەفتەیەك دوای ئەو مێژووە ڕۆژنامەکە ناوی بووە (ژیان) هەتا 1\3 \ 1938 ، بەم ناوە (553) ژمارە ی لێ دەرچوو (بڕوانە عومەر 2001 ، ل121-127) هەروەها ئەمین (2002 ، ل321).

جـــادووی زمـــان و جێنـــدەری

زمانەوانی … سەلام ناوخۆش

کورتە وتارێکە لە دابڕینی جێندەر لە زمان دەدوێت
سەلام ناوخۆش

دەروازە

زمان لە بنەڕەتدا سروشتییە ، سیستەمکارییە ، بە واتای لە بنەڕەتدا " وشە " موڵکی تێکست و کۆنتێکست بوو ، نەك سیاسەت . لە جیهانی ئەمڕۆ دا سیاسەت هەژموونی بە سەر هەموو شتێکدا داگرتووە، بە واتای زمان لە زمانەوانی قسەی لە سەر ناکرێ ، بەڵکو هەندێ وشەی بە سیاسیکراودا ، بوونەتە ناسنامە بۆ قسەکەر ، جاران لە قۆناغی کشتوکاڵی یا دەرەبەگی ، بۆ نموونە ، کە دەوترا :
-.لق ، بیرت بۆ لقی دار دەچوو
.مەڵبەند ،بیرت بۆ دەڤەرێك ، ناوچەیەك وەك مەڵبەندی زرارەتی ، خۆشناوەتی دەچوو
.مەکۆ : بیرت بۆ حەشارگەیەك دەچوو کە " ئەشقیاکان "خۆیان لێ شاربۆتەوە ، ئەمڕۆ لە زەمەنی سەرمایەداری شار ، زێدە واتا ، واتای حیزبیان وەرگرتووە .
لە حکومەتی کوردیدا 1992-2018 هەندێ لە وشەکان سیما و ئەدگار و هەتا شوناسی جێندەریان وەرگرتووە.
لەم وتارەدا قسە لە سەر هەژموونی سیاسەت ، لە فۆڕمی جێندەر لە سەر وشە دەکەین.

وشە : سیستەم و جیهانی بەرائەت و
ئیقاعی شیعری و ناسکوێژی
وشە وەك منداڵ وایە زۆر حەزی بە سیستەمکارییە ، چونکە زمان لە بونیاتگەری دا خۆی سیستەمە ، داشەکانی وەك داشی شەترەنج وان هەموو پێکەوە گرێدراون ، هەر جوڵەیەك دەبێتە هۆی گۆڕانکاری 1.
ئەو سیستەمکارییە لە ئینگلیزی پێی دەڵێن " ئەنالۆجیست " پێچەوانەی ئەنۆمالیست. 2
فێمینیزم بە بیانووی هەبوونی پیاوسالاری یا نێرسالاری لە خودی وشەکانیشدا دەیەوێ ئەو سیستەمکاری بشکێنێت و دووبارە زمان پاکبکاتەوە لە هەژموونی نێر . هەموو خەمی فێمینیزم بریتییە لە بە کۆتزانینی ئایین ، کۆمەڵگا ، پیاو …هتد بۆیە دەیەوێت ئەوانە هەموو بشکێنێت و بە دڵی خۆی بنیاتینبنێتەوە.

کەس نکووڵی لەوە ناکات هەندێ وشە بەرهەمی قۆناغێکی کۆمەڵایەتین ، پیاو بۆ نموونە لە سەردەمی دەرەبەگایەتی ئەوروپی و کوردیدا کاراکتەری یەکەم بووە ، هەندێ وشە بە هۆی ئەو کارانەوە دروستبوون و بوونە لێکسیۆنێك لە فەرهەنگدا .

تراسك و مەیبلین 2000 ، ل140 لە ژێر ناونیشانی لاوەکی سێکس لە زمان sexism in language دەڵێن : ئێمە لە ئینگلیزی ئێستا هەوڵدەدەین هەندێ ڕێگای کەم-سێکسی لە ئاخاوتن و نووسین بدۆزینەوە ،
وشە و فرێزی نوێ دوور لە سێکس دابڕێژین ، بۆ نموونە
وشەی کۆن وشەی نوێ واتا
Letter carrier postman پۆستەچی
Chair chairman سەرۆك
Firefighter fireman ئاگر کوژێنەوە”
فیمینیستەکان زۆر بە وشەی” پیاو” قەڵس دەبن ، بۆیە هەوڵدەدەن هەموو ئەو وشانەی وشەی man پیاویان پێوەیە لە زماندا نەهێڵن . لە زمانی ئینگلیزی هەندێ وشە هەن هەر کە لە زمانی تر وەرگیراون یان هەر خۆیان ئەو ڕێنووسەیان هەیە . زۆرێك لەو وشانە لە کۆندا تایبەت بووە بە پیاو ، بۆیە وشەی man یان بۆ زیادکراوە ، وەك Clergyman , policeman , chairman , fireman , postman , man of arms , man of letters , man of means , man-eater , man-made , man of war
لە تاوتوێکردنی هەندێ ماستەرنامەدا لە زانکۆی دهۆك وا ڕێککەوتووە سەرۆکی لێژنەکە ئافرەتێك بووە ، ناچار وشەی chairman ” سەرۆك ” گۆڕیوە بۆ chairperson or chair .
ئەو جۆرە گۆڕانکارییە سروشتی زمان دەشێوێنێت ، چونکە مەرج نییە ئەوەی ئەو کارانە دەکات لە ڕەگەزی نێر بێت ، بۆ نموونە spokesman ” وتەبێژ “… .
لە لایەکی تر دا ، لە کوردیدا هەندێ وشەی داهێنراون لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە جوانن هەروەها بە ئەدەبیانە ئاماژەی جێندەریان لێکراوەتەوە ، بۆ نموونە پێشتر پیاو دەیگوت :
-ئەم حورمەیە ژنمە ، دایکی منداڵەکانمە ، ژنکا منە .
هەروەها ژن لە ناساندنی پیاوەکەی دەیوت :
ئەم پیاوە مێردمە ، زەلامێ منە ، سەرداری ماڵەوەیە باوکی منداڵەکانمە.
بۆ ئەم دوو وشەیە ژن و مێرد کە هەڵگری جێندەرن ، وشەیەك بۆ هەردووکیان لە خودی زمانی کوردی هەیە :

هاوسەر \ هاوژین \ هەڤژین
ئەمە ڕێك وەك ئەوەى قورئان وايە . لە قورئاندا جياوازى مۆرفۆلۆژى لە نێوان ژن و مێرد □ ناكرێت ، واتە زوج و زوجة نييە ، بەڵكو بۆ هەردووك وشەى زوج \ هاوژين \ هەڤژين هەيە.
فێمينستەكان دەستبەردارى پياو نابن ، بەڵام پێيان خۆشە ڕكابەرى بكەن لە مافدا نەك لە ئەركدا . فێمينستەكان بە ڕەخنە لە ڕەگەزى نێر دڵيان ئاو ناخواتەوە ، سنوور دەبەزێنن و قسە لە سەر زاتى خوداش دەكەن ، دەڵێن : بۆچى خودا وەصفى خۆى بە " هو " دەكات ، كەواتە نێرسالارى لە دەقى قورئانيش هەيە .
لە گوندا ، كەلتوورى دێهاتدا يا لە ئەدەبى ڕۆمانسيدا ، وشە ئيقاعى شيعريى هەبوو ، نەك جێندەريى . جەبار 2009 چەندان دەقى شيعرى دەهێنێتەوە ، كە هەڵگرى ئيقاعى شيعريين وەك ئەو دەقەى گۆران:
ڤژ كالى ، لێو ئالى ، پڕشنگى نيگا كاڵ
....
وشەكانم
گەڵاى دارى گريانم
لە شەقامى شارەكەما
ڕێبوارێكى وێڵە بە دواى يارەكەما
هەندێ كۆپلەى تر هەن ، نەك هەر ئيقاع نابەخشن ، بەڵكو واتا و چێژيشيان نييە ، بۆ نموونە
تاى مەمكان لەبەردان
مووى نەخۆشەكان گۆرانى
ڕۆناكى هێسكان ساقۆ3
هەندێ وشە هەڵگرى تابۆى ئايينى ، كۆمەڵايەتى هەتا خودى زمانەوانين ، لەبريتى ئەو نالەبارييە جڤاكى و زمانەوانييە لە كورديدا ناسكوێژى هەيە. شكور مستەفا 2010 ، ل62 بەو دەربڕينە دەڵێت : قسەى بە نەزاكەت…كورد لەبريتى بڵێت:
.فلانە كەس مرد..دەڵێت : خوا برديەوە ، بە جێگەى هەقى گەيشت ، كۆچى دوايى كرد.
يان لە بريتى برسيەتى دەڵێ : دەمى بە قوتەوە گرتووە 4
جێندەرى سروشتى و جێندەرى زمانەوانى
لە بريتى پارێزبەندى وشە لە بە سياسى كردن و بە مێكردن و كوشتنى ئيقاع و ناسكوێژى تيايدا ، پرسێكى ترى خەتارناك هەيە ، ئەويش تۆمەتباركردنى زمانە بە نێرسالارى .

فێمينيستى كوردى ئامانجى ستراتيژى بريتييە لە بە كۆتزانينى ئايين

به تایبه‌تی ئیسلام ، به باوه‌ڕی خۆیان ئایین كۆتێكه له به‌رده‌م حه‌زی مێ و ئازادی مێ ، له‌مه‌ش زیاتر خودی زاتی خودا به كاره‌كته‌ری " نێر " وێناده‌كه‌ن ، چونكه له قورئاندا به " هو " هاتووه. فائز2015 ، ل102 باوه‌ڕی وایه له هیچ كتێبێكی سۆسیۆلۆژیدا چه‌مكی وه‌ك پیاوسالاری یا ژنسالاری نادۆزیه‌وه ، چونكه تیۆره‌كه هیچ په‌یوه‌ندی به كۆمه‌ڵناسی و ئه‌نسرۆپۆلۆژی وه‌نییه ، به‌ڵكو بڕیارێكی ئایدیۆلۆژی چه‌پیه.5

هه‌ر له‌و ڕوانگه‌وه زۆربه‌ی فێمینستی كوردی هه‌ڵگری په‌تای ئایدیۆلۆژین ، نه‌ك به‌ڵگه‌ی كۆمه‌ڵناسی ، هه‌ربۆیه كار له سه‌ر هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی چه‌مكی " نێرسالاری " یا " پیاوسالاری " ده‌كه‌ن . كه‌س نكوولی له‌وه ناكات له كۆمه‌ڵگای ده‌ره‌به‌گی و توێژی سیاسی پیاو زۆربه‌ی كایه‌كانی كۆمه‌ڵگای داگرتووه . ئه‌و په‌راوێزخستنه‌ی كاراكته‌ری مێ له دامو‌ده‌زگاكاندا له سه‌ر بنیاتی ڕه‌گه‌ز ، مێبوون ، كاری له سه‌ر ناكرێت ، به‌ڵكو ملكه‌چی چینایه‌تی كۆمه‌ڵایه‌تی و سیاسییه . ئه‌و ئافره‌تانه‌ی له چینی سه‌ره‌وه‌ن یا له ماڵباتێكی سیاسیین ، زۆركات له سه‌ره‌وه‌ی ڕه‌گه‌زی پیاون ، بۆ نموونه له كۆمه‌ڵگای كوردی ئافره‌تانی وه‌ك خانزادی میری سۆران ، عادیله خانمی دایكی هه‌ردوو شاعیری به‌ناوبانگ ئه‌حمه‌د موختار به‌گی جاف و تاهیر به‌گی جاف بۆ ته‌مه‌نێك ململانێی له‌گه‌ڵ شێخ مه‌حموود ده‌كرد هه‌روه‌ها زۆر دبلۆماسیانه شێخ ڕه‌زای تاڵه‌بانی له ماڵی خۆی ده‌ركرد 6 هه‌روه‌ها كه‌سێكی وه‌ك حه‌پسه‌خانی نه‌قیب به قه‌د سه‌دان پیاو ناوبانگی هه‌یه…

ئه‌و تێكه‌ڵكردنه له نێوان جێنده‌ری ڕه‌مه‌كی (سروشتی) و جێنده‌ری زمانه‌وانی ، فێمینیسته كورده‌كانی به ئاراسته و ئاقارێكی ترسناك دابردووه.

جێنده‌ری ڕه‌مه‌كی و جێنده‌ری زمانه‌وانی ته‌واو له یه‌ك جودان. زمان جیایی یه‌كێ له ئایه‌ته‌كانی خودای گه‌وره‌یه ، ته‌نها ئه‌وانه‌ی یتفكرون , اولوالباب له شتة په‌نهانه‌كانی گه‌ردوون ، یه‌كێ له‌وانه جادووی زمان ده‌گه‌ن ، وه‌ك ده‌فه‌رمووێت:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ (22 الروم)

جا بۆ ئه‌وه‌ی به دروستی له جیاوازی ئه‌و دوو چه‌مكه بگه‌ین ، نموونه له چوار زمان ده‌هێنینه‌وه .

ده‌یڤید كریستال 1992 ، ل151 باسی دوو جۆری جێنده‌ر له كۆمه‌ڵگا و زمان ده‌كا ، ئه‌وه‌ی كۆمه‌ڵگا به جێنده‌ری سروشتی ناوده‌بات وه‌ك سێكسی

جیا : مێ ، نێر ، نێرەموك ئەویتریان جێندەری ڕێزمانی وشەیە کە پەیوەندیەکی ڕێزمانی لە نێو بەشهکانی ئاخاوتن دەردەخات 7
لەو زمانانەی پێ جێندەرن وەك زمانی فەرەنسی و زمانی عەرەبی و بنزاری بادینی کوردییە . مێگەر1981 دەربارەی زمانی فەرەنسی دەنووسێت : لە زمانی فەرەنسیدا ئەو پەیوەندییە ڕێزمانیە هەر تەنیا وشەکان نییە ، بەڵکو ئەو پەیوەندییە ڕێزمانییە لە نێوان ئامرازی ناسین و نەناسین هەیە ، چونکە ئەو ئامرازانە هەڵگری جێندەرن ، بۆ نموونە le \ la) وەك دوو ئامرازی ناسین) جێندەری وشەی پاش خۆیان دیاردەکەن هەروەها هەردوو ئامرازی نەناسین ، نەکرە un
\une جێندەری وشەی پاش خۆیان دیاردەکەن 8 . ئەو جێندەره زمانەوانییە تەواو پێچەوانەی جێندەری ڕەمەکییە ، چونکە هەبوونی ئەو ئامرازە جێندەریانە بە هیچ جۆرێك نابنە هۆی ئەوەی وشەی پاش ئەوانە هەڵگری هیچ جێندەرێك بن . دەیڤید کریستال لە هەمان کتێب و لاپەڕەدا چەند وشەیەك دەهێنێتەوە ، کە هەڵگری جێندەری ڕەمەکی ، بۆ لایەنن ، هەرچەند ئامرازی جێندەریان لەگەڵ بەکاردێت :

La gare , la cravate , le tableau , le couteau

وشەکان هیچ پەیوەندیان بە سێکسەوە نیە ، چونکە واتای ئەو چوار وشەیە واتای دەرەوەی سێکسن : وێستگە ، بۆینباغ ، تابلۆ ، چەقۆ . مێگەر ، جگە لەوەی چەندەها وشەی ئەوها دەهێنێتەوە ، لە کۆکردنەوە ئامراز و وشەکەش لە جێندەر دەبنەوە ، بۆ نموونە
تاك\ جێندەری نێر :

Un oiseau , un bateau , un livre , un manteau

تاك \ جێندەری مێ :

Une table , une jambe , une main

لە کۆکردن un \ une دەبنە des جێندەر نامینێت :

Des bateaux , des manteaux

Des tables , des jambs

هەردوو ئامرازی ناسین le\ la کە بە تاك دێن هەڵگری جێندەری جیان ، بەڵام لە کۆکردن جێندەریان نامێنێ لە فۆڕم و واتادا و دەبنە les :

Le livre +pluriel = les livres

La table + pluriel= les tables

لە زمانی ئینگلیزیدا وا زەن دەبردرێت she\ he جێندەر لە ئینگلیزی پیشان دەدەن ، بەڵام لە هەموو کاتێکدا پەیوەندی بە جێندەرەوە وەنییە ، بەڵکو ئەمە جۆرێکە لە جادووی زمان. هەردوو وشەی baby u ship پێچەوانەی بیرۆکەی جێندەرن :

. وشەی baby لە فەرهەنگی مێریەم وێبستر ئەوها پێناسەکراوە :
a.an extremely young child : infant

ساوا \ مەلۆتکە \ زارۆك
.b. an extremely young animal : He is the baby of the family
بەچکە \ فەرخە
In slang means “ girl ‘ and ‘ boy ‘ : girl , oh my baby .
.Boy : Hey baby , nice car
لە سلانگدا بە واتای کچ و کوڕ دێت9
جگە لە وشەی بێیبی چەندەها وشەی تر وەك
.… Ship , country , car , vessel , vehicle
ئاماژەیان پێکراوە She کە هیچیان هەڵگری سێکس نیین ، بەڵام بە
A ship is called a she because there is always a great deal of bustle around her; there is usually a gang of men about;
But seriously: why are ships and countries (and sometimes cars and other vessels and vehicles) often referred to with the feminine pronoun?10

زمانی ئینگلیزی زمانێکی دوورە جێندەرە ، دەیڤید کریستال 1992 ، ل151 دەنووسێت : ئینگلیزی تەنها جێندەری ڕەمەکی نەك جێندەری زمانەوانی هەیە هەردوو ڕاناوی he \ she تەنها ئەو کاتە بەکاردێن کە ئاماژە بۆ مێ و نێر دەکەن ” 11

وەك لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد لەوەندەش ، حاڵەتی شاز هەیە بەوەی دوو ڕاناوەکە پەیوەندیان بە ڕەگەزە نییە.

زمانی قورئان زیاتر هەڵەشەی جێندەری لە سەر –ە ، زمانی قورئان کە بە ” لسان عربی مبین ” لە قورئان ئاماژەی پێکراوە ، هەندێ دیاردەی دژە عەرەبی تێدایە ، وەك جێندەری سروشتی فەرق لە بەینی زوج\زوجة نحل \ نحلة…هتد ناکات ، زوج بۆ هەردوو ڕەگەز ، نحل لە فۆڕم نێرە کەچی فرمانەکانی ئایەتەکە هەموو فرمانی فۆڕمی مێن :

(وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) [النحل: 69].

فێمینستەکان ئاماژە بە هەبوونی چەند فۆڕمێکی مێینە وەك -…ة ، هذا \ هذه دەکەن . با بزانین ئەوانە هەردەم لە جێندەر جیایی دەکەن .

لە هەندێ وشەدا …ة ناوی نێر دەکاتە مێ ، وەك

مخلص --مخلصة ، ساكت ساكتة ، مۆمن--مۆمنة ، جميل –جميلة

بەڵام ئەم …ة لە هەموو حاڵەتێکدا گوزارشت لە مێبوونی وشە ناکات ، بۆ نموونە

ابواب مغلقة ، كتب جيدة ، أراء قيمة ، بلدان جميلة…هتد ئەو وشانە کە لە حاڵەتی تاکن ، خۆیان بێ لایەنن ، بەڵام لە فۆڕمدا نێرن و گوزارشت لە نێربوون دەکەن ، وەك

هذا الباب ، هذا الكتاب ، هذا رأی ، هذا بلد

دووەم هذا \ هذه لە هەموو حاڵەتێکدا ناوی نێر و مێ یان لە دوا نایەت ، لە نموونەی خوارەوە

هذا الولد …هذه الفتاة

بەڵام لەو وشانەی خوارەوە ، ناوی دوای هذا \ هذه ناوی بێ لایەنن ، وەك

هذا جبل

هذه غابة

لە لایەکی تر لە هەندێ شوێن لە دوای(هذا) ناوێك دێ هەڵگری (…ة) وەك ئایەتی 98ی سوڕەتی کهف

قال هذا رحمة ربی

فێمیستی کوردی بە قسەکردن لە سەر ناوەکان ڕاناوەستێ ، دەمدرێژی لە سەر زاتی خوداش دەکات و دەڵێت خۆی بە (هو) دەناسینی : قل هو الله احد

لە جێندەری زمانەوانی لە بریتی ناوی بێلایەنیش ..هو بەکاربێت ،

باب مغلق : هو مغلق

کەواتە وەك فائیز 2015 ، ل93-237 دەنووسێت : چۆن قەفەسی پیاوسالاری ، قەفەسی کولتوور و داب و نەریت و قەفەسی ئایین ، بانگاشەی پلە نزمی ژن هەرەسی هێنا 12، ئەوهاش لە جێندەری زمانەوانی زیاتر هەرەس دێنن.

لە بادینیدا هەردوو پاشگری(…ا ، …ێ) ، هەندێ جێناو ، وەك (وی \ وێ)…هتد گوزارشت لە جێندەر دەکەن ، وەك

…کچا من ، کوڕێ من

…وی گوتە من \ وێ گوتە من.

…من گوتە وی \ من گوتە وێ .

ئەم وی \ وێ یە لە کورتکردنەوەی ڕستەدا نامێنن ، یانی دەلالەت لە مێبوون و نێربوون ناکەن 13وەك

گوتمێ ، کردمێ ، بردمێ

لەمەش زۆتر جگە لەو ناوەی هەڵگری جێندەری ڕەمەکین : زەلام \ ژنك ،

کچ\ کوڕك ...هتد ناوەکانی هەڵگری جێندەری زمانەوانیین ، لەو جۆرە جێندەرەش سێکس دیارخەری ناو نییە ، وەك
. " دەرگەهێ پەرستگەها دەللفی "
. " ژ ڤێ پەندێ "
" ئازادیێ بیاڤەکێ دەست نیشانکری هەیە!؟14
وشەی دەرگا و پەرستگا و پەند و ئازادی ...هەموو وشەی بێلایەنن لە جێندەر ، بەڵام هەڵگری پاشگری جێندەری زمانەوانیین.

ئەنجام

تێکەڵکردنی هەردوو جێندەری ڕەمەکی و زمانەوانی پرسێکی بێ ئاگایی و ئایدیۆلۆژییە . لەو زمانانەی ناسراویشن بە زمانی پڕ جێندەری لە بەردەم جێندەری زمانەوانی بە چۆکدا دێن. کەواتە پرسی جێندەر پرسێکی لەرزۆکە ، چونکە ئەوەی فێمینیستەکان قسەی لە سەر دەکەن ، جێندەری رەمەکی و ئایدیۆلۆژی و بەرهەمی ململانێی چینایەتی –ە هیچ پەیوەندی بە جێندەری زمانەوانی و زایەندەوە نییە .

-__________

1 ئەمە ڕای دی سۆسێری باوکی بونیاتگەری ئەوروپیە ، بڕوانە A course in General linguistics
2 Analogist and a monologist
3 تەیب جابر 2009 گەڕان بە دوای ئیقاعی وشەدا ، ل35-36
4 شوکر مستەفا ، ناسکوڵژی
5 فائیز ئیبراهیم : ژن لە قەفەسی ئازادیدا
6 صدیق ، کتێبی عادیلە خانم ، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی کوردلۆژی
7 grammatical gender is associated with arbitrary word classes , and signals grammatical relationships between words in a sentence ‘
8 G. Mauger : Cours de Langue et de Civilisation Francaises
9 Merriam Webster Dictionary
10 internet
11 crystal : language and languages
12 فائیز ئیبراهیم : ژن لە قەفەسی ئازادیدا
13 سەلام ناوخۆش و عبداللە بابان 2000 ڕۆڵی مۆرفیمی ڕ لە کورتکردنەوەی ڕستەدا ، گۆڤاری زانکۆی دهۆك
14 گۆڤاری بیاڤ ، ژمارە 25 ل89 و ل101

دەستخۆشی و چەند وردە سرنجێك … سەلام ناوخۆش

هەردوو کتێبی ڕۆژهەڵاتناسی و کۆڵۆنیالیزم و پۆست کۆڵۆنیالیزم

دەروازە

ئەو دوو کتێبە زۆر گرینگن بۆیە لە جیهانی ڕۆژئاوا زۆر قسەیان لە سەرکراوە ، بۆ نموونە
ڕۆبیرت ماکروم 2016 کە ئاماژە بە سەد کاریگەرترین کتێب دەکات ، کتێبەکەی ئیدوارد ژمارە هەشت وەردەگرێت.
پیتەر هێلیوم 2005 دەڵێت : کتێبی کۆڵۆنیالیزم و پۆست کۆڵۆنیالیزم ئەو کتێبەیە کە مامۆستاکان دەیانەوێ قوتابیەکانیان بخوێننەوە.”
هەردوو کتێب زۆر گرینگترن بۆ کورد ، بەڵام ئەفسووس کتێبەکەی ئیدوارد پاش چل ساڵ 1978-2018 لە زمانێکی تر تەرجومەی کوردی کرا ! هەرچی کتێبەکەی لومبایە لەوەی ئیدوارد کەمتر نیە ، ئەویش لە 1998 چاپکراوە ، واتە پاش بیست ساڵ، ئەویش لە زمانێکی تر تەرجومە کراوە .
ئەوەی ئیدوارد دکتۆر موحسین ئەحمەد لە فەرەنسیەوە وەریگێڕاوە ، ماڵی وەفایی بۆی بڵاوکردۆتەوە ، هەرچی کتێبەکەی لومبایە ، عومەر عەلی لە عەرەبیەوە وەریگێڕاوە و دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان بڵاویکردۆتەوە.

سێرنجەکانم
لە سەر کتێبی ” ڕۆژهەڵاتناسی “

لە ئەو چل ساڵە زۆر شت گۆڕدراون هەتا خودی ڕۆژهەڵاتناسی و کۆڵۆنیالیزم فۆڕم و مانای تریان وەرگرتووە . کورد لە ڕۆژهەڵاتناسیدا زۆر پاسیف و لاواز دەردەکەوێ ، زۆربەی منەوەرەکانی هەر بە شان و باڵی ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسان هەڵدەدەن . لەمەشدا بەشێکی زۆر منەوەری کورد خۆی فاکتەرێکە لە مانەوەی کۆڵۆنیالیزم و ڕۆژهەڵاتناسی بە فۆڕمی تر .
کتێبی ڕۆژهەڵاتناسی بۆ فەرەنسی و عەرەبی …هتد تەرجومە کراوە ،

بەڵام هەتا لەو دوو زمانەش چەند چاپێك و وەرگێڕانێك هەن . دکتۆر موحسین نە لە بەرگ نە لە پێشەکیەکەی ئاماژە بە وەرگێڕی فەرەنسی ناکات ، تەنیا لە ل12ی ئاماژە بە " وەشانی فرانسی گالیمار " دەکات نەك وەرگێڕەکە .

کێماسی تر ، دەبوو دکتۆر موحسین پوختەیەك دەربارەی ئیدوارد سەعید و جیهانبینی ئەو هەروەها کتێبەکانی بخاتەڕوو ، چونکە ئیدوارد لە کۆنتێکستێکی ڕۆژئاوایی زۆر ئەکادیمیانە نەقدی ڕۆژهەڵاتناسی و کۆڵۆنیالیزم دەرکەوتەکانی کردووە ، کاریگەری ئەو زۆر زیاتر بووە لە سیاسەتمەدارەکانی ڕۆژهەڵات . گرینگی ئەو زیاتر لەوەدایە کە توێژینەوەکانی بە زمانی ڕۆژهەڵاتناسەکانە ، بۆیە زۆربەی هەرەزۆری توێژەری ڕۆژئاوایش دەربارەی کارەکەی ئەو ئاگادارە . دکتۆر موحسین لە ل8 دەنووسێت : " لە پاریس ئیدواردی بینیوە …هەروەها لە ل9 لە ئیدوارد دەگوازێتەوە : " من لە هەموو ژیانم کوردم کەم بینیووە ، لە ژمارەی دەست تێناپەڕن .." ئەو دیتنەی ئیدوارد ساڵی 1993 بووە ، ئیدواردیش لە ساڵی 2005 مردووە ، لەو ماوەیە دا زۆر شت گۆڕدراوە ، کوردێکی زۆر لەبەر صەدام و دەسەڵاتی کوردی لە ئەوڕوپا و ئەمریکا گیرساونەتەوە ، هەرچ نەبێ تاڵەبانی و بارزانی لە ئەمریکا بە هۆی مادلین ئۆلبرایت ئاشت بوونەوە هەروەها بڕیاری نەوت بە خۆراك لە هەموو دنیا دەنگی دایەوە ، ئایا لۆژیکە ئیدوارد لەو دوازدە ساڵە زۆر کوردی تری نەبینیبێت؟؟ شادی لویس 2017 لە وتارێکدا بە ناوی
ما قول "الاستشراق" في الأكراد؟ تەواو ئەوە دەردەخات کە ئیدوارد ئاگاداری دۆزی کورد بووە ، وەك دەنووسێت : "

ففي محاضرة مشتركة مع نعوم تشومسكي، العام 1999، متعلقة بحرب الناتو على صربيا، ومع إقراره بالجرائم التي ارتكبها النظام الصربي في كوسوفو، يشير سعيد إلى الرياء الأميركي، الذي لا يصعب تبينه في تغاضي الولايات المتحدة عن مذابح الحرب الشرسة والطويلة التي تشنها تركيا ضد الأكراد.

لە لایەکی تر ، ئیدوارد زۆر ڕاستگۆ نەبووە لەگەڵ هزری خۆی ، ئەو کۆڵۆنیالەی ئەمریکا و جولەکەی بۆ عەرەب پێ قەبووڵ نەبوو ، بەڵام داوای کوردی لە عێراق بەرامبەر صەدام نەك هەر پێ قەبووڵە و ئەوەی کوردی بۆ شکاندنی ناسنامە عەرەبە :

Said pointed out in the London Review of Books that the “claim that Iraq gassed its own citizens has often been repeated. At

best, this is uncertain.”
Amazingly, Said’s conclusion converged with American interests in regard to muting international opinion vis-à-vis the atrocities committed against the Kurds and Shiites in Iraq. The universality of Said’s position turned to be particularistic as he unwittingly, or intentionally, sided with Saddam Hussein’s autocratic regime that championed a .virulent Arab identity

دکتۆر موحسین دوور و نزیك هیچ ئاماژەیەك بۆ ئیدواردی دوای 1993 ناكات ، بەڵام لە ل13 دەنووسێت : ” ڕۆژهەڵاتناسی وەك دیسیپلینێكی زانستی ، لە ئاستی ڕۆشنگەری و میللی و هی دی ….دەبێ تاڕادەیەك هەڵكەوتی پۆست رۆژهەڵاتی و…پۆست كوردناسی وەربگرن.” بێگومان لە پاش بڵاوبوونەوەی ڕۆژهەڵاتناسی ، 1978 هەتا ڕیفراندۆمی 2017 چاوەڕێی گۆڕانكاریەكی نەوعی لە پەیوەندیەكانی ڕۆژئاوا و كورد ڕویبدابا ، بەڵام تاكو ئێستاش هەر فۆڕمەكانی كۆلۆنیالیزم و ڕۆژهەڵاتناسی و كوردناسی لە زاكیرەی تاكی كورد مێوانە.

لە لایەكی تر لە چاپی نوێی ئۆرینتالیزم ، پێشەكی نوێی ئیدوارد هەیە ، كە تا ڕادەیەك جیایە لەوەی یەكەم ، بۆ نموونە لە چاپی 2004 كە 432 لاپەڕەیە كەچی ئەوەی 1978سێسەد و حەفتا و هەشت لاپەڕەیە ، ئەوەی دكتۆر 658 لاپەڕە دەرچووە. جا نازانین چاپی نوێش تەرجومەی فەرەنسی كراوە ؟
زمانی دكتۆر موحسین لە وەرگێڕانەكەدا بێ گرێیە ، خۆم هەر كوردیەكەم خوێندێتەوە لەگەڵ ئینگلیزیەكە بەراوردم نەكردووە.

كتێبی دووەم : كۆڵۆنیالیزم و پۆست كۆڵۆنیالیزم

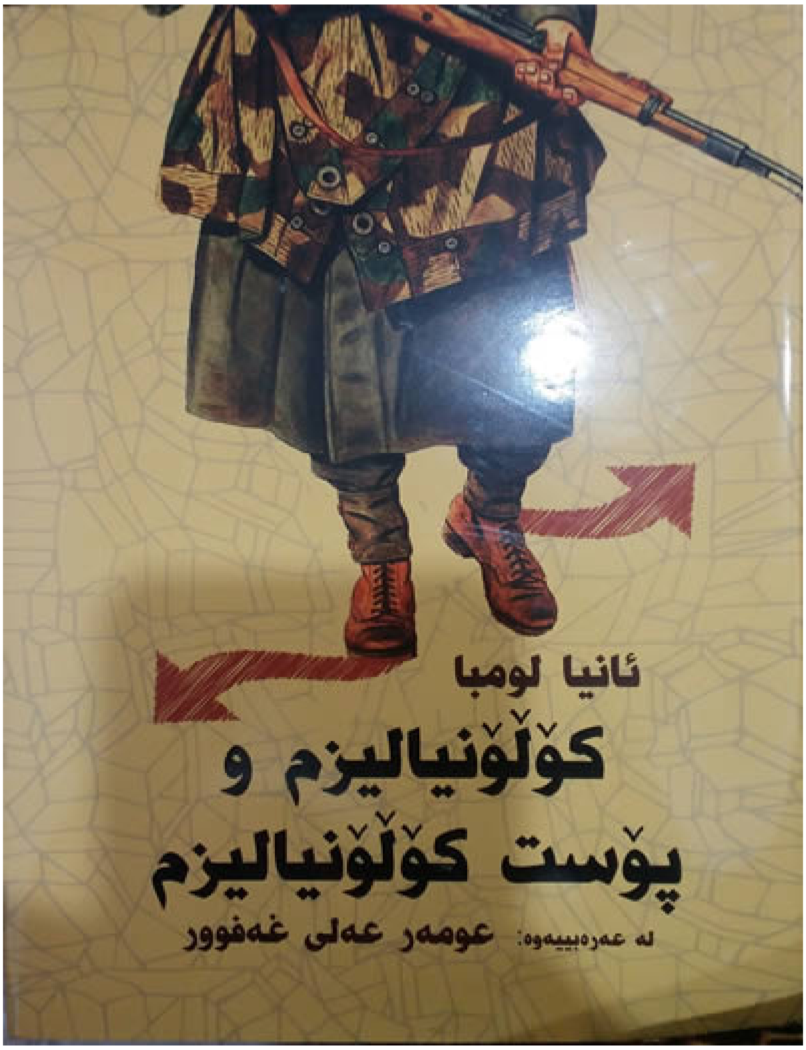

ئەم کتێبەی ئانیا لومبا تەواوکەری کتێبەکەی ئیدوارد سەعیدە ، عومەر عەلی غەفور لە عەرەبیەوە تەرجومەی کردووە ، غەفور لە پێشەکیەکە پێمان ناڵێت کام وەرگێرانی عەرەبی وەرگرتووە ، چونکە ئەوەی من بینیومە هەر یەك لە موحەمەد عبدالغنی و باسل المسالمة ئەو کتێبەی ئانیایان وەرگێڕاوە بۆ عەرەبی بە ناونیشانی جیا ، ئەوەی یەکەم بە ناوی " الأستعمار و ما بعد الاستعمار الادبیە" ، ئەوی دووەمیش بەناوی "الکولونیا و بعدها" غەفوور ناوی هەردوو وەرگێڕی لاداوە و لە دوای ناوی ئانیا لومبا یەکسەر ناوی خۆی نووسیوە.

کێماسیەکی دی غەفوور ئەوەیە هیچی دەربارەی ئانیا لومبا هیچی نەوتوە ، بە واتەی پێناسەی نەکردووە . لومبا توێژەرێکی هیندیە بەکالۆریوس و ماستەر و ئێم فیل لە زانکۆی دلهی وەرگرتووە هەروەها دکتۆرای لە زانکۆی سوسێکس لە بەریتانیا وەرگرتووە .

غەفوور ئینگلیزی زانە و کتێبی لە ئینگلیزی وەرگێڕاوە ، بەڵام نازانم بۆ ئەم کتێبەی ئانیا لە ئینگلیزی وەرنەگێڕاوە یان هەرچ نەبا تەرجومە عەرەبیەکەی لەگەڵ ئینگلیزیەکە بەراورد بکردبا ،

چونکە بە ڕاستی لە هەندێ شوێن کوردیەکە بەرانبەر ئینگلیزیەکە تەواو ورد نییە .
چاپی یەکەمی کتێبەکە لە 1998 بووە هەرچی چاپی دووەمە لە 2005 . وەرگێڕی کوردی چاپی یەکەمی وەرگرتووە ، چونکە قسەی هیچ کەسێکی تێدا نیە لە بارەی کتێبەکەوە ، بەڵام لە چاپی دووەم ئەم قسانە لە بارەی کتێبەکەی ئانیا کراون :

Colonialism/Postcolonialism is both a crystal-clear and authoritative introduction to the field and a cogently-argued defence of the field’s radical potential. It’s exactly the sort of book teachers want their students to read.
Peter Hulme, Department of Literature, Film and Theatre Studies, University of Essex
Loomba is a keen and canny critic of ever-shifting geopolitical realities, and Colonialism/Postcolonialism remains a primer for the academic and common reader alike.
Antoinette Burton, Department of History, University of Illinois
It is rare to come across a book that can engage both student and specialist. Loomba simultaneously maps a field and contributes provocatively to key debates within it. Situated comparatively across disciplines and cultural contexts, this book is essential reading for anyone with an interest in postcolonial studies.
Priyamvada Gopal, Faculty of English, Cambridge University
Colonialism/Postcolonialism moves adroitly between the general and the particular, the conceptual and the contextual, the local and the

global, and between texts and material processes. Distrustful of established and self-perpetuating assumptions, foci and canonical texts which threaten to fossilize postcolonial studies as a discipline, Loomba’s magisterial study raises many crucial issues pertaining to social structure and identity; engaging with different modes of theory and social explanation in the process. There is no doubt that this book remains the best general introduction to the field.

Kelwyn Sole, English Department, University of Cape Town

Lucid and incisive this is a wonderful introduction to the contentious yet vibrant field of post-colonial studies. With consummate ease Loomba maps the field, unravels the many strands of the debate and provides a considered critique. She shows how post colonial theory forces us to reconsider some of our founding ideas, reorient our frames of enquiry, and rethink the very notion of colonialism. A must-read for everyone.

Neeladri Bhattacharya, Jawaharlal Nehru University, India

خۆزیا غەفور چاپی دووەمی ئەم کتێبەی لە ئینگلیزی وەردەگێڕا ، نەك لە عەرەبیەکە …هەر چۆنێك بێ دەستخۆشی لە ئەو دوو وەرگێڕە دەکەم ، چونکە ئەو دوو کتێبە بۆ توێژەری کورد لە بواری کۆلۆنیالیزم گرینگن .

ئەمن وەك هەست بە بەرپرسیاری بەرانبەر نەتەوەکە و دینەکەم لەمێژە بە تەمای نووسینێك بووم لە سەر ڕۆژئاواناسی ، بەڵام هەستم دەکرد کە پێویستم بە کەرەستە و مەتریال هەیە . پاش ئەوەی سەرەتای 2009 چوومە بەریتانیا هەستم کرد سورتر بم لە سەر نووسینەکەم ، بۆیە

هەر پاش هاتنەوەم لە ساڵی 2014 کتێبی " دەروازەیەك بۆ ڕۆژئاواناسی" لە توێی 150 لاپەڕە نووسی .
ئەو دوو کتێبە هانم دەدەن لە ئایندەیەکی نزیکدا چاپی دووەمی ئەم کتێبە لە قەبارەیەکی زۆر گەورەتردا بخەمە بەردەم خوێنەری کورد.
لە کۆتاییدا ناسینی زیاتری ڕۆژئاوا زۆر گرینگە بۆ ڕزگاربوون و ئایندەیەکی باشتر .

پێشبینیەکانم بۆ هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق لە کوردستان … سەلام ناوخۆش

لە کوردستان لە سەر چەند بنەمایەك دەنگ دەدرێت ، پارتەکانیش هەر لە سەر ئەو بنەمایە
گردەبنەوە . ئەو بنەما و پرانسیپانەی خەڵك لە سەری بڕیار دەدات جیاوازە . عەقڵی توێژینەوە دوورە لە ویستی توێژەر ، ئەو بنەمایانە بریتین لە

یەکەم ، گەنجی هەژدە بۆ سی ساڵی
پارتەکان هەر یەکەی ڕێژەیەکی جیاواز لەم دەنگە دەبات وەك نەوەی نوێ ، هاوپەیمانی ، گۆڕان ، پارتی ، یەکێتی ، یەکگرتوو ، کۆمەڵ .
ئەگەر بۆ نموونە هەفت سەت هەزار گەنج بەشداری بکەن ، موڵکی هەموو پارتەکانن بە ڕێژەی جیاواز.

دووەم ، پیاوی سی ساڵی بۆ پەنجا ساڵی
ئەوانە دەنگی لۆژیکن ، زیاتر دەنگی خۆڕەمێشین ، بە ئاسانی دەنگ بە لایەك نادەن ، ئەوانە گەر پێنج سەت کەس بن ، دەنگ بە هەموو پارتەکان دەدەن هەروەها ژمارەیەك دەنگ نادەن .

سێیەم ، پیاوی پەنجا تا هەشتا ساڵیی
هەرچەندە لە نێو ئەم تەمەنەدا کەسانی زیز و نائومێد هەن ، بەڵام زۆربە دەنگ بە پارتی و یەکێتی دەدەن .
هەموو پارتەکان بە زۆری کەم دەکەن ، هاوپەیمانی و نەوەی نوێ وەك

خوارەوە دەنگ دەهێنن ،

یەکەم : پارتی 23 کورسی دەهێنی ، 5 کورسی کەم دەکات بە هۆی شنگاڵ و مەسەلەی مووچە.

دووەم ،هاوپەیمانی 12 کورسی بەشێکی زۆری کورسی یەکێتی و گۆڕان و نەوەی نوێ دەبات .

سێیەم ، یەکێتی 10 کورسی دەبات بە هۆی 16ی ئۆکتۆبەر و مووچە و جیابوونەوەی باڵی بەرهەم .

چوارەم ، گۆڕان هەر تەنیا چوار کورسی دەبات بە هۆی مردنی نەوشێروان ، عێراقیبوونی پەرلەمانتارەکان و جیابوونەوەی مەسعود ، ڕابوون ، سروە

پێنجەم ، یەکگرتوو سێ کورسی بەهۆی جیابوونەوەی هەندێ ئەندامی سەرکردایەتی و میدیاکاران .

شەشەم ، کۆمەڵ تەنیا دوو کورسی ، هەندێ جیابوونەوە و هەڵوێست لە بەغدا

حەفتەم ، نەوەی نوێ تەنیا بەشێك لە دەنگەکانی گەنجی 18 بۆ 30 ساڵی دەهێنێ و تەواو عێراقی بوون .

لە ئەو پەنجا و شەش کورسییە ، هەرچەندە لیستەکەی بەرهەم دوازدە کورسی دەبات ، بەڵام خودی بەرهەم دەبێتە سەرۆك کۆمار .
لە کۆتایی گرینگ نییە تۆ پێت خۆشە یا نەء ، ئەوە خوێندنەوەی منە . من مامۆستای زانکۆ و خاوەنی شەست کتێبم ، بەڵام یەك دەنگم هەیە لە گروپی خۆڵەمێشیم لەوانەیە دەنگ بدەم یان نەء ، سەرۆك عەشیرەتێکی نەخوێنەوار لەوانەیە هەزار دەنگی پێ گرد ببێتەوە ، یان ئەو شوان و گاوان و نەخوێنەوارانەی هەندێ ناوچە هەموو دەنگ دەدەن و هەر یەکێتی و پارتی دەناسن …

لە لایەکی تر چوار پارت هاوپەیمانی و یەکێتی و گۆڕان و نەوەی نوێ لە دەنگی یەك توێژ دەبەن بۆیە ناتوانن کاریگەریەکی زۆر لە پارتی بکەن هەروەها گوتاری پارتی ئیسلامی یەکگرتوو و کۆمەڵ خاوەن دوو گوتاری جودان بۆیە هەر لە شوێنی خۆیان موراوەغە ، تەناش دەکەن . ئەو بیست و سێ کورسیەی پارتیش توانای ئەوەندە نابێت ، بە كێخوا بمێنێتەوە ، کەواتە تەنیا یەکگرتن لە ژێر یەك هاوپەیمانی کوردستانی دەتوانن بەرانبەر بەغدا بوەستن .

لکاندنی ئینگلیز و لکاندنی پارتە کوردییەکان … سەلام ناوخۆش

لە سەدەی نۆزدە و سەدەی بیستەم باشووری کوردستان بە ویلایەتی موصڵ ناسرابوو . لە سەردەمی عوسمانیدا ، ویلایەتی موصڵ ویلایەتێك بوو لە دەوڵەت . لە نیوەی شەڕی یەکەمی گێتی دا پلانێکی نهێنی لە لایەن ئینگلیز و فەرەنسا داندرا بۆ دابەشکردنی کوردستانی عوسمانلی کە بریتی بوو لە باکوور و باشوور و رۆژئاوا . ئینگلیز کە تەواوی عیراق و باشووری کوردستانی گرت ، ویستی ئەو بەشە بە هەردوو بەشی عەرەبی : سوننە و شیعە . شێخ مەهمود تەواو دژی ئەو هەوڵە بوو لە هەزار و نۆسەد و نۆزدەوە هەتا چل و یەك .
لە کاتی شێخ –یش کەسانێك هەبوون لە سیاسی و خاوەن قەڵەم لەگەڵ ئەو لکاندنەی ئینگلیز بوون ، هەر بۆ نموونە زۆربەی پیاوماقووڵ و وردەبۆرژواکانی سلێمانی پاش رۆژی رەشی ئەیلول لە بەر دەرگای سەرا ، چوون بۆ بەغدا بۆ ئەوەی خۆیان بەری بکەن لەو گردبوونەوەیە . هەر یەك لە پیرەمێرد و فائق بێکەس ناویان لێنان
وەفدی کوردستان ، وڵات فرۆشان .

پاش مردنی شێخ لە کۆتایی پەنجاکان ، کۆمەڵێك پارتی کوردی بە بۆیەی مارکسی ، دروشمی سەرەکیان هەتا راپەرین لا مەرکەزی و ئۆتۆنۆمی و ئۆتۆنۆمی راستەقینە . کەواتە لکاندن ، لکاندنی ئینگلیز جۆرێك بوو لە کۆلۆنیالیزم .
دوای شازدەی ئۆکتۆبەر ، ڕەوتێك لە پارتی کوردی دروست بوو ، دوورە ئایدیۆلۆژیا بوو . ئەو ڕەوتە لە ئینگلیز خراپتر ، توندتر بوو . ململانێی حیزبی لە شار لە شاخ خراپتر بوو . ناتوانین نکوولی لەوە بکەین مێژووی حیزبی کوردی لە شاخ و شار ، مێژووەکی پڕ ململانێ بوو ، ئەوەی تێیدا زەرەرمەند بوو .

ئێستا بەشێکی زۆری ئەو ڕەوتە نوێیە لەگەڵ چەند حیزبێکی کۆن گرەو لە سەر عێراقیبوون دەکەن . لە ئینگلیز خراپتر دەیانەوێ کورد بۆ بەغدا ببەنەوە ، عێراق بکەنە بروکسلێکی درەوین کە جێی عەرەب و

كورد و توركمانى تێدا ببێتەوە . لە زەمەنى پۆست كۆليانيزمدا هەر كورد بۆتە داگيركەرى خۆى ، دەيەوێ نەوەى نوێ وا گۆش بكا بە عێراقيبوون ، وەك بڵێى دەسەڵاتى بەغدا خۆى بسميل كردووە و بۆتە مرۆڤ جياوازى لە نێو نەتەوەكان ناكات.
گەر بێتو ئەو بيرۆكەى عێراقيبوونى كورديیە سەربگرێ ، دەبێ نيو سەدە جارێكى تر بۆ سەردەمى كۆلۆنياليزم بگەڕێينەوە.

ئەستەمبۆڵا ناوەندى مەعريفى ڕۆناكبيرى كورد … سەلام ناوخۆش

سێكوچكەى باشوور لە باكوور
نالى، حاجى قادرى كۆيى، پيرەمێرد ....

دەروازە

پێش و پاش ئەو زاتانە ، چەندان نوسەرى دى باشوورى كوردستان بەرەو ئەستەمبۆل لە كاتى جياواز بارگايان تێكناوە ، بەڵام ئەم سێيە لە پێش و پاش چوون ، وەك سێ ڕابەر لە شيعرى كوردى باشوور پێگەيان هەبوو .
ئەم كورتە توێژينەوەيە لە چەند سەرباسێك پێكهاتووە ، هەموو جەخت لە سەر ئەوە دەكەن ، كە ئەستەمبۆڵ لە كاتى حوكمڕانى عوسمانيى ئارامگاى كۆكردنەوەى دژەكان بووە ، بەڵام لە سەردەمى حوكمڕانى ئيتحاديیەكان و كەماليیەكان بۆتە شوێنى سڕينەوەى ناڕازييەكان و تەنگاوكردنيان كە ئەستەمبۆڵ بەجێبهە□□ن يان زيندانى دەكرێن!
لە لايەكى تر هەر لە سەردەمى عوسمانيدا ، ئەلفوبێى كوردى تەواو نزيك بووە لە ئەلفوبێى عوسمانى ، تەنيا لە چەند دەنگێك جياواز بوونە ، بەڵام لە سەردەمى حوكمڕانى كەماليى زمان و ڕێنووس و ئەلفبێى كوردى لە باكوور قەدەغە كراوە ، بۆيە دوا كەسى سێكوچكەى (نالى ، كۆيى ، پيرەمێرد) ناچار بووە ئەستەمبۆڵ بەرەو سلێمانى بەجێبهەڵێت.

سەرباسی یەکەم ، پێگەی ئەستەمبۆڵا لای متەنەوەری کورد

قوستەنتینییە (ئەستەمبۆڵ) پێگەیەکی مەعریفی بوو بۆ نوسەرانی کورد . ئەلاکۆم 2005 لە ل20ی کتێبی کوردەکانی ئەستەمبوولی کۆن لە بارەی کورد لە ئەستمبۆڵ دەنووسێت :" دەمانێك کورد کە نزیکەی (30)هەزار کەس بوون ، ئەمەۆ لە سەرووی (3) ملیۆن کەس دەقەسرێنرێن . تەنانەت سەرچاوەی ئەوتۆش هەن کە سەرژمێری کورد بە نزیکەی (4) دادەنێ."

شاری ئەستەمبۆل شارێکی هێندە گەورە بووە بۆ گەورەکردنی رۆناکبیرانی کورد، هەربۆیە حاجی قادری کۆیی لە وەسفی گرینگی شاری ئەستەمبۆل دەنووسێت :

سەوادی ئەعزەمی قوستەنتەنییە
گەلێ بێ ناوی کردە صەدری ئەعزەم

ئەلاکۆم 2005 ، ل28 و پیرباڵ 2009، ل6 و عوسمان 2017 ئاماژە بەوە دەکەن کە ئازادکردنی ئەستەمبۆڵ دوای ساڵی 1453 بووە ، کورد تاك تاك و شێوەی گروپ هاتونەتە ئەستەمبۆڵ . ئەلاکۆم لە ل29 دەنووسێت هەر گرتنی ئەستەمبۆڵ خودی شەهابەدینی شارەزووری ناسراو بە مەلا گۆرانی بووە. لە سەرەتای سەدەی بیستەمیش ، سەردەمی عەبدالحەمیدی دووەم 1879-1909 کاتێکی زێڕین بووە بۆ کەسایەتی دینداری کوردی ، بە جۆرێك ئەلاکۆم لە ل42 دا دەنووسێت :" زیادبوونێك لە ژمارەی ئەو کوردانەدا ، بەرچاو دەکەوێ کە لە سەردەمی عەبدلحەمیدی دووەم دا هێنراونەتە کەرتی سەرەوەی بیرۆکراسییەوە….هەروەها لە ل42-43 دەنووسێت : کوردەکان لە کۆشکی عەبدالحەمید وەك مرۆڤی لە ئاسن دروستکراو لە تابووردا ریز دەبوون ، لەسەر کەوا (مینتان)ەکانیانەوە هێڵەکی زۆر جوانیان لەبەر کردبوو .." هەروەها د.عومەر عبدالعەزیز 2016 لە گۆڤاری خاڵ ، ژمارە (5) باس لەوە دەکات کە سەعیدی نورسی لەگەڵ پیرەمێردی شاعیر چوونەتە دیداری عبدالحەمید."

لەپاش نەمانی عبدالحەمید ، هەر یەك لە ئەلاکۆم و جوردی گۆرگاس و پیرباڵا باس لەوە دەکەن کە ڕەوشی ئابووری و ڕۆشنبیری ئەستەمبۆڵا تێکچوو بوو . ڕەحمی هەکاری لە شیعرێك بەناوی نوزەی هەتیوێك لە گۆڤاری ژین ، ئەوها باسی بەشێك لە کوردەکانی ئەستەمبۆڵ دەکات

کۆچەرم من ، ئەوا کەتوومەتە بەر دەرگای ئەم و ئەو

جوردی گۆرگاس لە کتێبی(الحرکە الکردیە الترکیە فی المنفی) و فەرهاد پیرباڵا لە (گەنجە کوردەکان) پێ لە سەر ئەوە دەگرن کە زۆربەی رۆناکبیرە گەنجە کوردەکانی ئەستەمبۆل نەك هەر لایەنگری

ڕەوتی عەلمانی بوون، بەڵکو مارکسیش بوون . ئەو گەنجە سیکیولەرە مارکسیانە لە نێویان جەلادەت بەدرخان و هی تر هەر بەو گۆڕانکارییە هزرییە نەوەستان ، بەڵکو ئەلفوبێی کوردیشیان گۆڕی بە ئەلفوبێی لاتینی .

هەر یەك لە نەوشیروان مستەفا 2012 بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین –کتێبی یەکەم و مەلا ڕەئوف سەلیم ، ل6ی دیوانی حاجی قادری کۆیی ، باسی ئەوە دەکەن کە دەلاقەی دیوەخان و مزگەوت و کۆشکی دیوەخانی ئاغاکانی کورد …سەرچاوەی بەهێزن بۆ پاراستنی دەقی کوردی ."

ئەو سێ شاعیرە لە دوو کۆنتێکستی جیوگرافی جیاواز ژیاون ، بۆیە هەر چ نەبێ شیعری دووانیان ، نالی و حاجی قادر ، پەرت و بڵاویان پێوە دیارە ، دژوارە بەرهەمی هەردوو شوێنیان بدۆزرێنەوە ، چونکە لەو دووایانە نەبێت توێژەری کورد دەرفەتی دیتنی دۆکیومێنتی عوسمانی بۆ واڵا نەکراوە ، هەروەها توێژەری کوردی باشووریش ، پیشەی گەڕان بە دوای دەستنووسدا لە مزگەوت و دیوەخان و حوجرە و خەڵك نەکردۆتە خەمێکی ئەکادیمی بۆ ساخککردنەوەی مێژووی ئەدەبی خۆی !

سەرباسی دووەم ، نالی لە ئەستەمبۆڵ 1851-1877

رابەریبوونی نالی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا هیچ پەیوەندی بە تەوژم و ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی وەنەبووە , بەڵکو ئەوە دەقەکانی بوون ، بۆیە لە یەك کاتا کۆمەڵێك توێژەری ئایدیا جودای هاندا لە دەرگای بدەن : بۆ نموونە دیندار و شەرعزانی کورد مەلا عەبدولکەریمی مودەریس , ڕەخنەگری مارکسی وەك مەسعود موحەمەد , کۆمینیستی وەك حەمەی مەلا کەریم , توێژینەوەکاری وەك دکتۆر خەزنەدار و دکتۆر ڕەئووف عوسمان ، کەسی وەك پیرەمێردی شاعیر هەتا بە " پێغەمبەری شیعری کوردی " ناوی ببا ، هۆشیار ، ل85 .

سێ کۆنتێکستی جیوگرافی جیاواز ، سلێمانی ، شام ، ئەستەمبۆڵ ڕۆڵی خۆیان هەیە لە دیارکردنی شوناسی شیعری نالی دا .

کۆنتێکستی سلێمانی و شام زۆر قسەی لە سەر کراوە ، بۆیە بە زۆری قسە لە سەر ژیانی نالی لە ئەستەمبۆڵ دەکەین.

کۆنتێکستی شام سەرەتایەك بووە بۆ کۆچککردن بۆ ئەستەمبۆڵ ، سەرچاوە کوردیەکانی باشوور ، سەجادی ، عبدالکریم مدرس ، محمدی مەلا کریم ، مسعود محمد ، خەزنەدار 2003 ، ل45-46…، جەخت لە سەر ئەوە دەکەن ، کە نالی لە حەج-دا گەڕاوەتەوە شام ، لەوێ نامەیەکی لە (سالم) پێدەگات کە، لە غیابی (ئەو) کودەتایەکی سیاسی لە سلێمانی ڕوویداوە : کە لە ساڵی 1844 دا(ئەحمەد پاشای بابان) لە

کێشکی میرایەتی لادراوە و (عەبدوڵڵا پاشا) بە هێزی عوسمانی لە جێی داندراو و ئەحمەد پاشا ئاوارە و دەر بەدەر بوو , نالی لەو کودەتایەدا سلێمانی چۆڵ نەکردووە , بەڵام لە نەگبەتی ساڵی 1851 دا نەگبەتیەکە لەوە دابوو ڕوخانی میرنشینی لێکەوتەوە و سلێمانی کرایە قەزایەك لە ویلایەتی شارەزوور. دەوڵەتی عوسمانی عەبدوڵڵا پاشاشی لادا و پیاوی خۆی لە شوێنی دانا . ”
نالی چامە بە ناوبانگەی بۆ دەنێرێت ، چامەکەی نالی 42 دێڕ بووە ، چامەکە بە نۆستالۆژیەك بۆ نیشتیمان ، سلێمانی، دەسپێدەکات :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مروور
ئەی پەیکی شارەزا بە هەموو شاری شارەزوور

نالی لە غەزەلنووسی (نالی سلێمانی) لە شام دەبێتە شێشگێڕێکی کەلامی ، ئەو شێشگێڕە بەرگەی مانەوە لە شام ناگرێت ، بۆیە وەك صەدیق
بۆرەکەیی 2008 , ل580 باس لەوە دەکات کە ئەحمەد پاشای بابان لەگەڵ خۆی بۆ ئەستەمبوڵی بردووە هەروەها (کارێکی میریی) بۆ دۆزیتەوە .
لێرەدا ئارێشە و جیاوازی لە نێوان توێژەران دەست پێدەکات . سەجادی لە لاپەڕە (246) ی هەمان کتێبدا , دەنووسێت : ” نالی لە 1830 دەچێتە حەج و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ شام و لەو دەمەدا میرنشینی بابان دووچاری هەرەس دەبێت ، کەچی خەزنەدار 2003 , ل47 ئەو چوونەی نالی بۆ حەج دەگەڕێنەتەوە بۆ ساڵی 1851 هەروەها سەجادی باوەڕی وایە کە نالی ساڵی 1855 کۆچی دوایی کردووە .”
کەچی خەزنەدار , دەنووسێت لە 1856 مردووە . بۆرەکەیی 2008 باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی کۆچی دوایی کردووە , (بۆرەکەیی , ل575) حاجی قادریش لە تەمەنی 77 ساڵی لە ئەستەمبوڵ کۆچی دوایی کردووە – (سەجادی ، ل 336)
کەواتە بە قسەی توێژەرە کلاسیکیەکانی باشوور لە نێوان ساڵانی 1854 و 1855 کە حاجی قادر و نالی ئاوارە ڕوویان کردۆتە ئەستەمبوڵ ، بۆیە هەقمانە دەپرسین : دەبێ ئەو زاتانە یەکتریان لە ئەستەمبوڵ بینی بێت ؟ ئەو یەکتربینە زۆر گرینگە، چونکە لایەکی شێوە شیعری نالی لە ئەستەمبوڵ پیشان دەدات! مارف خەزنەدار 2003 , ل47 لە وەرامی ئەو نیگەرانیە دەڵێت : ” حاجی قادر لە دە جێگە لە شیعری ناو دیوانیدا یادی نالی کردۆتەوە و بە چاوێکی بەرز تەماشای کردووە و بە گەورەی شاعیران ناوی بردووە .”
لە پرسی لە دایکبوونی نالی دا زۆربەی توێژەرانی وەك سەجادی و

خەزنەدار و مەسعود موحەمەد و مودەریس …، زۆر لە یەك نزیکن، بەڵام لە پرسی مردنی زۆر لە راستی دوورن ، چونکە نالی لە تورکیا –دوور لە چاوی خەڵکی باشوور مردووە.
هەریەك لە بۆرەکەیی ، کوردی ڕۆژهەڵات ، و دکتۆر هێمن عومەر 2017 ڕای تەواو جیاواز دەخەنە ڕوو . بۆرەکەیی باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی واتە ساڵی1880 کۆچی دوایی کرد بێت ، هەرچی دکتۆر هێمن عومەر خۆشناوە 2017 لە ل 42ی کتێبی (نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا) " نالی لە 11ی تشرینی دووەمی ساڵی 1293 ی ڕۆمی کۆچی دوایی کردووە ، کە دەکاتە 23ی مانگی 11ی ساڵی 1877ی میلادی."
هەموو ئەوانەی قسەیان لە سەر شیعری نالی کردووە وەك عەلائەدین سەجادی -1952 , دکتۆر مارف خەزنەدار 2003 , سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە) 2008, دکتۆر عزەدین مستەفا رەسول 2012، سەلام ناوخۆش 2016 ، دکتۆر هێمن عومەر چەند زانیاریەکی کەم لە سەر ژیانی نالی لە باکووری کوردستان یان ئەستەمبۆل تۆمار دەکەن , وەك :

1. سەجادی لە لاپەڕە 257ی (مێژووی ئەدەبی کوردی) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات هەر سێ چاپی یەکەم 1931 و دووەمی 1948 و سێیەمی 1962 دیوانی نالی لای کوردی ڕۆژهەڵات بووە بە ناوی کوردی مەریوانی , عەلی سنەیی , گیو موکریانی , نەك باشوور , ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ، کە ئەو دیوانانە دەقی سلێمانی و شام و باکووری کوردستان لە خۆ گرتووە.
2. سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە کە لاپەڕە 575-588ی بەرگی دووەمی (مێژووی ئەدەبی کوردی)بۆ نالی تەرخانکردووە. بە پێی سەفی زادە ئەم دەقە , کە لە دوا بەرهەمەکانی نالی یە لە باکوور دا , ئاماژە بەوە دەکات نالی زۆر پیر بووە , بە جۆرێك قژ سپی و چاو کز بووە وەك دەڵێت :
مووی سپی کردم بە شووشتن ئاوی عەینی شۆرە شەگ
شۆرە شەگ یەعنێ کە تێدا خۆ بە خۆ قەل بوو بە بەگ
3. دکتۆر مارف خەزنەدار , یەکێ لەو کەسانە بوو کە بە نالی ناس وەك عەبدەلکەریمی مودەریس و مەسعود موحەمەد حسێبی بۆ دەکرا , نەك تەنیا کۆکەرەوەی دیوانەکەی نالی بۆ !
بە قسەی مارف خەزنەدار 2003 , ل46 نالی تەنیا 3 ساڵێك لە باکوور یا ئەستەمبۆل بووە ، ئەو باوەڕی وایە نالی هەتا ساڵی 1853-1854 لە شام بووە و لە 1856 کۆچی دوایی کردووە. هەروەها دکتۆر خەزنەدار ، ل 46 باوەڕی وایە نالی لە ئەستمبۆل بزر دەبێ !
4. دکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسول
لە شڕۆقەی ئەم دەقەی نالی –دا

فارس و کورد ە عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی سێ مڵکە , دیوانی هەیە
ئەم مەرج (زانینی زمانی دی) و پێوەرە , نالی ئەستەمبۆلی وە لێکردووە , کە چوار زمان بزانێت , ل 7-8 و شیعرەکە وای لێدێت:
فارس و کورد و عەرەب و تورك هەر چوارم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی چوار مڵکە , دیوانی هەیە.
ڕایەکەی خەزنەدار ناڕاستەوخۆ لای دکتۆر عزەدین و بۆرەکەیی و مەسعود موحەمەد و مەلای گەورە ڕەتدەکرێتەوە , چونکە نالی بە 3 ساڵی فێری تورکی نابێت و شیعری پێ بنووسێت , یان مەلای گەورە واتەنی بە 56 ساڵی ئەوەندە پیر بێت ؟؟ یان نالی واتەنی ڕیش سپی و چاو کز بێت!
دکتۆر عوسمان عەلی 2013-2015 کتێبێکی دەربارەی کورد لە بەڵگەنامەکانی عوسمانی بڵاوکردەوە ، بەڵام بە هیچ جۆرێك بە لای پرسی نالی و حاجی قادر کۆیی لە ئەستەمبۆڵ نەچوو ، توێژینەوەکەی دکتۆر هێمن عومەر ، نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا ، چەندان زانیاری تازەی لە بارەی نالی لە ئەستەمبۆڵ خستۆتەڕوو بەوەی لەوێ ژنێکی هێناوە بەناوی (زەینەب) هەروەها لە ئەستەمبۆڵا وەزیفەدار بووە و خانەنشین کراوە هەروەها بەپێی بەڵگەنامەکانی عوسمانی لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی کردووە.
لە ژیانی نالی لە هەر سێ شوێن ، دەگەینە چەند ئەنجامێك:

1.نالی لە ژیانی دوو جار حەجی کردووە (سەجادی و ئەوانی تر تەنیا باسی یەك حەج دەکەن ، پێش ئەوەی بچێتە ئەستەمبۆڵ ، کەچی مەسعود محمد و صەدیق بۆرەکەیی باسی حەجێك دەکەن کە نالی لە پیری حەجی کردووە و باپیرەی مەسعود موحەمەدی لە حەج بینیوە.)
2.نالی لە ئەستەمبۆڵ بۆتەوە نالی سلێمانی وەك مەلا سەعیدی کوردی و ڕەحمی هەکاری پشتی لە ململانێی میرانی کورد کردووە.
3.هەرچەندە توێژینەوەکەی دکتۆر هێمن عومەر زۆر شتی تازەی تێدایە ، بەڵام هیچ دەقە شیعری تێدا نییە ، کە شیعری نالی بن لە ئەستەمبۆڵ ، لەوانەیە هۆکارەکە ئەوە بێ ، دکتۆر هێمن دۆکیومێنتی عوسمانی بە دەست کەوتووە ، نەك دەستنووسی کورد ، هەرچی صەدیق بۆرەکەییە دەستنووسی بە دەست کەوتووە ، نەك دۆکیومێنتی ڕەسمی ، هەربۆیە ئەو مردنی نالی بە 1880 دادەنێت ، دکتۆر هێمن بە 1877 دادەنێت : دەپرسین دەبی نالی لەوێ وازی لە شیعرنووسین هێنا بی ، ئەمەش دوورە لە ڕاستیەوە ، چونکە صەدیق بۆرەکەیی باسی شیعرێکی نالی لە تەمەنی پیری دەکات.
4.ئەو دوو کارەی بۆرەکەیی و هێمن تەواوی قسەی توێژەرانی باشوور

لە بارەی ساڵی مردنی نالی ، 1855یا 1856 یا 1857 هەڵدەوەشێنەوە !

سەرباسی سێیەم ، حاجی قادری کۆیی لە ئەستەمبۆڵ 1856-1897

حاجی قادری کۆیی لە باشووری کوردستاندا بە خانی دووەم ناوزەد دەکرێت بەوەی ئەویش وەك خانی دینداری و سۆزی نەتەوەیی هەبووە .
فندی 2008، لە ل70ی کتێبی الفکر القومی الکوردی.. دەنووسێت :
بەوەی حاجی پێش بچێتە ئەستەمبۆڵ ، چۆتە کوردستانی ئیران بۆ دیراسە لەوانە سەردەشت و مهاباد ، بەڵام پاش تەواوکردنی دیراسە گەڕاوەتەوە کۆیسەنجق..”
سەبارەت بە پرسی حاجی قادر لە ئەستەمبۆڵ ، ڕای جیاواز هەیە.
بە قسەی ئەکوام و ڕەحمی هەکاری ، ئەستەمبۆڵ لە حوکمرانی عوسمانیدا پەناگەی کوردی باشوور بووە ، بەڵام بە موحەمەدی مەلا کەریم 1960 ، ل 10 و سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل14 ئەستەمبۆڵ ، شوێنی چەوساندنەوە بووە! سەردار میران و کەریم شارەزا ، ل14، ئەو شیعرەی کۆیی دەکەنە بەڵگە

شەوێ دانیشتبووم بۆ شەمع و میصباح
ئەتۆی هێناوە یادم کاکە فەتتاح

بەدرخانییەکان لە باکووری کوردستان بە تایبەتی ئامەد خاوەن قۆناغ بوون ، نەك لە ئەستەمبۆڵ ! لەوێ ئاوارە و دوورخراوە بوون ، بە هۆی تۆمەتبارکردنی عەبدالرەزاق بەدرخان لە سەر کوشتنی (ڕەدوان پاشا)!
لە لایەکی تر ، پرسی کەیفی جوانڕۆیی بۆتە پرسێکی جێگای شك : ئایا لەگەڵ لە کۆیی سەفەری کردووە یان لە ئەستەمبۆڵ بۆتە برادەری؟!

سەجادی لە لاپەرە (336) ی مێژووی ئەدەبی کوردی , دەنووسێت : ” حاجی قادری کۆیی لەگەڵ کەیفی شاعیر لە ساڵی 1854 بەرەو ئەستەمبۆل دەچێت .” کەچی سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل15 دەڵێن :” کەیفی جوانڕۆیی ، حاجی قادری کۆیی لە کۆیە نەبینیوە ، بەڵکو لە غوربەتی بووە بە دۆستی گیانی بە گیانی کەیفی جوانڕۆیی.”
ئەو بەجێهێشتنەی کۆیە لای مەسعود محمد ، سەردار میران ، ڕەشید فندی بۆتە ئارێشە !
بینیمان چوونی نالی بۆ ئەستەمبۆڵ بەهۆی ناچاری بووە : دەوڵەتی عوسمانی میرنشینی بابانی ڕوخاند و کەسانێکی نزیك لە خۆی لەوێ کردە میر . سالمی هاوڕێی ئامۆژگاری دەکا بەوەی سلێمانی کەڵکی ئەوی نەماوە ، ئەویش سەری خۆی هەڵدەگرێت بەرەو ئەستەمبۆڵ دەچێت

،کەچی لە پرسی ڕۆیشتنی حاجی قادر کۆیی مەسعود موحەمەد لە بەرگی سێ ، ل277و سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 ، ل12و فندی لە ل71 دەنووسن : کە شێخ نەبی ماویلی و مریدەکانی ،حاجی قادری کۆیی پەنجا ساڵی ناچار کردووە کۆیە بەجێبهێڵێت و بەرەو ئەستەمبۆڵ بچێت."
تێنەگەیشتن لە پرانسیپەکانی ئیسلام و ماتریالیزم ، هەندێ نووسەری بەوە بردووە کە حاجی قادری کۆیی بە زانای ماتریالیست ببەن ، وەك چۆن هەمان شتیان کرد دەربارەی (قانع) و (مەلای گەورە)!!
سەردار میران و کەریم شارەزا لە ل15، ئەم شیعرەی خوارەوە بە نموونەی ماتریالیزم دەهێننەوە

لازمە خول بخۆی وەکوو بەرداش
هەموو قەرنێ دەگێڕێ ئەمری مەعاش

هەر یەك لە نالی و حاجی قادر کۆیی لە یەك ماوە زەمەنی لە ئەستەمبۆڵ بوونە ، ئایا یەکتریان بینیوە؟ هەردووك لە ئەستەمبۆڵ تەنیا لە لایەنی ئایینداری لە یەك نزیك بوونە ، ئەگەرنا هەردووك لە ئەستەمبۆڵ پێچەوانەی یەکتر بوون : نالی وازی لە شیعری نەتەوەیی هێنابوو ، کەچی حاجی قادر وازی لە شیعری دڵداری هێنابوو ، خەریکی شیعری نەتەوەیی بوو!
لە لایەکی تر ئەلاکێم2005 ، لە ل66-80ی کتێبی کوردەکانی ئەستەمبۆڵی کۆن دەنووسێت : کورد لە بەشی ئەورووپای ئەستەمبۆڵ و بەشی ئاسیای ئەستەمبۆڵ دەژیان .." ئەوەش وەیکردووە یەکتر نەبینن ، تەنیا لە دوورەوە ئاگاداری شیعری یەکتر بن.
دکتۆر فەرهاد پیربال 2009 لە ل11-12 دەنووسێت :" حاجی قادری کۆیی لە ساڵی 1897 لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی کردووە." سەردار میران و کەریم شارەزا 1986 لە ل17 دەنووسن :" حاجی قادر لە ساڵی 1897 دا لە شاری ئەستەمبۆڵ ، لە ئاوارەیی و بێ کەسیدا سەری ناوەتەوە و لەبەری ئێسکودار ، لە گۆڕستانی (قەرەج ئەحمەد) نێژراوە."

سەرباسی چوارەم ، پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵ 1897-1924

پیرەمێرد ، جگە لەوەی لای هەندێك بە بیرمەند و لای کەسانێکی تر بە فەیلەسوف ناوزەد دەکرێت . پیرەمێرد لە کوردستان و ئەورووپا زۆری لە سەر نووسراوە هەتا ماستەر و دکتۆرا، وەك ماستەر فوئاد ڕەشید و دکتۆرای عەبدوڵڵا پەشێو .
پیرەمێرد لەگەڵا شاندێکی باڵای باشووری کوردستان لە کۆتایی سەدەی

نۆزدەهەمەوە چۆتە ئەستەمبۆڵا . دکتۆر فەرهاد پیرباڵا 2009 لە ل11ی ئەستەمبۆڵ و ئەدەبی نوێی کوردی دا دەنووسێت :" لە ساڵی 1897 دا پیرەمێردی شاعیر ، لەگەڵ شاندێکی شێخ سەعید، باوکی شێخ مەحموود، دەگاتە ئەستەمبۆڵ." ئەو شاندە کوردیەی باشوور ، شاندێکی مەزن بووە. ئەلاکێم لە 2005 ل111 دەنووسێت :" ئەو شاندە شاندێکی 40 کەسی بووە (زێوەر) و (پیرەمێرد) ، (شێخ مەحموود بە منداڵی) ، (شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحموود) سوڵتان عەبدالحەمیدی دووەم مێواندارییەکی گەورەی کردوون. ئەو شاندە سێ مانگ لەوێ ماوەتەوە."

دکتۆر عومەر عبدالعەزیز 2016 ، ل 66 لە نووسینەکەی گۆڤاری خاڵا ئاماژە بەوە دەکات ، کە مەلا سەعیدی کوردی (شێخ سەعیدی نورسی) پیرەمێردی شاعیر بە هۆی ڕوداوی (31ی مارت) پێکەوە گیران …" "

پیرباڵا لە ل11-12 دەنووسێت :" پیرەمێرد ، لە ئەستەمبۆڵا هاوڕێ و دراوسێی دوو کەڵە نووسەری ڕێبەری ئەم بزووتنەوە ئەدەبیەی تورکیا بووە:ئەکرەم ڕەجایی زادە (سەرنووسەری گۆڤاری پروت فنون 1896-1901)، هەروەها خالید زیا عوششاقی زادە ، کە هەردووکیان لە یەك ئاپارتماندا ، لەگەڵ پیرەمێرد ژیاون.." ئەلاکێم لە ل112 درێژە زیاتر بەو دیدارە دەدات کە جگە لەو دوو کەڵە نووسەرە تورکە بەوەی پیرەمێرد ماوەیەك لە (هەیبەلی ئەدا-دوڕگەی هەیبەلی) لە تەلارێکدا لەگەڵ حوسێن ڕەحمی ، رەزا تۆفیق ژیاوە هەروەها ئەحمەد ڕاسم و عبدالحق حامید تەرخان دەناسێ."

پیرەمێرد وەك گەنجێکی 29 -30 ساڵی زۆر لە ژێر هەژموونی ئەو بزووتنەوە ئەدەبیەی تورکیا بوو. لە یادەوەری شاعیر و نووسەری کوردی باشوور بەوە دەگەین کە ژمارەیەك لەوانە وەك تۆفیق وەهبی ، ڕەفیق حیلمی ، ڕەفیق مەولانزادە ، موحەمەد ئەمین زەکی ، پیرباڵا لە ل12 لە یاداشتەکانی پیرەمێرد دەگوازێتەوە بەوەی وتویەتی :" ئێمە ، زۆرترمان ، لەوێ پێگەیشتووین." ئەو نوێکردنەوە شیعرییە کاریگەریەکی زۆری بە سەر پیرەمێرد بەجێهێشتووە، گۆڤارەکەی رەجایی زادە ، سەروەتی فنوون، سەرنجی پیرەمێردی ڕاکێشاوە ، ناچاری کردووە بیانخوێنێتەوە ، ئەوەتە ئەلاکێم ، ل112 و پیرباڵ ، ل12 لە پیرەمێرد دەگوازنەوە بەوەی لە یاداشتەکانی وتویەتی :" کاریگەریی ئەو شیعر و ئەدەبیاتە ، لە سندباد پتر وای لێ کردم بە دونیای خەیاڵدا ڕابمێنم.." پیرباڵ لە ل16 دا دەنووسێت : پیرەمێرد یەکەمین شاعیری کوردە کە شیعری خۆی لە ژێر کاریگەرێتیی تورکە گەنجەکاندا بنووسێت و بڵاوبکاتەوە: یەکەم دوو شیعری پیرەمێردلە ژمارە 1 و 2ی ڕۆژنامەی کورد لە 1908 لە ئەستەمبۆڵ بڵاوکراونەتەوە."

لەو 25 ساڵەی ئەستەمبۆڵ ، چەند نووسەرێکی کوردیشی ناسیوە ،

د.عومەر عەبدالعەزیز لە ل66-71 ی ژمارەی 5ی گۆڤاری خاک دەنووسێت : مەلا سەعیدی نورسی ، خەلیل خەیاڵی ، شێخ عبدالقادری شەمزینی ، خالید بەگ ، یوسف زیا ، دکتۆر کەمال ..”

چاڵاکیە ئەدەبی و سیاسییەکانی پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵا

پیرەمێرد هەتا هاتنە سەر کاری مستەفا کەمال هەڵوەشاندنەوەی نیزامی سەڵتەنەت و قەدەغەکردنی زمانی کوردی هەر لە ئەستەمبۆڵ ماوەتەوە . هەر یەك لە فەرهاد پیرباڵ ، ل22 و دکتۆر عومەر عبدالعەزیز ، ل66 دەنووسن 25 ساڵ لە ئەستەمبۆڵ ماوەتەوە ، کە لە 18ی 11ی 1924 ئەستەمبۆڵ بەجێدەهێڵێت و دەگەڕێتەوە بەغدا ، ئەم شیعرە دەنووسێت:

ئەوا ڕووم کردەوە تۆ ئەی دایکی موشەففەق بیست و پێنج ساڵە
لە غوربەتدا بە یادی تۆ دەژیم خوا شاهیدی حاڵە
بەیانی دا نەسیم لای تۆوە هات ، بۆنی وەتەن پێوە-هوشیار ،ل32

تەها هاشمی ، یەکێ لە دامەزرێنەرانی سوپای عیراقی هەر بەوە نەوەستا سوپای عیراقی دروست کرد ، لە بەغداوە” چوو بۆ ئەستەمووڵ بۆ پێوەندیکردن بە ئەفسەر و ڕۆناکبیرەکانەوە کە بگەڕێنەوە بۆ عیراق ، چاوی بە حاجی تۆفیقیش کەوت و داوای لێ کرد کە بێتەوە بۆ عیراق…”هۆشیار 1990،ل31

پاش هاتنە سەر کاری مستەفا کەمال ، ڕەوشی کۆمەڵەی کورد تەعالی زۆر خراپ ببوو ، زۆربە ڕایانکردبوو یان لە بەندیخانە بوون ، کوردەکانی باشووریش گەڕابوونەوە عیراق ، بۆیە دەردی غوربەت و خوێش ، ناچاربوو بە پێشنیازەکەی تەها هاشمی ڕازی بوو و گەڕایەوە بەغدا ، پیرباڵا ، ل22 ، هۆشیار ،ل31.

ڕەفیق حیلمی ، ل106 ، هاوار ، ل301 ، خواجە ، ل3 چیم دی باسی ئەوە دەکەن پاش ئەوەی شێخ مەحموود لە ئەیلولی 1922 گەڕاوە سلێمانی حکومەتی دووەمی لە مانگی دامەزراند.” لە 29ی شوباتی 1923 دوو فڕۆکە هاتنە سەر شاری سلێمانی و شێخ لە سەرەتای مارتی 1923 سلێمانی بەرەو جاسەنە بەجێهێشت -، هاوار ، ل498 ، شێخ لە 26ی 6 گەڕایەوە سلێمانی و وتی

من کوردم و بە کوردی ئەڵێم و بڕایەوە

دڵك نەما ، گوڵی هیوامان گەشایەوە ، هاوار 528 . ئینگلیزەکان لە 18ی 7 ی 1924 ناو سلێمانی ، بەمەش حوکمداریەتی شێخ لە سلێمانی کۆتایی پێهات –ل556 .

بە قسەی پیرباڵ ، ل22، پیرەمێرد لە 30ی 1 ی 1925 لە ئەستەمبۆڵ هاتۆتەوە سلێمانی .” بەڵام لە ژمارە 6ی ڕۆژنامەی ژیان 25ی 2ی

1926 ڕۆژی 23ی 2 هاتۆتەوە سلێمانی –هۆشیار ، ل35. ئەوساش ، 1926
حوکمداریەکەی شێخ تەموزی 1924 لە سلێمانی کۆتایی پێهات بوو،
کەواتە پیرەمێرد حوکمداریەکەی شێخ مەحموودی نەبینی بوو !! بەڵکو
لە هەردوو حوکمرانیەکەی شێخ 1918-1919 ، 1922-1924 ، ئەو هێشتا
لە ئەستەمبۆڵ بوو !!
شیعری ~" فەلسەفەی شیعری کوردی " کە بە
ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا ، لە ڕاستی مووچە خۆری خۆی
سوراحی بێ پیاڵە سەر فڕێ دێنێ کە تێ کا بۆی-ل185
لە زۆر شوێن بڵاوکراوەتەوە ، هیچ پەیوەندی بە ستەمی دەسەڵاتی
شێخەوە وەنییە ، چونکە شێخ لە زەمەنی هاتنەوەی پیرەمێرد لە
سلێمانی هیچ دەسەڵاتی نەمابوو؟! بە واتای کە پیرەمێرد گەڕاوە
سلێمانی ، حوکمڕانیەکەی شێخ نەمابوو!!

1.خاوەن ئیمتیاز و بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی (کورد)
ڕۆژنامەی کورد ڕۆژنامەی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقیی کورد بوو کە لە
1908 لە ئەستەمبۆڵ دەردەچوو . لای ئەلاکۆم ، ل126 ، پیرباڵ ، ل16 ،
کەچی دکتۆر عومەر لە ل67 ڕۆژنامەکە دەکاتە گۆڤار و لە ل69 خۆی
ڕاستدەکاتەوە و دەنووسێت : ڕێکخراوی ناوبراو بڕیاریدا کە
ڕۆژنامەیەك دەربکات! هەر ئەلاکۆم لە ل126 دەڵێت : ئەحمەد جمیل
دیاربەکریی سەرنووسەر ڕۆژنامەکە بوو.
2.مەلا سەعیدی کوردی بۆ ئەوەی دەرفەتی مەشروتیە-دەستوورخوازی 1908
بقۆزێتەوە ، بووە ئەندامی کۆمەڵی موحەمەدی . دکتۆر عومەر لە ل67
دەنووسێت : پیرەمێرد لەگەڵ نورسی ئەندامی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی
ئەو کۆمەڵەیە بوون.
3.کۆمەڵەی هیڤی1910
ئەو کۆمەڵەیە کۆمەڵەیەکی نهێنی قوتابیان بوو ، لە دوای داخرانی
کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کوردی دروست بوو . دکتۆر عومەر لە ل66
دەڵێت : پیرەمێرد ئەندامی کۆمەڵەی هیڤی بووە." بە تێگەیشتنی من ،
پیرەمێرد ئەندامی ئەو کۆمەڵەیە نەبووە لە بەر دوو هۆ :
1.بیرکردنەوەی ئەندامانی جودا بوو لە تەعاون و تەرەقی کوردی و
کۆمەڵەی موحەمەدی
2.دکتۆر عبدالستار لە ل63-64 ناوی ئەندامەکانی باکوور و باشووری
گۆڤارەکە لە دوو ماوەی پێش جەنگ و دوای جەنگ دەهێنێت ، ناوی
پیرەمێرد تێدانییە :" عومەر بەگ جمیل پاشا ، قدری ئال جمیل پاشا،
فوئاد تەمۆ ، زەکی بەگ ، ئەکرەم بەگ جمیل پاشا ، مەمدوح سلیم ،
خلیل خەیالی ،…هەروەها زنار سلوپی لە چاپی دووەمی دۆزا کوردان
ناوی کەمال فەوزی …نەجمەدین حسێن کەرکوکلی ، عبدالکریمی سلێمانی

.
هەروەها پێرەمێرد دوور بوو لە ململانێی بنەماڵەی شەمزینی و بەدرخانییەکان ، بۆیە نەبۆتە کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد ، چونکە ئەو باڵە زیاتر کەسانی لایسیزم و سیکیولەر بوونە!

ئەنجام

لەم نووسینەدا بە چەند ئەنجامێك گەیشتووین ، لەوانە
1.ئەستەمبۆڵا لە سەردەمی عوسمانی 1453-1908 پێگەی حەسانەوەی زۆرێك لە نووسەرە ناودارەکانی کورد ، لەوانە مەلا گۆرانی شارەزووری ، نالی ، حاجی قادری کۆیی ، پیرەمێرد ، ڕەفیق حیلمی ، موحەمەد ئەمین زەکی…
2.ئەستەمبۆڵ لە سەردەمی ئیتحادییەکان ، گەنجە تورکەکان 1908-1918 و کەمالییەکان 1921-2002 پێگەی داخستن و چەوساندنەوە و زیندانیکردن و کۆچپێکردنی نووسەرانی کورد بووە.
3. مزگەوت و دەلاقەی دیوەخان و دەستنووس و بەڵگاکەکانی عوسمانی سەرچاوەی بەنرخن بۆ دۆزینەوەی شیعرە ونبووەکانی کوردی ئەستەمبۆڵ .
4. خوێنەوار و بەشێك لە توێژەری کورد لە ترسی ئایدیۆلۆژیا کاری لە سەر ئەو چوار شوێنە نەکردووە ، بۆ نموونە هەتا دەرکەوتنی دکتۆر هێمن عومەر کار لە سەر دۆکیومێنتی عوسمانی نەکرا بۆ دیتنەوەی بەشێك لە ژیانی نالی لە ئەستەمبۆڵ!
5.پاش ئەوەی نالی بە دڵشکاوی لەگەڵ ئەحمەد پاشا بەرەو ئەستەمبۆڵ ، دەستبەرداری شیعری نۆستالۆژیا ئامێز و بەرەی میرانی کورد دەبێت .
6.پاش ئەوەی حاجی قادری کۆیی هەست دەکات ، خەڵکی کۆیی وەك پێویست قەدری ناگرن و لایەنگیری شێخ نەبی ماویلی دەگرن لە تەمەنی پەنجا ساڵی بەرەو سەری خۆی هەڵدەگرێت.
7.حاجی قادر بە پێچەوانەی نالی-یەوە کە دەگاتە ئەستەمبۆڵ و لەناو بنەماڵەی بەدرخان دەژی ، شیعری شۆرشگێڕی و نەتەوەیی نووسیوە.
8.پیرەمێرد لە ئەستەمبۆڵ هەم شاعیر هەم سیاسی هەم قانوونی بوو ، بە واتای ئەوەی ئەستەمبۆڵ پێی بەخشی زۆر زیاتر بوو ! لەو هەمووە بەشدار بوو.
9.پیرەمێرد لەوێ بووە هاوڕێی زۆر شاعیری تورك و کورد هەروەها بووە هاوڕێیەکی گیانی بە گیانی نورسی هەتا کە گەڕایەوەش ، لە سلێمانی لە رۆژنامەی ژیانەوە یادی هاوڕێیەتی نورسی هەر کردۆتەوە.

سەرچاوەکان

.کوردی

.ئەلاکۆم ، رۆهات 2005 .کوردەکانی ئەستەمبووڵی کۆن ، هەولێر : دەزگای موکریانی.
.بەکر ،سەلام ناوخۆش 2015. ناسیۆنالی ناوەکی و دەرەکی لە شیعری کوردیدا ، هەولێر : چاپخانەی هێڤی.
.بەکر ، سەلام ناوخۆش 2017 . ~” کۆنتێکستی جیۆگرافیای شوێن لە ژیانی نالی ، ڕۆژنامەی وشە.
.پیرباڵا،فەرهاد 2009.ئەستەمبۆڵا و ئەدەبی نوێی کوردی ، سلێمانی :لە بڵاوکراوەکانی بنکەی گەڵاوێژ.
.خواجە ، ئەحمەد 1969 .چیم دی ،سلێمانی :چاپخانەی کامەران.
خورشید ، هێمن 2017. نالی لە بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا ، سۆران : لە بڵاوکراوەکانی زانکۆی سۆران.
.سجادی ، عەلائەدین 2005 .شۆرشەکانی کورد وە کورد و کۆماری عیراق ، چ2،تاران :ئەتلەس چاپ.
.

.عوسمان ، دیدار و شەیما ڕۆستەم 2017.مامۆستای محەمەد فاتیح : مەلا گۆرانی شارەزووری، هەولێر : چاپخانەی هێڤی.
.فندی ، ڕەشید 2008 . الفکر القومی الکوردی بین خانی و حاجی قادر الکویی ، دهوك : لە بڵاوکراوەکانی سپی ڕێز.
.قەرەداغی ، محمد عەلی 2009 .هەنگاوێك لەسەر ڕێگای لێکۆڵینەوەی دیوانی سالم دا ، هەولێر : لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی.
.میران ،سەردار و کەریم شارەزا1986 .دیوانی حاجی قادری کۆیی ، بەغدا : لە بڵاوکراوەکانی ئەمیندارێتی گشتیی ڕۆشنبیریی و لاوان.
.هاوار ،م.ڕ.1991.شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان،لەندەن : بلاك رۆز.
.هۆشیار ، فائق و ئەوانیتر1990 .دیوانی پیرەمێرد، بەغداد.
گۆڤاری خاڵ ، ژ.5 ، نووسینەکەی دکتۆر عومەر عبدالعزیز.

.عەرەبی

شریف ،عبدالستار 2007 .الجمعیات و الممقمات و الاحزاب الکوردیه فی نصف قرن ، سڵیمانیه:سردم

مێتاتێکستی وتارەدراما … سەلام ناوخۆش

دەروازە

مێتاتێکست بەرهەمی مێتازمانە , چونکە هەردووك قسەگەلێك دەکەن دوورن لە شتە فیزیکییەکان . مێتاتێکست , تێکستێکە قسە لە سەر تێکستێکی تر دەکات , مێتازمانیش بابەتێکی ترە لە خودی زمان دەدوێت . ئەم تێکەڵکردنەوەی زمانی شرۆڤە و زمانی تێکست پەیوەندی بە دیاردەی ” ئەدەبیبوون “ەوە وەیە. ژانری ” وتارەدراما ” تێکەڵکردنی دوو ژانری لە ئەدەبیبوون بەدەر و تژی ئەدەبیبوونە .

لەم نووسینەدا هەوڵ دەدەین لە سیمۆلۆژی ناونیشانی وتارەدراما بدوێین .

لەم چەند لاپەڕەیە دا ئاماژە بە چەند سەرباسێك دەکەین بۆ ئەوەی ئەم جۆرە نووسینە و بابەتەکە زەڵاڵ بی :

سەرباسی یەکەم ، مێتاتێکست و مێتازمان

پێشگری مێتا… لە پێش وشەی وەك مێتا میتۆد , مێتا فیکشن , مێتا تێکست….دێت , لە ل895ی فەرهەنگی ماکمیلان دەربارەی ئەم پێشگرە هاتووە :” بریتییە لەو شتەی لە دەرەوەی شتگەلێکی بەرجەستە , ڕیەل و باو ,بی بۆ نموونە میتافیزیکەل پەیوەندی بە ژیانی پشتەوەی جیهانی ماددی بێت.”

مێتاتێکست لە زمانی عەرەبی دەستەواژەی ” ما وراْ النص-لە پشتەوەی دەق ” یان ” فوق النص-لە سەرەوەی دق ” ، ” فلسفه النص- فەلسەفەی دەق ” بۆ داندراوە . لە زمانی ئینگلیزیش دەستەواژەی وەك Metatext -مێتا دەق, metafiction -مێتا گێڕانەوە داندراون .

ئەم قسانە وەرگێڕانی زاراوەکەن ,ئەدی خودی زاراوەکە چ دەگەیەنێ و مەبەست لێی چییە هەروەها چ پەیوەندی بە ” وتارە دراما “وە هەیە؟

دیتنی جیاواز بۆ چەمکەکە هەیە یا چەمکەکە وەك ناوەندێك وایە جێگای زۆر بابەتی تیا دەبێتەوە .

لە لایەك مێتاتێکست بریتییە” لە ئەدگاری هەندێك جۆری ئەدەبی کە هەڵگری دوو ئاستی دایەلۆگە لە یەك کاتدا , ئەو دوو دایەلۆگەش

هاوتەریب بەرەو یەك بابەت دەچن و بە یەك ناگەن.”
لە لایەكی دی “مێتاتێكست جۆرە نووسینێكە كە لە پارچە نووسینێكدا ڕەنگدەداتەوە , بە واتای كاتێك نووسینێكی وەك (وتار) یا (چیرۆك) یا (دراما) …هتد دەنووسی بەسودە گەر لە ڕەفتارت ڕەنگبداتەوە لەوەی نیازتە لە ئایندە چ بكەی.”
واتایەكی دی مێتاتێكست بریتییە” لە تەكنیكی گێڕانەوە و ژانری خەیاڵیئامێزی و گێڕانەوە –سەرد وەك ڕۆمان و دراما ، كە تێیدا نووسەر لەم كارە خەیاڵ ئامێز و گێڕانەوەیەدا وەك خود ئاگادار یا بە كراوەیی سرنج بۆ ڕاستیەك دەكات لە قاڵبی چوارچێوەی خەیاڵ و سەرد-گێڕانەوەی هونەری دا.

مێتاتێكست هەر قسەی تێكست لە سەر تێكست نییە , بەڵكو كۆنتێكست و كاراكتەر لە تێكستەكە بەدەر دەكەون . دوو ئاراستەی جیاواز لە سیناریۆی (بە واتا هونەریەكە نەك سیاسیەكە) نێوان موسا و خدری زیندە(پیاوە صاڵحەكە) بەدەر دەكەون , بە واتای دوو موتەڵەقی (وەرگری) جیاوازی تێكستی ئیلاهی ئامادەگیان هەیە , موسا وەك پێغەمبەرێكی ئولوعەزم تەنیا لە ڕوخساری گوتاری ڕەبانی دەگات , بەڵام خدری زیندە لە پشتەوەی گوتارەكە دەگات. كەواتە خدری زیندە كاراكتەرێكە لە كۆنتێستێكی جیوگرافیدا لە پشتەوەی تێكستی ئیلاهی دەگات.
پرسی مێتا تێكست چ پەیوەندی بە مێتازمانەوە وەیە؟
هەرچەندە كودۆن 1998 لە فەرهەنگە قەبەكەیدا قسە لە سەر ئەو دیالێكتیكییە ناكات , بەڵام پێناسەیەكی دروستی مێتازمان دەكات و لە

ل506 فەرهەنگە ئەدەبیەكەی لە وتارێكی ڕۆمان یاكوبسن 1960 بە ناوی زمانناسیی و شیعرناسیی دەگوازێتەوە بەوەی وتویەتی:” لە زمانناسیدا مێتازمان دەلالەت لە هەر زمانێكی تەكنیكی دەدات كە وەسفی ئەدگارەكانی خودی زمان دەكات .” كەواتە ئەوە پرسی مێتازمانە , مێتاتێكست دروست دەكات .
لە دوای قسەكردن لە سەر چەمكی مێتاتێكست , قسە لە سەر وتارەدراما دەكەین.
وتارە دراما لە دوو بەش پێكهاتووە , بەشێكی دەچێتە چوارچێوەی قسە لە سەر كردن و شرۆڤەكردنی بابەتێك بە زمانی لێكۆڵینەوە , بەشی دووەم ژانرێكە لە ژانرەكانی ئەدەب .
یاكوبسن بە جیا لە زمانی ئەو دوو تێكست- دەقە دەدوێت و دەنووسێت : زمانی وتار زمانێكە هەڵگری ” ئەدەبیبوون ” نییە , هەرچی

ژانرەکانی وەك ڕۆمان و دراما و نوڤلیت … شیعرن , هەڵگری ئەدگاری ئەدەبیبوونن .

کوودۆن 1998 لە ل465 لە ڕۆمان یاکوبسن دەگوازێتەوە بەوەی بابەتی زانستی ئەدەبی ئەدەب نییە بەڵکو ئەدەبیبوونە , بە واتای وا لە کارێك دەکات ببێتە کارێکی ئەدەبی . لە لایەکی تر هەر یاکوبسن دەڵێت : ئەدەبیبوون پەیوەندی بە شتگەلێك نەناسراوبن . ئەو دوو چەمکە جەخت لە سەر ئەوە دەکەن کە ئەدگارە ناسراوەکانی کارێکی ئەدەبی لە فۆرمەکەی دەژی یا ئامادەگی هەیە ” هەر لە سەر ئەم بنیاتی ئەدەبیبوون (وتار) و (دراما) لە یەکتر جیاوازن , چونکە خاوەن زمان و فۆرمی جودان .

سەرباسی دووەم , تێگەیشتنە جیاکانی ئەدەبیبوون
پرسی ئەدەبیبوون لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر واتا و مەدایەکی فراوانی وەرگرتووە . ئەم چەمکە بە سێ قۆناغی سەرەکی تێپەڕیوە , لە هەر قۆناغێکدا واتا و فۆڕمێکی دی وەرگرتووە , قۆناغەکان بریتیین لە :

قۆناغی یەکەم , قۆناغی ڕۆمان یاکوبسن

ئەدەبیبوون بەرهەمی فۆرمالیستە ڕووسەکانە , لەوانە ڕۆمان یاکوبسن . ڕۆمان یاکوبسن دامەزرێنەری زاراوەکەیە . کۆدۆن , ل 465 باوەڕی وایە یاکوبسن لە 1919 زاراوەکەی داهێناوە , بەڵام داس 2005, ل78 باس لەوە دەکات کە زاراوەکە یاکوبسن لە 1921 دایهێناوە و وتویەتی : بابەتی زانستی ئەدەبی ئەدەب نییە بەڵکو ئەدەبییەتە بە واتای وا دەکا کارەکە ئەدەبی بێ –
The term ‘literariness was first introduced by the Russian Formalist Roman Jacobson in 1921. He declared in his work Modern Russian Poetry that ‘the object of literary science is not literature but literariness, i.e. what makes a given work a literary work’ (Das 2005, p. 78).
یاکوبسن جیاوازی لە نێوان دوو زاراوە دەکات بەوەی “وتار و شرۆڤە…هتد لە ئەدەبییەت بەدەرن , بەڵام دەقی ڕۆمان و دراما و شیعر هەڵگری ئەدگاری ئەدەبییەتن . لەم قۆناغەدا ئەدەبیبوون لای یاکوبسن تەنیا ئەدگارێکی فۆرمالیی و زمانەوانییە .کودۆن لە ل465 دەنووسێت : ئەدەبیبوون لە قۆناغی بەرایدا ئامانجی دیراساتی ئەدەبی شەکڵانیە-فۆرمالیستە ڕووسەکان بوو.”

قۆناغی دووەم , ئەدەبیبوون و پراگماتیکس

لەو قۆناغەدا ئەدەبیبوون لە دەقی ئەدەبی دەرچوو . زوان 1993 , ل8 ئاماژە بە چەند توێژەرێکی وەك (جۆناسان کولەر و ستانلی فیشەر و ئەمبەرتۆ ئیکۆ) دەکات بەوەی ئەدەبیبوون بە تەنیا ناتوانرێ لە سەر بنەمای ئەدگارەکانی زمانەوانی, کە لە نێو دەق هەن پێناسە بکرێ , بەڵکو خوێنەر فاکتەرێکی بنەڕەتیە لە دروستکردنی واتای دەق-

Many of these scholars, which included Jonathan Culler, Stanley Fish, Umberto Eco to name a few, stated that literariness cannot be defined solely on the basis of linguistic properties found within a text but that the reader is also a crucial factor in the construction of meaning (Zwaan 1993, p. 8).

کەواتە لە گەڕان بە دوای پێناسەی ئەدەبیبووندا دوو ئاراستە دروستبوون : ئاراستەی یاکوبسن کە بە چاوێکی فۆرمالی تەماشای زاراوەکەی دەکرد زەنی وابوو جیاوازی لە نێوان دەقی ئەدەبیبوون و دەقی سادە سیخناخکراو بە زمانی ئەدەبی هەیە, دیارکردنی ئەو ئەدەبیبوونە پەیوەستە بە زمانی دەقەکە . ئاراستەی دووەم گریمانە زمانەوانیەکەی یاکوبسن ڕەتدەکاتەوە و دەڵێت : پێویستە ئینتریستی مرۆڤ لە پێکهاتە ڕێزمانیەکانی وەك سێنتکس و سیمانتیکس وەرچەرخێنین بەرەو پراگماتیکس کە شرۆڤەی دەقنووس و دەقناس لە سەر دەق دەخاتەڕوو-نوس 1990, ل 350″

This approach moves the interest from the grammatical structures, syntax and semantics, to that of pragmatics which analyses the author’s and the reader’s view on the text (Nöth 1990, p. 350).

لەم قۆناغەدا دیاردەی مێتا تێکست لە زاراوەی ئەدەبیبوون بەرجەستە دەبێت , کۆنتێکست هاوتەریب لەگەڵ تێکست بەشدار دەبی لە پرۆسەی خوڵقاندنی ئیستاتیکا و واتای تێکست.

قۆناغی سێیەم ,قۆناغی فۆرمالیستی نوێ

تیۆردانەرانی ئەمڕۆ وەك ڤان دیك و کینچ لە دوو ماوەی جیاواز مۆدێلێکی نوێیان بۆ زاراوەی ئەدەبیبوون دارشت .ڤان دیك لە 1979 و جارێکی تر لەگەڵ کینچ لە 1983 وتیان : ئەدەبیبوون پێویستە لە سەر بنەمایەك شوناس وەربگری , ئەو بنەمایەش ناکرێ لە سەر تیۆری زمانەوانی دامەزرێت , بەڵکو لە سەر بنەمای پراگماتیکی مەعریفی و ئیدراکی دامەزرێت .”

Theorists such as Van Dijk (1979) or Van Dijk and Kintsch (1983) focus on the cognitive aspects of meaning representation and say that literariness must seek a basis not .in linguistic theory but in a cognitive pragmatic one
ئەو سێ دیتنە توانیان وێنەیەکی کامڵ دەربارەی ئەدەبیبوون بخەنە ڕوو ؟ویکیپیدیا لە وتارێك لە سەر ئەدەبیبوون دەنووسێت : وێڕای ئەو هەموو گۆڕانکاریە لە زاراوەکە , هێشتا چەند توێژەرێك هەنە باوەڕیان وایە دژوار و ئەستەمە بە تیۆری ئەدەبیبوون بگەین.”
حزوری ئەدەبیبوون لە تێکست- دەق و غائیبوونی لە شرۆڤە بەس نییە بۆ یەکلاکردنەوەی ناسنامەی دەق , چونکە وەك دکتۆر فوئاد ڕەشید2005 , ل34ی کتێبی ناسنامەی دەق باسی هەبوونی کێشەیەك دەکات لە ناسنامەی دەق لە نێوان دەقنووس و دەقناسدا , ئەوەتە دەنووسێت :” د. محمد بەکر لە تێزی دکتۆراکەیدا دەقەکانی (پەڕگاڵ) و (بانگەوازێك)ی بە پەخشانەشیعر داناوە , ئەمە لە کاتێکدا فەرهاد پیرباڵ خۆی ئەم دوو دەقەی بە شیعر لە قەڵەمداوە .” هەروەها هەر دکتۆر فوئاد رەشید لە ل30 ی هەمان کتێبدا دەنووسێت : نوسەرانی وەك شێرکۆ بێکەس و پیربال و عەزیزی مەلای رەش و سەباح رەنجدەر و عبداللە سەراج و جەمال شارباژێر ناوی جودا لە دەقەکانیان دەنێن وەك شیعری پێستەر , شیعر , وتارە چیرۆك , تێکست و ڕۆمان-شیعر… .
سەرباسی سێیەم , ئەزموونگەرایی کورد لە مێتا تێکستدا

هەردوو ژانری وتار و دراما , بە جیا هەریەکە جۆرە ژانرێکی ئەدەبیین , ئەوەی یەکەم هەژموونی لۆژیك و توێژینەوە تێیدا زاڵە چونکە لە سەر داتا دامەزراوە , هەرچی دووەمە زیاتر فۆرمالیستی و فانتازیا تێیدا زاڵە , زۆر کەمتر کار لە سەر داتای ماتریالیست دەکات .
لە زمانناسی و ئەدەبناسی کوردیدا ئەو دووە پێکەوە لە تێکستێکدا ئیشی لە سەر نەکراوە , ئەوەی کراوە هەردوو بە جیا باسکراون .
هەر یەك لە سەجادی و مەحموودی2002 لە ل22ی فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی زاراوەی ” بەکاردەهێنن ئەدەبییەت ”, لە ل63-64 ئاماژە بە زۆر جۆری ڕۆمان دەکەن , بە لای تایتلەکەی ئێمە ناچن هەروەها لە ل78-79 باسی زۆر جۆری دراما دەکەن , باسی ئەم جۆرە ناکەن هەروەها لە ل110 باسی وتار دەکەن بەڵام باسی وتارە دراما ناکەن.

لە نووسینی کوردیدا چ لە زانکۆ یا دەرەوەی زانکۆ ئاماژە بە نووسینی وەك ڕەخنەی (ڕەخنەی ڕۆمانی کوردی) , ڕەخنەی (ڕەخنەی شیعری کوردی) هەروەها ڕەخنەی (ڕەخنەی فتوحاتی ئیسلامی) کە بە ڕای

بەندە نزیکن مێتاتێکست و مێتازمان و وتارەدراما . زنجیرەی ڕەخنەی -ڕەخنەی , چیرۆکی , شیعری , ڕۆمانی کوردی – وەڵامدانەوەی ڕەخنەی دەقناس نییە لە دەقنووس . دکتۆر فوئاد رەشید 2005 لە ل76-80 کتێبی ڕەخنەی – ڕەخنەی ڕۆمانی کوردی – ئاماژە بە چەندان رەخنە لە سەر نووسینی ڕەخنەیی حەمە کەریم – شێرکۆ بێکەس –مەحموود رەزا- ئەبو شەهاب لە بارەی رۆمانی هەرەس و رزگار صاڵح – ئازاد حەمە شەریف – ئیبراهیم شوان لە بارەی رۆمانی کوێخا سێوێ دەهێنێتەوە و دەنووسێت : نووسینەکان لە چوارچێوەی خودی و تاکەکەسیدا , توانج و پڵاریان لەخۆگرتووە…هتد” کەوابوو وەڵامدانەوەی رەخنەیەك لە تێکستێکدا ناچێتە چوارچێوەی رەخنەی رەخنەی دەقەوە . گەر ئەو وەڵامدانەوەیە رەخنەی رەخنەی دەق بێ , ئەوا نالی هەر لە سەدەی نۆزدەوە بە شیعر وەڵامی ئەو کەسانەی داوەتەوە کە رەخنە لە زمان و ناوەرۆکی شیعرەکانی دەگرن .

ڕەخنەی رەخنەی دەق پێویستی بە ئامادەگی بە بەها رەخنەییەکان و میتۆدکاری رەخنەیی وەیە , دکتۆر فوئاد رەشید لە ل80-81 ی کتێبی رەخنەی –رەخنەی رۆمانی کوردی – دەنووسێت : لە حاڵەتی مامەڵەکردنێکی زانستی و بابەتییانە لەگەڵا رەخنەدا کار بۆ پەی بردن بە میکانیزمای کارە رەخنەیەکە دەکرێت , تا بزانرێت چ میتۆدێکی رەخنەیی لە پشتەوەی کارەکەدایە . هەروەها کار بۆ زانینی چۆنێتی و چەندایەتی ئامادەبوونی بەها رەخنەییەکان دەکرێت لە نێو کارە رەخنەییەکەدا.”
زنجیرەی رەخنەی – رەخنەی تێکست- بە پێوەری فۆرمالیستی یاکوبسن بۆ ئەدەبیبوون : نائەدەبیبوون + نائەدەبیبوون + ئەدەبیبوونی لێدەکۆڵێتەوە , بەڵام بە پێوەری ڤان دیك بنەمای پراگماتیکی مەعریفی و ئیدراکی لێدەکۆڵێتەوە , ئەو دووەش لە دەرەوەی دەقن , بەڵام پەیوەستن بە هەستی پەیامگرەوە .

پێش مێتاتێکستی وتارەدراما , هەندێ دەقنووس ژانرێکی نزیك لەو ژانرەیان بۆ دەقی خۆیان داناوە , بۆ نموونە عەزیزی مەلا ڕەش بۆ دەقی –کرمانج – وتارەچیرۆك-ی داناوە , پێش هەموو شتێك چاوەڕێ دەکرێ بنەمای وتار و چیرۆك لەم دەقەدا دەرکی پێبکرێ , بزانین هەستی پەیامگر بەرانبەر وتارەچیرۆکی کرمانج چۆنە. دکتۆر فوئاد رەشید 2005 لە ل39-40 ی کتێبی ناسنامەی دەق تێروانینی رزگار لوتفی و رەشید صابیر و خۆی بەرانبەر ناونیشانەکە ئاوا دەخاتە ڕوو ”:

1.رزگار لوتفی هیچ ئاماژەی بۆ ئامادەبوونی زاراوەی وتارەچیرۆك لە

دەقی –کرمانج – نەکردووە بەڵکو وەك چیرۆك مامەڵەی لەگەڵدا کردووە.
2.صابیر رەشید وتاری بیبلۆگرافیا ئامێزدا وەکو –کورتە رۆمان –ێك دەقی کرمان-ی پۆڵین کردووە.
3.خۆی , فوئاد رەشید
بە چەند پرسیارێك لە دەقی کرمانج دەستی پێکردووە وەك وتارەچیرۆك واتای پ□کقەگرێدانی دوو هونەری ئەدەبیە بۆ خوڵقاندنی فۆرمێکی نوێ؟ یان نووسەر لە رووی تەکنیکی دارشتن و زمانی گێرانەوەی بەرهەمەکەوە هەستی بە تایبەتمەندییەك – سادەیی و ڕاستەوخۆی- کردووە , بۆیە ئەم زاراوەیەی بۆ بەکارھێناوە؟…کەمتر زاراوەکە ئاماژە بە دارشتنی ژانرێکی یا چەشنێکی ئەدەبی نوێ دەکات.”

ئەنجامگیری

لەم نووسینەدا چەند ئەنجامێك بە دەست گەیشتوون , لەوانە
1.زاراوەی مێتاتێکست بۆ تێکستێکی ئەدەبی یا زمانەوانی – بەپێی زانیاری توێژەر -لە نووسینی کوردیدا کاری لە سەر نەکراوە.
2.وتارەدراما وەك ژانرێك کاری لە سەر نەکراوە , نزیك لەم ژانرە عەزیزی مەلا رەشی دەقنووس زاراوەی وتارەچیرۆکی بۆ دەقێکی خۆی بەکارھێناوە , بەڵام دەقناسەکانی وەك رزگار لوتفی و صابیر رەشید و د.فوئاد رەشید بە ژانری تریان داناوە.
3. ناکرێ ئەدەبیبوون هەر لە روانگەی زمانەوانی یا شەکڵانیەتی دەق مامەڵەی لەگەڵ بکرێ , بەڵکو کۆنتێکست و پراگماتیکی مەعریفی یا ئیدراکی دەوریان هەیە لە خوڵقاندنی فەزای ئەدەبیبوونی دەق .

سەلام ناوخۆش \ مامۆستای زانکۆ

ڕوەتی سونەی سیاسی و شیعە بەرەو کوێ؟* … سەلام ناوخۆش

ڕۆژێك لە ڕۆژان تاکی سونی مەزەب لە خۆی پرسیوە ، ئەو هەموو دروشمەی ئیران : مرگ بەر ئەمریکا و مرگ بەر ئیسرائیل لە هەشتاکانەوە ، بۆچی کردارێکی چەکداری شیعە مەزەبی بەرانبەر ئەو

دووە ڕێنەکەوتێتەوە؟ هەروەها بۆچی لە خۆمان ناپرسین : بۆچی ئەو هەموو تەقینەوەی لە ئەوروپا و ئەمریکا و ڕۆژهەڵاتی ناوین دەکرێت ، هەموو بزاقە سوننی مەزهەبەکانن لە ڕواڵەتدا؟
چەندان کتێب هەن کە قسە لە سەر بەرژەوەندیە هاوبەشەکان دەکەن ، یەکێك لەوانە کتێبی المصالح المشترکە** .

لە نێو بەرەی سوننی مەزهەبدا ڕەوتی جیاواز هەن بۆ نموونە کەنداویەکان دەیانەوێ ناوچەکەیان لە هەژموونی عەسکەری شیعە(ئیران) بپارێزن و پەرە بە رەفاهیەتی خۆیان بدەن ، ئەوانە قەبوڵی دەسەڵاتی کۆماریی ناکەن و دەیانەوێ سیستەمێکی ویراسی –بنەماڵەیی لە ناوچەکە هەبێت" کە زەرەری بۆ ئەوان نەبێت، بۆ نموونە هەر کاتێك لە مصر ئیخوان لە دەسەڵات دەرکەوت و مورسی بە هەڵبژاردن بووە سەرۆك ، قیامەت ڕوویدا دەوڵەتی وەك سعودیە و ئیمارات توانیان بە پارە مورسی شکست بەو ئەزموونە بێنن و بەشدار بن لە ڕوخاندنی ، مصرێکی لاواز و پەککەوتە بە دەست سیسی گیانەلا بکات ، باشترە لە ئیخوانێك بەیانی بە زەرەری ئەوان تەواو بێت . ئەو خەتە کەنداوییە هەر دوژمنی شیعە نییە ، بەڵکو دژی هەموو ڕەوتێکی سوننیشە کە وا بزانن کورسی دەسەڵات و ڕەفاهیەتیان دەلەرزێنی .
تورکیا بەناوی تر و ئامانجی تر لە بەرەی سوننی بوو . ئاکپارتی دەیەویست جارێکی تر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیی لە تورکیا و عێراق و سوریا…زیندوبکاتەوە و بە ئیمپراتۆریەتێکی سوننی بەرانبەر ئیمپراتۆریەتی شیعە ڕاوەستێت!
هەر لە ڕێگای تورکیا بە پلە یەك و کەنداو بە پلە دوو ، مەسعود بارزانی چوو بووە ناو ئەو بەرەیەوە ، چونکە دەیزانی جگە لە ئیران خۆی ، بەڵکو عێراق و سوریاش بەرەو دەوڵەتی شیعە دەچن . شیعەش دەسەڵاتی ببێت بەرانبەر کورد چی بە سەر کوردانی ڕۆژهەڵات هێنا ، ئەمەش بە سەر باشوور دەهێنێت.

خەڵك وا زەن دەبا لە ڕواڵەتدا ئەمریکا لەگەڵ ڕەوتی کەنداو و تورکیا و کوردی دابوو بەرانبەر هەڕەشەی شیعەگەریی . لە ڕاستیدا ئەمریکا و ئیران بەرژەوەندی هاوبەشیان زیاترە نەك بەرەی ئەمریکا و سوننە .
ئەمریکا و ئیران یەك ئامانجی سەرەکی کۆیان دەکاتەوە ئەویش لێدانی ئیسلامی عەقیدەییە ، هەرچی ئەمریکا و بەرەی سوننەیە بە بەهێزکردنی بەرەی سوننە کۆتایی دەهات ، لەمەشدا ئەمریکا تەنیا قازانجی ماددیی لە کەنداو دەبینی نەك ئامانجی عوسمانی و دەوڵەتداری کوردیی ! بەڵکو ئەو دووانە سەرئێشەبوون بۆ ئەمریکا !لەو

هاوپەیمانیەی ئەمریکا –ئیران ، ئیسرائیلیش هەیە ، پرسی ئیران گێت لە هەشتاکان دەسپێکی بە دیارکەوتنی پەیوەندیەکانە ، ئیسرائیل نە دەیەوێت ئیران بڕوخێت یا لە شەڕدا بکەوێت ئەوەتە سەرۆکی موساد بە ئاشکرا دەڵێت : چەکەکانی ئەوان بوو نەیهێشت ئیران بکەوێت ***

ئەمریکا و بەرەی سوننەی سیاسی

ئەمریکا چۆن توانی بەرەی کۆمۆنیزم بەبێ شەڕ ببەزێنێ ، ویستی و دەیەوێت بە هەمان ستراتیژ بەرەی سوننە ببەزێنێت و بە پێوەری جیسکی هەیاسی مامەڵە لەگەڵ دەسەڵاتی شیعە بکات .
ئەمریکا هەوڵیدا لە هەر سێ ڕەوتی بەرەی سوننەی سیاسی بدات . سەرەتا لە تورکیا دەستیپێکرد و کودەتای تەموزی 2016 سازکرد ، بەڵام کودەتاکە سەری نەگرت هەروەها دوای گەشتی ترەمپ بۆ کەنداو ، هەرزوو بەرەی کەنداوی کردە دوو ، سعودیا و ئیماراتی کردە دژی قەتەر . دروستکردنی ئەو ناکۆکیە چاوەڕێ کراو بوو ، تەنیا کەنالی جەزیرە کۆشك و کورسی ئیمارات و سعودیە هەژاندبوو !
پێش ڕیفراندۆمی ئەیلول ، زۆربەی ڕۆناکبیری کورد دەرکی بە درزی نێوان بەرەی کوردی دەکرد . بەرەی شیعە و بەرەی سوننەی سیاسی زۆر بە زەقی دەبینران ، لە نەزەر خودی مەسعود بارزانیش چاوەڕێ نەدەکرا ، کەسانی سانەوی لەگەڵ بەرەی شیعە ڕێکبکەون زەبرێکی کوشندە لە ئەزموونی ڕیفراندۆم بدەن ، بەمەش گرەو لە سەر ئەسپی تۆپیو یا بەزیو بکەن . ئەمریکا نەیتوانی لە کەنداو و تورکیا هیچ بکات ، بۆیە لە ڕەوتە لۆکالیەکەی کوردی باشووری دا . بۆ خۆشبوونی سیناریۆکە ، هەر لە دوای خیانەتی 16ی ئۆکتۆبە ری 2017 توانی ڕەوتی مەسعود بارزانی بێدەنگ بکا و بەرەی لایەنگرانی ئیران و عێراق سەربکەون ، بە جۆرێك کەرکوک بە تەنیا ڕۆژێك بکەوێت .

چارەنووسی دوو ڕەوتە دەسەڵاتدارەکەی سوننە درزێکی تری تێکەوت . تورکیا وازی لە بیرۆکەی عوسمانیەت هێنا و بووە هاوپەیمانی ڕووسیا هەر لە ڕێگای ڕووسیاوەش لوتکەی سێ قۆڵی پۆتین-رۆحانی – ئەردۆگان گرێدا . ئەو پاشەکشەی ئەردۆگان لە بەرەی سوننی بە زەرەری کوردی ڕۆژئاوا تەواو دەبێ ، دوور نییە بەر لە ساڵی نوێ ڕووسیا و ئیران هیچ بەرهەڵستیەك نەکەن لەوەی تورکیا عەفرین لە ڕووی بگرێت !
سعودیە و کەنداویەکانی تر بێ پاڵپشت ماونەتەوە ، ئەمریکا لەم پرۆسەیە قازانجێکی دوو لایەنە دەکات : دەوڵەتی وەك سعودیا و ئیمارات ناچار دەکات بە ملیارەها دۆلار لە کڕینی چەك لە ئەمریکا خەرج بکەن ، ئەو فەرموودەیەش بێتەدی کە باس لەوە دەکات ماڵی خوا

بۆ موسڵمانان ئەستەم دەبێت ! بەمەش خەونی ئەمریکی و شیعە دێنە دی :

– ئەمریکا تەواو ڕاستەوخۆ تر دەست بە سەر کەنداو دەگری و خەونی عوسمانییەت لەبار دەبات.
– خامەنەئی ڕابەری شیعە لە ناوچەکە ، وەك موحەمەد سەلمان وتی : دەیەوێ ببێتە هیتلەری ڕۆژهەڵاتی ناوین ، ئەمەش کاردانەوەی لێدەکەوێتەوە.
– پرسی کوردیش لە ڕۆژهەڵاتی ناوین وەك سەردەمی دوای (سیڤەر)ی لێدێت ، چونکە هاوپەیمانی زۆر بە زۆری ئەمریکی-ئیرانی هەر ئەوەی لێ چاوەڕێ دەکرێ ، دکتۆرە شیرین فوئاد مەعصومیش وتەنی : ئەمریکا ڕۆژەك لە ڕۆژەکان لایەنگری حکومەتی کوردی نەکردووە هەتا ئەوەی 16ی تشرینی یەکەم ڕوویدا بە خیانەتی ئەمریکا لە کورد لێکبدەینەوە!
– هەر بۆیە چاوەڕێ دەکرێ لە ساڵی نوێدا ، ئیران شەڕێکی عەسکەری دژی سعودیا بکات و ڕەوشی باشووری کوردستان –عێراق بە قازانجی شیعە تەواو بێت ، تورکیاش خاڵە ستراتیژیەکانی ڕۆژئاوای کوردستان بگرێت ، لە ئەنجامدا ڕوداوەکانیش بە قازانجی شیعە تەواو ببێت و ئەمریکاش وەك تەماشاکەرێك بۆ لەو شەڕەدا هەتا هەردوولا تەواو ماندوو دەکات!
– * ڕوەت : واجهە ، ئاراستە
– ** حلف المصالح المشترکە، تریتا بارزی
***

AddThis Sharing Buttons
Share to Facebook40Share to TwitterShare to Google+Share to ارسال ایمیل
مقالات:ماذا تعرف عن التعاون الخفي" بين إيران وإسرائيل؟

–
سەلام ناوخۆش \ مامۆستای زانکۆ

کۆنتێکستی جیۆگرافی لە ژیانی (نالی) ....سەلام ناوخۆش

شرۆڤەیەکە لە سەر شوناسی (نالی) دەکۆڵێتەوە

دەروازە

ئەتەکیەتی زمان و شیعریەتی زمان لە دەق و تەکنیکی هونەری و وشەبازی – pun و غەزەڵنووسی نالی , توێژەرە کوردەکانی ناچار کرد , کە نالی بە رابەری شیعری کلاسیکی کوردی بناسێنن .ئەو ناساندنە هیچ تەوژم و ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی لە پشتەوە نەبووە , بەڵکو ئەوە دەقەکانی نالی بوون , لە یەك كاتا كۆمەڵێك توێژەری ئایدیا جودا هاندا لە دەرگای بدەن : بۆ نموونە دیندار و شەرعزانی کورد مەلا عەبدولکەریمی مودەریس , ڕەخنەگری مارکسی وەك مەسعود موحەمەد , كۆمینیستی وەك حەمەی مەلا کەریم , توێژینەوەکاری وەك دکتۆر خەزنەدار و دکتۆر ڕەئووف عوسمان ....هتد
ئەم کورتە توێژینەوەیە هەوڵ دەدا روناهی بخاتە سەر گرینگی کۆنتێکستی جیوگرافی لە دروستککردنی سێ شوناسی جیای نالی هەروەها هەر لە ڕێگای دەقەکانەوە ، باسی تەمەن و حەجەکانی نالی بکات .
نالی و ململانێی میرانی کورد فاکتەری ترن لە سەر ونبوونی کەسێتی شیعری نالی .

بەشی یەکەم ، نالی سلێمانی

نالی سلێمانی باشووری کوردستان بەوە ناسراوە , کە شاعیرێك بووە (سەلما)یەکی بە ناوی (حەبیبە) وەك جزیری بۆ خۆی دروست کردووە و خۆشویستووە , جا ئەو مەحبووبەیە مەجازی –سۆفی , یان حەقیقی بێت کاری ئەم نووسینە نییە ، ئەوەتە دەربارەی مەحبووبە -حەبیبە دەڵێت :

پێم دەڵێن مەحبووبە خاڵ و قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خاڵ و قیچە؟ یا ترازووی نازی نەختێ سەر دەکا

هەروەها دەڵێت:

دەستم لە گەردنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە
وە بزانە خوێنی خۆمە یا مننەتی ڕەقیبە!

سەجادی 1971 , لە ل250 دەڵێت : “نالی لە باسی دڵبەریا سەرئەکەوێ

, ئاوازی وردەکاری و بەلاغەتی دەنگ ئەداتەوە و ئەڵێ:

لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان بەیانی دا سفێدەی باغی سێوان

لە ترسی تەلعەتت ڕۆژ هەروەکوو شێت بە ڕوو زەردی هەڵات و کەوتە کێوان

نالی –یەکەی سلێمانی هەم غەزەلنووس و ئاشق و خەوبین بە جەستەی مەستورە (کە ئیرۆتیکی لێدەرژێت) و دیندار کەسی تر نەبووە . پرسی غەزەلنووسی و ئاشقبووی بە حەبیبە و جەستەی مەستوورە زۆری قسە لە سەرکراوە ، بۆیە سەبارەت بە نالی سلێمانی تەنیا ئاماژە بە دەوری دینداری وی دەکەین .

دکتۆر ڕەئووف عوسمان 2010 , ل لە کۆنفرانسی سنە و گۆڤارەکەیاندا دەڵێت : ” نالی بە چەندان وێنە ئایەتی قورئانی لە شیعری خۆیدا تەوزیفکردووە . ” لە هەردوو کتێبی بەندە (شیعری ئایدیۆلۆژی کوردی)و (شیعری هاوچەرخی کوردی)بە درێژی ئاماژە بەوە کراوە کە نالی چۆن وەستایەکی هونەری بووە لە بەکارهێنانی ئایەتی قورئان و فەرموودە لە دەقی شیعریدا.

نالی شارەزا و بە ئاگا بووە لە (تەریقەتی نەقشەبەندیی) و(قادریی) , بۆیە مێشکی خۆی بەراورد دەکا بە گومبەتی خانەقا , کە لایەکی پڕ لە چرایە , لایەکەی تری پڕە لە مژۆلی دنیایی :

نالی سەرت لە گونبەدەکەی خانەقا ئەکا لایێ پڕە لە مەشعەلە

, لایێ پرە لە مەشغەلە

کەواتە نالی سلێمانی شاعیرێکی غەزەلنووس و وەسفکار و دیندار و چالاکێکی دینی شارەزا بووە لە تەریقەتەکانی ئیسلامی.

دووەم , نالی –شام

دوای ئەوەی نالی سلێمانی بڕیاری چوونە (حەج) دەدا ، لە غیابی (ئەو) کودەتایەکی سیاسی لە سلێمانی ڕوودەدات.

دوای گەڕانەوەی نالی لە شام لادەدات , لەوێ سالم نامەیەکی بۆ دەنێرێت باسی ڕەوشی سیاسی سلێمانی بۆ دەکات . نالی چامە بە ناوبانگەی بۆ دەنێرێت ، چامەکەی نالی 42 دێر بووە ، چامەکە بە نۆستالۆژیەك بۆ نیشتیمان , سلێمانی دەسپێدەکات :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مروور

ئەی پەیکی شارەزا بە هەموو شاری شارەزوور

دکتۆر خەزنەدار2003 لە ل45-46 ی بەرگی سێهەمی کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا , باس لە هۆی مانەوەی نالی لە شام دەکات . لە سەردەمی میرنشینی بابان دا , سلێمانی ناوەندی کودەتای میر و میرگیرێیی بووە : بۆ نموونە لە ساڵی 1844 دا ئەحمەد پاشای بابان

له کۆشکی میرایەتی لادراوه و عەبدوڵڵا پاشا به هێزی عوسمانی له جێی داندراو و ئەحمەد پاشا ئاواره و دەر بەدەر بوو , نالی لەو کودەتایەدا سلێمانی چۆڵ نەکردووه , بەڵام له نەگبەتی ساڵی 1851 دا نەگبەتیەکە لەوه دابوو ڕوخانی میرنشینی لێکەوتەوه و سلێمانی کرایه قەزایەك له ویلایەتی شارەزوور. دەوڵەتی عوسمانی عەبدوڵڵا پاشای لادا و پیاوی خۆی له شوێنی دانا ." لەو ماوەیەدا نالی له حەج بوو , که ئەو ڕوداوەی دوایی ڕوویدا , نالی نەهاتەوه سلێمانی بەڵکو له شام گیرسایەوه .

ئەو گۆڕینەی سلێمانی به (قەزا) و هەڵوەشانەوەی میرنشینەکە , سالمی هاوڕێی نالی هانداوه به نامەیەك و چامەیەك که به (جانم فیدای سروەکەت ..) دەستپێدەکات نالی ئاگادار بکاتەوه .

نالی –شام دەبێته ئەو مەلا کوردەی ، ڕەتی ئەو ستەمە نەتەوەییە دەکات , شانازی بەوه دەکات که کوردە و به کوردی شیعری وتووه :

تەبعی شەککەرباری من کوردی ئەگەر ئینشا ئەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقسوودی لە عەمدەن وا ئەکا
با لە مەیدانی فەساحەتدا بە میسلی شەهسوار
بۆ تەئەممول بەم هەموو نەوعە زبانی وا ئەکا

بڕەکەیی 2008 , ل580 باس لەوه دەکات که ئەحمەد پاشای بابان لەگەڵ خۆی بۆ ئەستەمبۆلی بردووه هەروەها (کارێکی میریی) بۆ دۆزیتەوه .

کەواته نالی شام هەڵگری تەواو نالیەکی شۆرشگێری کەلامیه , که به دەسپێکەری ناسیۆنالیستی دەرەکی کوردی ئەژمار دەکرێت : کورد بەرانبەر تورك ! به جۆرێك دەتوانین بڵێین له شامەوه دەقی ناسیۆنالی کوردی هاته نێو دەقی شیعری کوردی .

خەزنـــەدار 2003 , ل 46 دەڵێــت : (خۆدزکۆ)ی زمـــانەوان زانیـــویەتی زانایەکی گەورەی کرمانجی ناوەند(مەبەست نالی یه) له شام دەژی , بەڵام دوای گەرانەوەی نالی له حەج چۆته ئەستەمبۆل , بۆیه ئەحمەد پاشا یارمەتی زانستی و زمانەوانی (خۆدزکۆ)ی داوه. "

سێیەم , نالی –ئەستەمبۆل

سەججادی له لاپەره (336) ی مێژووی ئەدەبی کوردی , دەنووسێت : " حاجی قادری کۆیی لەگەڵ کەیفی شاعیر له ساڵی 1854 بەرەو ئەستەمبۆل دەچێت ." هەروەها هەر سەججادی له لاپەڕه (246) ی هەمان کتێبدا , دەنووسێت : " نالی له 1830 دەچێته حەج و پاشان دەگەڕێتەوه بۆ شام و لەو دەمەدا میرنشینی بابان دووچاری هەرەس دەبێت , سالمی شاعیر نـامه و چـامەیەکی بۆ دەنێرێـت و تێـیدا دەڵێـت سـلێمانی کەڵکـی

گەرانەوەی نەماوە , بۆیە نالی شام بەجێدەهێڵێت و بەرەو ئەستەمبوڵ دەچێت , کەچی خەزنەدار 2003 , ل47 ئەو چوونەی نالی بۆ حەج دەگەڕێنەتەوە بۆ ساڵی 1851 هەروەها سەجادی باوەڕی وایە کە نالی ساڵی 1855 کۆچی دوایی کردووە ." کەچی خەزنەدار , دەنووسێت لە 1856 مردووە . بۆرەکەیی 2008 باوەڕی وایە نالی لە تەمەنی 83 ساڵی کۆچی دوایی کردووە , (بۆرەکەیی , ل575) حاجی قادریش لە تەمەنی 77 ساڵی لە ئەستەمبوڵ کۆچی دوایی کردووە , (سەجادی , ل 336)

کەواتە لە نێوان ساڵانی 1854 و 1855 کە حاجی قادر و نالی ئاوارە بوونە لە باکوور , بۆیە دەپرسین : دەبێ ئەو زاتانە یەکتریان بینی بێت ؟ ئەو یەکتربینە زۆر گرینگە, چونکە لایەکی شێوە شیعری نالی لە ئەستەمبوڵ پیشان دەدات! مارف خەزنەدار 2003 , ل47 لە وەرامی ئەو نیگەرانیە دەڵێت : " حاجی قادر لە دە جێگە لە شیعری ناو دیوانیدا یادی نالی کردۆتەوە و بە چاوێکی بەرز تەماشای کردووە و بە گەورەی شاعیران ناوی بردووە ."

لە پرسی لە دایکبوونی نالی دا زۆربەی توێژەرانی وەك سەجادی و خەزنەدار و مەسعود موحەمەد و مودەریس زۆر لە یەك نزیکن، بەلام لە پرسی مردنی زۆر لە راستی دوورن ، چونکە نالی لە تورکیا –دوور لە چاوی خەڵکی باشوور مردووە.

لە هەمووش گرینگ تر , گەر سەجادی , ل 243 واتەنی نالی لە 1797 لە دایك بوو بێت , بۆرەکەییش واتەنی لە تەمەنی 83 ساڵی واتە ساڵی1880 کۆچی دوایی کرد بێت , کەواتە هەموو ڕاپەڕینە کوردیەکانی باکووری کوردستانی وەك ڕاپەرینی بەدرخان , عزەدین شێر لەوانەیە شێخ عوبێدەلاشی وەك حاجی قادری کۆیی (1892 مردووە) بینی بێت , چۆن دەبێ نالی ئەستەمبوڵ وەك نالی سلێمانی بوو بێت وەك نالی شام نە بێت؟؟؟

هەموو ئەوانەی مێژووی ئەدەبی کوردیان نووسیوە , وەك عەلائەدین سەجادی -1952 , دکتۆر مارف خەزنەدار 2003 , سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە) 2008, دکتۆر عزەدین مستەفا رەسول 2012, چەند زانیاریەکی کەم لە سەر ژیانی نالی لە باکووری کوردستان یان ئەستەمبوڵ تۆمار دەکەن , وەك :

1. سەجادی لە لاپەڕە 257ی (مێژووی ئەدەبی کوردی) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات هەر سێ چاپی یەکەم 1931 و دووەمی 1948 و سێیەمی 1962 دیوانی نالی لای کوردی ڕۆژهەڵات بووە بە ناوی کوردی مەریوانی , عەلی سنەیی , گیو موکریانی , نەك باشوور , ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت , کە ئەو دیوانانە دەقی سلێمانی و شام و باکووری کوردستان لە خۆ گرتووە.

2. سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە کە لاپەڕە 575-588ی بەرگی دووەمی (

مێژووی ئەدەبی کوردی)بۆ نالی تەرخانکردووە. بە پێی سەفی زادە ئەم دەقە , کە لە دوا بەرهەمەکانی نالی یە لە باکوور دا , ئاماژە بەوە دەکات نالی زۆر پیر بووە , بە جۆرێك قژ سپی و چاو کز بووە وەك دەڵێت :

مووی سپی کردم بە شووشتن ئاوی عەینی شۆرە شەگ
شۆرە شەگ یەعنی کە تێدا خۆ بە خۆ قەل بوو بە بەگ

3. دکتۆر مارف خەزنەدار , یەکێ لەو کەسانە بوو کە بە نالی ناس وەك عەبدەلکەریمی مودەریس و مەسعود موحەمەد حسێبی بۆ دەکرا , نەك تەنیا کۆکەرەوەی دیوانەکەی نالی !

بە قسەی مارف خەزنەدار 2003 , ل46 نالی تەنیا 3 ساڵێك لە باکوور یا ئەستەمبۆل بووە , ئەو باوەڕی وایە نالی هەتا ساڵی 1853-1854 لە شام بووە و لە 1856 کۆچی دوایی کردووە. هەروەها دکتۆر خەزنەدار , ل 46 باوەڕی وایە نالی لە ئەستمبۆل بزر دەبێ !

4. دکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسول

لە شڕۆڤەی ئەم دەقەی نالی –دا

فارس و کورد ە عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی سێ مڵکە , دیوانی هەیە

ئەم مەرج (زانینی زمانی دی) و پێوەرە , نالی ئەستەمبۆلی وە لێکردووە , کە چوار زمان بزانێت , ل 7-8 و شیعرەکە وای لێدێت:

فارس و کورد و عەرەب و تورك هەر چوارم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمڕۆ حاکمی چوار مڵکە , دیوانی هەیە.

ڕایەکەی خەزنەدار ناڕاستەوخۆ لای دکتۆر عزەدین و بۆرەکەیی و مەسعود موحەمەد و مەلای گەورە ڕەتدەکرێتەوە , چونکە نالی بە 3 ساڵی فێری تورکی نابێت و شیعری پێ بنووسێت , یان مەلای گەورە واتەنی بە 56 ساڵی ئەوەندە پیر بێت ؟؟ یان نالی واتەنی ڕیش سپی و چاو کز بێت!

نالی و میرانی کورد

بۆچی نالی – ئەستەمبۆل بۆوە نالی- سلێمانی , نەك نالی –شام؟

نالی لە پاش چوونی یەکەم بۆ حەج , ماوەیەك لە شام بووە , لەوێ لە ڕقی دەسەڵاتی تورکی بۆتە ناسیۆنالیستێکی فیودالی , شەڕێکی کەلامی لەگەڵ هەڵگری ستەمی نەتەوەیی تورکی کردووە , بەمجۆرە دەقەکانی شام بوونە هەڵگیرسێنەری نۆستالیژیا و ناسیۆنالیزمی کاردانەوەی کوردی .

چوونی نالی بۆ ئەستەمبۆل و مانەوەی لەوێ وەك هەوارێکی تر لە وڵات , نالی لە بەر چەند هۆکارێك گەڕاندێتەوە بۆ نالی سلێمانی دیندار

و غەزەڵنووس :
1. هەڵوێستی ئەحمەد خانی
دکتۆر عزەدین مستەفا 2008 , ل 112 کۆپلەشیعرێکی خانی دەگوازێتەوە :

ڕابت ژ مەژی جیهان پەناهەك
پەیدا ببیتن مە پادشاهەك
شیری هونەرا مە بێتە دائنین
قەدری قەلەما مە بێتن زانین

لە نەزەر خانی میری کورد مشەن , بەڵام ئەوانەی داوای دەوڵەت دەکەن , کەمن . ڕەفیق صابریش لە(بەرەو مێژوو) دەڵێت " مێژووی کورد ناوچەگەرییە , نەك سەرتاسەری " هەروەها ئەو میرانەی خانیش " قەدری ئەهلی قەڵەم ناگرن"

2.ناتەبایی میرانی کورد

موحەمەد ئەمین زەکی 2000لە ل 158-9 دەگوازێتەوە کە عەبدلرەحمانی بەبە چەند جارێك شەڕی والی بەغدا ی کرد , بەڵام خالدی برای بووە هۆکاری فەشەلەکەی " هەروەها نووسەر لە هەمان کتێبدا, ل 163-4 ئاماژە بە هەوڵی ئەحمەد پاشای بەبە دەدا بەوەی هێزێکی گەورەی بەرانبەر سوپای عوسمانی ئامادە کرد , بەڵام بە هۆی خیانەتی مەحمود پاشای مامی فەشەلی هێنا . ئەو مەحمود پاشایە پیاوی عەجەم بوو وە عەبدوڵڵا پاشای برای پیاوی بەغدا (دەوڵەتی عوسمانی)بووو!!" هەر ئەویش بوو لە هەرای 1844 کودەتای لە سەر ئەحمەد پاشا کرد و هاتە جێی .
زانینی ئەو ڕاستیە تاڵە وای لە عەلائەدین سەجادی 1959کردووە , کە لە لاپەرە41ی کتێبی (شۆرشەکانی کورد و کۆماری عیراق) بڵێت : " بابانیەکان لە نێو خۆیاندا بەرئەبوونە یەك , برا , برای ئەکوشت , مام , برازای سەر ئەبڕی !!" دکتۆر ڕەفیق صابریش لە کتێبی (بەرەو مێژوو) دا دەنووسێت : میرەکانی بابان (ماڵباتی میرەکان)سلێمانیان کردبووە شوێنی تەڕاتێنی سوپای عوسمانی و قاجاری! کەواتە کوردستان خاوەن مێژووێکی سەرتاسەری نییە, بەڵکو ناوچەگەرییە!
لە لایەکی تر , خیانەتی میرانی کورد لە باکووریش لە یەکتر, خاڵێکی دی ساردکردنەوەی نالی بوو لە بزاڤی ناسیۆنالیزمی . بەدرخان پاشا لە باکوور بە دەسیسەی مسیۆنێرەکان لەگەڵ عوسمانیەکان کەوتە شەڕەوە , عزەدین شێری (برازای , خزمی , نەیاری) لەگەڵ لەشکری کەوتە لێدانی بەدرخان پاشا هەتا پاشا خۆی و دوو کوڕی بە دیل گیرت

و لە وڵاتی کوردان نەفی کردن!
موحەمەد ئەمین زەکی لە لاپەرە 167 باس لەوە دەکات , کە عزەدین شێری رەقیبی بەدرخان لە پاش ماوەیەك ئەویش لە دەوڵەتی عوسمانی یاخی بوو , بەڵام " ئەو لە ساڵی 1864 کوژێندرایەوە."
ئەو ململانێ کوردییە ، نالی لە شیعری شۆرشگێری سارد کردەوە و جارێکی تر بەرەو (نالی –سلێمانی) گەرایەوە .
ئەو دوورکەوتنەوە یە لە دەقی ناسیۆنالی کوردی , مەسعود موحەمەد وێنەیەکی نالی دیندار لە تەمەنی پیری دا بگوازێتەوە : سدیق بۆرەکەیی –سەفی زادە 2008 , لە ل575 دەنووسێت : " مەلای گەورە بە زۆر پیری نالی لە حەج بینیوە , ڕەنگە تەمەنی هەشتا ساڵ بوو بێت ..." کەچی سەجادی 1952 لە مێژووی ئەدەبی کوردی دا دەبێژێت نالی –سلێمانی لە تەمەنی 33 ساڵی واتە 1830 بەرەو حەج دەچێت , کەواتە نالی –سلێمانی لە گەنجی و نالی – ئەستەمبۆلی , لە پیری چۆتە حەج . کەواتە نالی بە لای کەمیەوە دوو جار حەجی کردووە : جارێك لە گەنجی جارێك لە پیریی .

پوختە

نالی ، رابەری شیعری کلاسیکی کوردی لە بەر دوو هۆکار :
1.ململانێی میرانی کورد لە سەر یەکتر نەخوێننەوە،
2.ستەمی سەرانی عوسمانی لە کوردستان
واز لە ڕەوتی هزری و سیاسی بێنێت ، ژیانی خۆی لە دینداری کورت بکاتەوە ، بۆیە لەوانەیە (حاجی قادری) نەبینیبێت چونکە لە ناو (بەدرخانییەکان) بووە ، حاجیش تەنیا لە دوورەوە شەیدای شیعرەکانی بووبێت .
ئەو دینداریە دوور لە سیاسەتە لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دووبارە بۆوە . کەسێکی وەك مەلا سەعیدی کوردی نەك هەر لە رەوتی کوردایەتی دوور کەوتەوە بەڵکو ناوەکەشی گۆڕی بۆ (شێخ سەعیدی نورسی) هەروەها ڕەحمی هەکاری، نوێکەرەوەی شیعری کوردی لە باکوور تەواو شوێنپێی نالی و نورسی بکەوێت !
هەروەها بە پێی ئەم شیکارییە (نالی) بە لای کەمەوە دوو (حەج)ی کردووە هەروەها نالی لە ئەستەمبۆل لە کاری میری فەرمانبەر بووە . لەوانەیە ئەو کارەش کاری ئایینی بێ .

سەلام ناوخۆش \مامۆستای زانستگا

حەلال و حەرامی ئیستیعمار سەلام ناوخۆش

زۆر ڕەوشی سیاسی هەیە ئاراستەی حەلال و حەرام دەگۆڕێ ! حەلال و حەرام تەنیا لە خواردن و خواردنەوە نییە. لە ئیسلام حەلال و حەرام تەنیا لە دوو چەمکی (ئەرێ) و (نەرێ) کورت نەکرایەتەوە ، بە واتای فلان شلە و ئاو بخۆ و بخۆوە ، فیسار مەخۆ و مەخۆوە . لە فۆنەتیکی هەردوو وشەدا (گۆکردنی هەردوو وشەی حەلال و حەرام)دا دەردەکەوێ بەشی حەلال زۆر زیاترە لە پشکی حەرام! پێش ئیسلام ، ڕاهیب و ئەحبارەکان بە ئارەزووی خۆیان سنووریان بۆ حەلال و حەرام دەکێشا ، بە جۆرێك لای هەندێ پیاوی پەرستگا حەلال و حەرام پەیوەندی بە ئیقتیصادە هەبوو !

کوردەواری جوانی وتوە ” دینی موحەمەدی بە ئاشکرا خۆشە” ، بۆیە ئەم دینی موحەمەدە بە ئاشکرا و ڕاشکاوی دەڵێ : ئەوەی بۆ تۆ حەلالە ، بۆ منیش حەلالە ، بە پێچەوانەکەشی دروستە!
دوای ئەوەی ئیستعماری نێودەولەتی چەندەها ئیستعماری لۆکەلی بەرهەم هێنا ، شەرمی لە ئیستعماربوونی خۆی کرد و بارگەی خۆی تێکنایەوە ! ئیستعماری لۆکەلی وەك دەسەڵاتی تورکی و عەرەبی و فارسی نەوعی ئیستعماری نێودەوڵەتی نییە : ئەوە هەموو شتت داگیردەکات و لە ڕواڵەتیش خۆی بە دیندار دەزانی !

لە 25ی نۆ زۆربەی کوردی باشوور لەگەڵ پێکهاتە ئایینی و نەتەوەی تر بە ڕێژەی (92%) بڕیاریدا ماڵی لە عەرەبی عێراق جیا بکاتەوە ، قیامەت قەوما! چۆن دەبی میللەتێك خاوەن جیوگرافیەکەی داخراو بی ، داوای سەربەخۆیی بکات؟ لە مێژە هەرسێ حوکمرانی هاوسێ ، کە بە نیسبەت کورد ئیستیعماری لۆکالین، تۆمەتی ئیسرائیلی دووەم بۆ کورد دادەتاشن ، ئەمجارە وتیان نەمانگوت : سەیرکەن کوردەکان لە دەرەوە و هەندەران ، ئاڵای ئیسرائیل بەرز دەکەنەوە!! شەناوی ڕەحمەتی لە نێوەدەکان دەیوت : الاکراد یتامی المسلمین ! بۆچی ژمارەیەکی کەمی کورد ئاڵای ئیسرائیل بەرز دەکەنەوە؟! لەو هەموو دەوڵەتە موسڵمانانشینە یەکێ وەك ئیسرائیل بە ئاشکرا وتی : من لایەنگیری کوردانم؟! ئێوە سەنە و شیعە و سەلەفی و ئیخوانگی خوێنی یەك فڕ

دەکەن ، بۆ لەمەدا بوونە یەك؟!

ئەمڕۆ مامۆستایەکی زانکۆی جوولەکە لە ئیسرائیل لە دیدارێك وتی : دوێنی ئەمیرێکی سعودی لە ئیسرائیل بوو ؟! چی دەکرد؟ دەعوەی لەگەڵا سەرۆکی ئیسرائیل دەکرد! دەوڵەتەکەی سیسی هەتا پێیکرا موسڵمانی گەنجی کوشت و ئەونیتری لە زیندان رزاندەوە ، دوێنێ وتی : من لەگەڵا عەبادیم ، ئامادەم ئابلوقەی فڕین لە سەر کوردستان پەسەند بکەم ! لەو وڵاتەش نەك ئاڵای ئیسرائیلی بەڵکو پیاوی ئیسرائیل تەڕاتێن دەکەن!

ئەو هەموو دەوڵەتە ئیستعماریە زۆربە لە ئایدیۆلۆژیا لە ستراتیژیەت ، لە بەرانبەر کەسی تر لە بەرانبەر دینی خودا ، لە ئیسرائیل خراپترن ! کام دەوڵەت لەو دەوڵەتانە بە ڕاشکاوی دەڵێت : من لە سەر بەرنامەی قورئانم ؟ ئیسرائیل بە ڕاشکاوی دەڵێ : من دەوڵەتێکی تەوراتیم!

بوونی ئەو هەموو دەوڵەتە ئیستعمارییە بوونەتە بار بە سەر ئیسلامەوە و تەواو پێچەوانەی گوتاری قورئانەوەن ، بوونەتە ڕاهیبی زەمانە هەر خۆیان حەلال و حەرام دیار دەکەن و دەڵێن : بۆ ئێمە ئاساییە چەندان دەوڵەتمان هەبێ ، بەڵام کورد بۆی نییە دەوڵەتێکەیەکیشی هەبێ! نووسەری
The First Muslim
دەڵێت : موحەممەد زیندووببێتەوە ئەوەندەی شەڕی ئەوانە دەکات ، شەڕی کافران ناکات!!!

پۆست ڕیفراندۆم … سەلام ناوخۆش

پۆست کریتیسیزم ، پۆست مۆدرنیزم ، پۆست سیکیولاریزم …پرانسیپ و ئەدگاری خۆیان هەیە . بە دیدی من پۆست ڕیفراندۆم هەم لەگەڵ ئەو سێیە دان ، هەم لەگەڵ پۆست ۆر (پاش شەڕ) ، بە واتای بەشی یەکەم پرانسیپ و ئەدگاری خۆی هەیە ، بەشی دووەم قۆناغێکی سیاسی و ئابوورییە.
لە پۆست ڕیفراندۆمەدا ، کێشە سیاسیەکان لە نێوان باشووری کوردستان و ئیران و تورکیا و عیراق ئاڵۆزتر دەبن ، بەڵام فاکتەری

ئابووری وەدەکات ، نە ئیران نە تورکیا بۆ یەکتر چۆک ناکەن .
دەوڵەتێکی وەك ئیران 6 ملیار یەکی وەك تورکیا 8 ملیار بازرگانی لەگەڵا کوردستان هەیە ! وێڕای ئەوەش دراوی ئەو دوو دەوڵەتە لە ڕەوشێکی هەرە خراپ دان ! بۆیە هەر ئیمبارگۆیەك هەڕەشەی زیاتر لە بەهای دراوەکەیان دەکەن ! ئەمەش گەر بزانین ، ڕەوشی ناوخۆ و نێودەوڵەتی ئەو دوو وڵاتە لە ڕەوشێکی ئەوتۆ نیین حەسودیان پێ ببردرێت!
عێراق دەورێکی پاشکۆیی دەبینێت ! گەر ئیران ڕازی بێت ، شیعەی عیراق هیچ ئارێشەیەکی جیوگرافی لەگەڵا باشووری کوردستان نییە .
ئەو هاتوهاوارەی عەبادی بۆ مەرگی سیاسی خۆیەتی نەك هەڕەشە بۆ بۆ سەر کوردستان . لە لایەکی تر ناوێرێت حەشدی شەعبی بجولێنێت نەك بە زەرەری خۆی تەواو بێت!
ئەو هەموو گورگە لە چواردەورەی کورد هەیە ، کورد لە سەریەتی گورگ بێت بۆ ئەوەی گورگەکان بیخۆن یا ئازاری بدەن!
بە کورتی ، ڕای من ئاوایە کە قۆناغی پۆست ڕیفراندۆم وەك گولیەکی لە تفەنگ دەرچووە ، دوور یا نزیك کوردی باشوور لەگەڵ پێکهاتەکانی (لە میساقی میللی) هەنگاو داوێ بەرەو سەربەخۆیی و چارەنووسی شێخ مەحموود 1919-1918 ، 1924-1922 و قازی موحەمەد 1946-1945 و مستەفا بارزانی 1974-1970 نابێت!

سەلام ناوخۆش \مامۆستای زانستگا

چۆن حیزبەکان پەرتبوونە، ئێوە پەرت مەبن ! … سەلام ناوخۆش

لە پاش هەرەسی هەرسێ ئەزمونی حوکمداری شێخ مەحموود 1924-1918 ، قازی محەمەد 1946-1945 ، مەلا مستەفا 1974-1970 ، ئەزموونی حوکومەتی هەرێم ئەزمونێکی دی حوکمداری کوردییە .
هەرسێ حوکمداریەکەی پێشوو ، جگە لە هۆکاری دەرەکی قوربانی ململانێی سیاسەتمەدار و ڕۆناکبیری کورد بوون ! بۆ نموونە زۆربەی ڕۆناکبیری کورد پێش 1991 وا وێنەی شێخ مەحموودی لە زاکیرەی خوێنەری کورد وێناکردبوو کە پیاوێکی دەرەبەگی دیندار بووە ، هەر

دینیش وەیلێکردووە تۆقە لەگەڵ ئینگلیز نەکات !!

لە ڕاستیدا شێخ مەحموود نەك هەر تۆقەی لەگەڵ ئینگلیز کردووە ، بەڵکو ئینگلیز هەر لە کەرکوك بوو بە نهێنی نامەی بۆ ئینگلیز هەنارد هەروەها لە بەرایی بیستەکانی سەدەی بیستەم سێ نامەی بۆ (فلادمیر لینین) سەرۆکی یەکەم دەوڵەتی شیوعی هەنارد . لازاریف لە بارەی ئەو نامانەی شێخ دەڵێت :" لینین نەیدەتوانی وەڵامی شێخ بداتەوە چونکە دەرەبەگی دیندار بوو ، ئەویش کۆمۆنیست بوو…" ئەو پاساوانە تەنیا لە گیرفانی کۆمۆنیستەکان هەیە ، ئەگەرنا پاشای ئەفغانی کۆمۆنیست و نا دەرەبەگ بوو! کە وەرامی دایەوە !
زۆربەی ئەوانەی لە ڕەوتی شێخ هەڵگەڕانەوە بوونە پێستداری حکومەتی عێراقی بە جۆرێك هەر یەکێك لەو ڕۆناکبیرانە دامەزرێنەری سوپای عێراقیە یەکی تر وەزارەتی مەعریفەی ئاوەدان کردەوە !!
لە پاش 1991 لە دژی هەبوونی (مەلا مستەفا) لە دەڤەری زەرد ، لە دەڤەری کەسك وێنەی شێح مەحموود زیندوکرایەوە!

لە ماوەی 1925-1958 چەندان پەرلەمانتاری کورد لە بەغدا دروست بوون ، بەڵام ئەوانە نوێنەری دەڤەر و عەشیرەتی کوردی بوون ، نەك حیزب و ویستی کوردی! لە ماوەی 1958 هەتا 1970 کەسانێك لە دەسەڵاتی بەغدا دەرکەوتن ، کەسێك لەوانیش جورئەتی ئەوەی نەکرد قسە لە سەر دۆزی سیاسی کورد بکەن.

ئەو کوردانەی لە 1975 هەتا 1990 لە پەرلەمانی عێراق و تەشریعی کوردستان دەرکەوتن ، ڕێك وەك حەسەن خەیری و برنجی…وابوون!!
لە 2004 هەتا 2017 کوردێکی زۆر لە پەرلەمان و حکومەتی عێراقی دەرکەوتن کە سەد لە سەد نوێنەری حیزبی کوردی بوون !
ئەو برادەرانە چەندەها پێستی گرینگیان داگرت لەوانە سەرۆك کۆمار ، جێگری سەرۆك وەزیران ، جێگری سەرۆك پەرلەمان ، وەزیری دەرەوە ، وەزیری مالیە،….لە سەرەوەی 60 پەرلەمانتاری کورد…ئەو هەموو حەشاماتە نەیانتوانی تەنیا یەك گوند ، کورە بڕێ بستێك زەوی کوردی بگێڕێنەوە!

لە تازە بە سەرۆك وەزیران بوونی مالیکی ، لە ئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان بەندە لەگەڵ چەندەها مامۆستای زانکۆ بە دیداری مالکی گەیشتین. لەو دیدارە دکتۆر عوسمان ئەمینی ڕەحمەتی وتی :" جەنابی مالکی لوتفت هەبی سەبارەت بە کورد بە تایبەتی شاری هەولێر شەهادەی پێداوی! .." مامۆستایەکی تر وتی :" جەنابی مالکی بۆ ئەوەی کورد لە نیەت سافی جەنابت بگات ئەوە چەند ساڵێکە (

شارۆچکەی مەخمـوور) خراوەتـە سـەر (موصـڵ) بـە نـوکە قەڵەمێـك بیگەڕێنەوە سەر (هەولێر)!

مالکی وتارێکی مەتاتی دا ، مامۆستایەکی برادەر لێی پرسیم : ڕات دەربارەی قسەکانی چییە؟ وتم : صەدامێك –ە لە قالبی مالکی!

برادەران : کەس دۆستمان نییە لە عیراق! ساڵی 2004 هەمان قسەم لە سەتەلایتێك کرد ، بەرامبەرەکەم وتی : سەلام زۆر ڕەشبینە ، ئەگەرنا سەدان کەسی وەك عەمار حەکیم دۆستمانن!!

کاك عەمار هەر چ نەکردبی بە ڕاستەوخۆ و ناراستەوخۆلەبەردەم نوێنەرانی کورد هەڕەشەی لە جیابوونەوە و ریفراندۆمی کوردستان گرت ، کەس متەقی لێوەنەهات دکتۆر مسەنا نەبی ، بەمەش نوێنەری کوردی کردە سێ پارچە :

پارتی ، یەکێتی-گۆڕان-کۆمەڵ ، یەکگرتوو

پوختەی قسان

چۆن هیچ چاوەڕێ نیم لە حکومەتی کوردستان دە ئەوەندەش چاوەڕێی هیچ نوێنەرێکی کورد نیم لە بەغدا چونکە لە 2004ەوە هەتا ئێستا نەیانتوانیوە تەنیا گوندێك بە قانون بخەنەوە سەر کوردستان …بە ڕاستی ئەوەندە هاوڕاتیەك پەستم لێتان وەختە بڵێم شیعری (ئەی وەفدی کوردستـان-پیرەمێرد) و (شیریـن بەهـارەی هـەژار! لـە ڕەدی (بلە)تان) لە سەر تەتبیق دەبی! پێشمەرگەی مووچە 500 هەزار بە خوێنی 2000 پێشمەرگە توانی بەشێکی زۆری ناوچەی داگیرکراو رزگار بکەن کەچی ئێوەی مووچە 12ملیۆن دینار بە 12 ساڵ یەك گوند بە قانون ڕزگار بکەن !

بەس نییە! ئێمە نەقدی شێخ مەحمود و مەلا مستەفا و سمکۆ…مان دەکرد بەوەی هیچیان بۆ نەکردینە ئەرێ ئێوە چ دەکەن ؟ هەتا قیامەت چاوەڕێ بین؟!

تکایە خەڵك وەك حیزبەکان مەبن …با چیتر نەتانکەنە مەڕ!

سەلام ناوخۆش \ مامۆستای زانکۆ

رۆژنامەی پێشکەوتن : یەکەم رۆژنامەی کوردی لە کوردستاندا

پێش 97 ساڵ لە سلێمانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە کوردستان دەرچووە

پ. ی. سەلام ناوخۆش-زانکۆی سەلاحەدین

لە قۆناغی شەڕ و ئاشتیدا، چەندەها ئەفسەر و کارمەندی ئینگلیز هاتونەتە کوردستان، لەنێوان ئەوانەدا، میجەرسۆن وەک کوردیزان و کوردناس و سیاسەتمەدار و رۆژنامەنووس□□ک لە هەموویان زیاتر ناسراوە. ماوەیەک بەناوی خوازراو خۆ بەکورد و موسڵمان لە کوردستان ژیاوە. ماوەیەک لە بەغدا رۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)بە کوردی دەرکردوە. لە کوردستانیش یەکەم کەس بووە کە یەکەم رۆژنامەی کوردی لە کوردستان دەربکا. ماوەیەکیش بەتایبەتی لە ساڵی 1919وە هەتا هاتنەوەی شێخ مەحمود حاکمی سلێمانی بووە.
ئەم کورتە نووسینە کە لە سێ بەش پێکدێ، هەوڵێکە بۆ دەرخستنی چەند لایەنێک لە ژیان و هەڵوێستی میجەرسۆن.

لە بەشی یەکەمدا باس لە میجەرسۆن و زمانی کوردی کراوە. لەو بەشەدا باس لەوە کراوە کە سۆن لەپێناوی بەرژەوەندی و□لاتەکەیدا کوردیەکی وا فێربووە کە بە دەگمەن گومانی پێ ببردرێ کە کورد نەبێ. لە بەشی دووەم باس لە هەڵوێستی سۆن لە حوکمداری شێخ مەحمود و هەندێ مەسەلەی دی پەیوەست بە کوردەوە کراوە. لە بەشی سێیەم باس لە ڕەوشی رۆژنامەگەری کوردی لەدوای میجەرسۆن کراوە.

میجەرسۆن و زمانی کوردی:

میجەرسۆن لەساڵی 1898 بە پلەی شەرەف زانکۆی کامبریج تەواو دەکا. زۆر ئارەزووی زمانی رۆژه□□لاتیەکانی هەبووە. دام و دەزگای دەوڵەتی بەریتانی بۆ ئەوەی سود لەکەسانی وەک سۆن ببینێت، لە ساڵی 1902 سۆن دەنێرێتە ئێران، لەوێ هەر بە ساڵێک فێری زمانی فارسی دەبێ.(1) بۆ ئەوەی زیاتر لەئێران و کوردستان جێی خۆی بکاتەوە، لە ساڵی 1905 بەساختە موسڵمانبوونی خۆی ڕادەگەیەنێ.
لە بەشەکوردستانی بندەستی ئێراندا خۆی فێری زمانی کوردی دەکا. بەحوکمی ئەوەی فارسی و کوردی دەزانێ، بۆیە دەتوانێ بە ئاسانی خۆی بگەیەنێت□ د□ق□ری سلێمانی و هەڵەبجە. لە کوردستان ناوی دەگۆڕێ و

ناوی خۆی دەکا بە میرزا غولام حوسەینی شیرازی. ناوەکە تەواو فارسیە. بەم ناوە لە هەڵەبجە دەبێتە دۆستی عوسمان پاشای جاف و عادیلە خانم. زۆر هاموشۆی خێڵەکی کردووە، چۆتە هەموو دیوەخان و مزگەوت و بازاڕەک بەجۆرێ دەڵێن “میستەر سۆن سەری بچوایە نوێژ و ڕۆژی نەدەچوو”.(2)

مەجەرسۆن لەو گەشتەیدا کە خۆی ناوی ناوە گەشتەکی شاراوە بەرەو میسۆپۆتامیا و کوردستان، زانیارییەکی زۆری لەبارەی زمان و داب و نەریت و ڕەوشت و ئاکاری کوردەوە کۆکردۆتەوە.

لە دوو هەڵوێستدا، عوسمان پاشای جاف گومان لە کوردێتی سۆن دەکا. یەکەم عوسمان پاشا فەرەنسی دەزانی و کتێبی فەرەنسی دەخوێندەوە، جارێکیان سۆن پرسیاری لێ دەکا دەڵێ جەنابتان کتێبی فەرەنسی دەخوێننەوە؟ ئێوە فەرەنسی زانن؟ یەکسەر عوسمان پاشا لێی دەپرسێ تۆ چۆن دەزانی ئەم کتێبە فەرەنسیە؟ سۆن لە وەڵامدا دەڵێ من پێشتر لای پیاوێکی فەرەنسی ئیشم دەکرد، لەوێ هێندێ فەرەنسی فێربوومە. بەڵام ئەم وەڵامە نەیتوانی تەواو گومانی عوسمان پاشا لەسەر سۆن لاببا.

“، یەکسەر گومانەکەی عوسمان پاشا دەبێ بە یەقین، بەیە لەلای خۆی دەری دەکات و (3) پاش ماوەیەک بەدزی بەرەگەی پردێ- کەرکوک بەرەو بەغدا دەچێت و، لەوێشەوە دەگەڕێتەوە.ONدووەم جارێک لە نێوان سۆن و عوسمان پاشا گەنگەشە لە سەر شتێ دەبێ، سۆن لەبریتی بەڵێ “نا” دەڵێ “نێ

لە سەردەمی جەنگی جیهانی دا 1914-1918 جارێکی تر مەجەرسۆن لەعێراق بەدەرکەوتەوە، کە ئینگلیز لە 11/3/1917 بەغدای داگیرکرد، ڕۆژنامەیەکی بەناوی (العرب) لە 4/7/1917 دەرکرد. لە پاش ئەوەی هێزی داگیرکاری ئینگلیز لەخوارووی کوردستان نزیک بوەوە ئەو لە بەغدا لە 1/1/1918 ڕۆژنامەیەکی بەناوی (تێگەیشتنی ڕاستی) بڵاوکردەوە. لەژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نووسراوە: “ڕۆژنامەیەکی سیاسی و ئیجتیماعی و خادیمی یەکبون و سەربەستی کوردانە”.(4)

زۆربەی تووژەرەوانی کورد لەو باوەڕەدان کە ئەو ڕۆژنامەیە مەجەرسۆن و شوکری فەزڵی دەریان کردووە. هەر بۆ زیاتر دڵنیابوون لە سەر ڕۆڵی سۆن لەو ڕۆژنامەیەدا ئەوا ئیدمۆنز لە وەڵامی نامەیەک بۆ تەوفیق وەهبی دەنووسێ: “تێگەیشتنی ڕاستی ئۆرگانی پڕوپاگەندەی سیاسی بەریتانی بوو، میستەر سۆن سەرپەرشتی دەکرد”.

لە 1/1/1918 هەتا 27/1/1919 شەست و حەوت ژمارەی لەو ڕۆژنامەیە دەرچووە. سۆن ئەزموونەکی باشی لە تێگەیشتنی ڕاستی وەرگرت، پاش ئەوەی ڕاپەڕینەکەی شێخ مەحمود لەمانگی حوزەیرانی 1919 هەرەسی

هەنا، سۆن بووە حاکمی راستەوخۆی سلێمانی و لە نیسانی 1920 هەتا تەمووزی 1922 سەد و هەژدە ژمارەی لە رۆژنامەی (پێشکەوتن) دەرکرد، لەو ماوەیەدا رۆڵی بەرچاوی سۆن لەبواری گرنگیدان بەزمانی کوردی دەردەکەوێ.

1- چاپخانەیەکی بە پیتی عەرەبی هێنا بۆ سلێمانی و رۆژنامەی پێشکەوتنی پێ دەردەکرد لەپاشان هەر بەو چاپخانەیە رۆژنامەکانی دی سلێمانی وەک بانگی کوردستان و رۆژی کوردستان و بانگی هەق و ئومێدی ئیستقلال و ژیانەوە… دەرچوون.
2- زمانی کوردی کردە زمانی فەرمی لە سلێمانی هەتا فەرمانێکی دەرکرد کە دەبێت ناوی شار بە (سلێمانی) بنوسرێ نەک (سلیمانیە).
3- لەپێناو پاککردنەوەی زمانی کوردی لە پەیڤی عەرەبی و تورکی و فارسی ئەو لە پێشکەوتن کێبڕکێیەکی راگەیاند بۆ یەکەم و دووەم و سێیەم خەڵاتی دانا.(5)
لەبواری نووسینیش، ئەوا سۆن لە قۆناعی پێش و پاش جەنگ ئەم نووسینانەی لەبارەی زمانی کوردیەوە بڵاوکردۆتەوە:

Kurdish Grammar (Grammar of Kurdmanji of Kurdish language) .1 London 1913.
2. Elemenemtray Kurmanji Grammar (Sulaimania district) 1919
3. A Siuthern Kurdish Fork song in kermanshani dialect، journal of Royal Asiatic soliety 1909 jan. pp 35-51.
(4. Notes on a Kurdish dialect، Sulaimania.(6

گەواهی هەندێ لە توێژەرانی کورد
لەبارەی کوردیزانی سۆن:
1- موحەممەد زەکی مێژوونووسی کورد لە (خولاسەیەکی تاریخی کورد و کوردستان) دەنووسێ: "بەقەد کوردێک کوردی ئەزانی و لە عالمێکی کورد زیاتر شارەزای زمانی کوردی بوو".
2- د. کەمال مەزهەری مێژوونووسیش لە (تێگەیشتنی ڕاستی) دا دەنووسێ: "کوردی زانینی سۆن گەیشتبووە رادەیەک قورئانی پیرۆزی بە باشی وەردەگێڕایە سەر زمانی کوردی".(7)
هەر لەو بارەیەوە جارێکیان سۆن بە بەردەمی چاپخانەیەکی سلێمانیدا تێدەپەڕێ و دەبینێ زۆرکەس بە قومارەوە خەریکن، یەکسەر وتارێ بەناوی خۆیەوە لە (پێشکەوتن) بڵاودەکاتەوە و تێیدا دەڵێ:
"دەڵێم ئەم یاری یانە لەسەر پارە یان چایی بێ یاخود لەسەر هەرچی شتێکی تر بێ قومارە، فەرقێکیان لەنێواندا نی یە، لە قورئانی

پیرۆزدا بەژراوە: (یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیهما اپم کبیر ومنافع للناس وإپمهما أکبر من نفعهما) یەعنی (لەتۆ دەپرسن لە مەی و قومار بڵێ لەو دوانەدا زیانی گەورە و قازانج هەیە، بەڵام زیانیان زۆرترە لە قازانجیان)، دیسان قورئان دەفەرموێت: (إنما یرید الشیگان أن یوقع بینکم العداوة والبغچاو فی الخمر والمیسر ویدعکم عن ژکر الله وعن الصلوات) یەعنی (جگە لەمە نی یە کە شەیتان دەیەوێ لەناوتانا دوژمنی و رق بخاتەوەو بەمەی و قومار تەوە بهەڵبەستەوە لە زکری خوا و لەنوێژ)."(8)
ئەمە وەنەبێ سۆن مەبەستی بوبێ لاوی کورد لەزیانی قومار و مەی ئاگادار بکاتەوە، بەڵکو ئەو وەک دەوڵەتەکەی دووفاقیەتی بەکار دەهێنا، ئەگەرنا ئەو لەلایەک باسی زیانی قومار و مەی دەکا، لەلایەکی تر هەر لەناو سلێمانی لە بیستەکان بەڕەسمی (تیاترخانە)ی کردەوە. شێخ لەتیف لە یاداشتەکانی دا دەنووسێ: "سۆن زۆر رەوشت نزم بوو، بەهەر لایەکدا بڕۆیشتایە سێ ئافرەتی بەڕەوشت نزمی لەگەڵدا خەیدا دەبرد و جوانترین جلوبەرکی لەبەر دەکردن، تیاترخانەیەکی گشتی کردەوە بۆ ئەوەی رەوشتی خەڵکی پێ بشێوێنێ خوارە". (9)
واچاکە ئەستاش ئاگاداری ئەو هەڵمەتی بەدڕەوشت کردنەی کوردستان بین کە بەرنامەی دوژمنانە.

3- ئەحمەد خواجەی مێژوونووس لە (چیم دی) دا دەنووسێ: "پیاوێکی سیاسی، زیرەک، لە فارسی و کوردی زمان زان، ئارەزووی بەرزکردنەوەی زمانی کوردی ئەکرد، چەند نووسراوێکی دەست نووسی زۆر بەنرخی خۆی بەکوردی بەجێ هێشت لەزمانی کوردی بەزۆر شێوە و لە هەورامی و فارسی زۆر شارەزابوو". (10)
4- عەلی باپیر ئاغا، وەک خۆی دەڵێ بە کاتب لای میجەرسۆن لە سلێمانی دامەزراوە. رۆژێکیان مێجەرسۆن بە عەلی کەمال دەڵێ: دەزانی من کوردی و فارسی لەتۆ باشتر دەزانم؟ عەلی کەمال دەڵێ: "سۆن پێی وتم: من پارچە شیعرێکی فارسیت دەدەمێ بەم بکە بە کوردی. گەر بە هەڵە وەرت نەگێڕایە سەر زمانی کوردی ئەوە من ئەم قاپووتە نایابەی خۆمت لەگەڵ بیست ڕووپیە پێشکەش دەکەم، خۆ ئەگەر نەتتوانی کارێکی ئەنجام بدەیت یان هەڵەت تیاکرد، دەبێ تۆ گەواهی بە من بدەیت کە لەو بوارەدا لەتۆ زاناترم".

عەلی کەمال رۆشنبیرێکی دیاری سەردەمی خۆی بوو، کوردی و فارسی زۆر بەباشی دەزانی، بۆیە بە سێمینەوە بە بەریکانێ یە رازی دەبێ و شیعرەکە بە رۆژی پاشتر بە کوردی وەردەگێڕێ و دەیداتە سۆن، سۆن لە وەڵامدا دەڵێ عەلی ئەفەندی دەڕاندت، عەلی کەمالیش سەرسام دەبێ

چونکە ئەو هەموو بەهرەو توانای خۆی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی بەریکانێیەکە بباتەوە. سەن دەڵێ: "من دەستخۆشیت لێ دەکەم شیعرەکەت زۆر بەجوانی وەرگێڕاوەتە سەر شێوەی کوردی، بەڵام لەکۆتاییدا نووسیوتە: (ساحێبی)، ئەم هەڵبەستە (سەعدی شیرازی)یە. ئەم زاراوەیە (ساحێب) کوردی نییە عەرەبییە، دەبوایە تۆ لەباتی ئەوە بتنووسیایە (خاوەن) یان (خاوەنی)، ئەمە کوردییەکی ڕەسەنی شێوەی سلێمانییە".
کە ئەمانەم بیست هەر بە پەلەوە وشک بووم، دوای تاوێک سەرسامی دەستم لە گەردنی خۆم داو وتم ئەشهەدو تۆ کوردی لەمن باشتر دەزانی و تۆ براوەی و من دۆڕاوم".(11)

قۆناغی دوای مێجەرسۆن و ڕۆژنامەگەری کوردی

لە پاش هەڵاتنی مێجەرسۆنی حاکمی موتڵەقی سلێمانی، هەرچەندە هەندێ نووسەرو فەرمانبەری ڕۆژنامەی (پێشکەوتن) لەگەڵ مێجەرسۆن چوون بۆ کەرکوک، هەروەها مێجەرسۆن پیلەکی چاپخانەکەی دەرهێنا، بەڵام ئەو چاپخانەیە ڕۆڵێکی زۆر گرنگی بینیوە لە ڕەوتی ڕۆژنامەگەری کوردیدا بەجۆرێ حکومەتی کوردی سێ ڕۆژنامەی زمانحاڵی خۆی بەو چاپخانەیە چاپکردوەو بابەتەکانی ئەو ڕۆژنامانە بەشێک لە مێژووی سیاسی و کەلتووری ئێمە دەنوێنن.

لە سلێمانی ڕێکخراوێکی سیاسی هەبوو ناوی (جەمعییەتی کوردستان) بوو، مستەفا پاشا یاموڵکی لە تەموزی 1922 سەرۆکی ئەو کۆمەڵەیە بوو. هەرکە مێجەرسۆن لە ئەیلولی 1922 سلێمانی بەجێهێشت و شێخ مەحمود حکومەتێکی کوردی دامەزراند، مستەفا پاشا یاموڵکی ئیمتیازی ڕۆژنامەیەکی بەناوی (بانگی کوردستان) وەک زمانحاڵی کۆمەڵەکەی وەرگرت و خۆیشی بووە بەڕێوەبەری بەرپرس و سەرنووسەر.

یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی بانگی کوردستان لە 2/8/1922 هەتا 3/11/1922 سێزدە ژمارەی لێ دەرچووە، ماوەیەک لەجیاتی ئەم ڕۆژنامەیە، شێخ نوری شێخ ساڵحی شاعیر، ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان)ی وەک زمانحاڵی حکومەتی دووەمی کوردستان دەرکردووە. یەکەم ژمارەی ئەم ڕۆژنامەیە لە 15/11/1922 دەرچووە، دواژمارەش (ژمارە 15) لە 3/3/1923 درچووە.
لەپاشان (ڕۆژی کوردستان) چیتر دەرنەچوو، بەڵام موستەفا پاشای یاموڵکی ژمارەی (14)ی بانگی کوردستانی دەرکردووە. هەر مستەفا پاشا سێ ژمارەی تری (بانگی کوردستان)ی لە بەغدا دەرکردووە.
لە پاش ئەوەی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود لە سلێمانی دەڕوخێ، شێخ

ناچار دەبێ بچێتە شاخ، لەوێ ڕۆژنامەی (بانگی هەق) وەک یەکەم ڕۆژنامەی شاخ دەردەکات. یەکەم ژمارەی (بانگ هەق) یاخود (بانگی هەق) لە 28/مارتی 1923 دەرچووە، لەبەر ئەوەی ئەم ڕۆژنامەیە زمانحاڵی ئەردوی کوردستان بووە، بۆیە ئەو ژمارەیە تەنیا یەک وتار بووە و ئەویش بریتی بووە لە چەند هەواڵە و ئاگادارییەک بۆ هێزی پێشمەرگە و خەڵکی کوردستان.
گرنگە کورتە ئاماژەیەک بە ئەو ژمارەیەی (بانگی هەق) بکەین. ئەو ژمارەیە تژی بووە لە چەندەها ئایەتی قورئانی وەک (انما المؤمنون إخوة) و (ولا تحزن ان الله معنا) و (ومالنصر الا من عند الله). ئەم ڕۆژنامەیە تەنیا دوو ژمارەی سەربەخۆی لێدەرچووە، دواژمارەی (کە هەندە بۆ ژمارە سێی دادەنێن) لە 12/4/1923 دەرچووە. هەرچی ژمارە دووە، چاپ نەکراوە و لەهیچ شوێنێ بڵاو نەکراوەتەوە.

جارێکی تر کە شێخ مەحمود توانی بێتەوە سلێمانی، ڕۆناکبیرانی ئەوسا وەک ڕەفیق حیلمی، ئەحمەد خواجە، ئەحمەد ێبری، حسەن کازم سەرقاڵی دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی تر بوون.
ڕەفیق حیلمی خۆی دەنووسێ: “دوای هاتنەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی (بانگی کوردستان) بەینێکی تر بڵاوکرایەوە. ئینجا لەجێی ئەو ڕۆژنامەی (ئومێدی ئیستقلال) هاتە بڵاوکردنەوە.”. لەو ماوەیەدا تەنیا ژمارە (14)ی بانگی کوردستان بڵاوکراوەتەوە. مستەفا یاموڵکی بەتەنیا لە 8/6/1923 دەریکردووە.

ئومێدی ئیستقلال دوا ڕۆژنامەی زمان حاڵی حکومەتەکانی شێخ مەحمود بووە. ئەو ڕۆژنامەیە (25) ژمارەی لێدەرچووە، ژمارەی یەکەمی لە 20/9/1923 بووە، دوا ژمارەشی لە 25/5/1924 بووە.
ئەو پێنج ڕۆژنامەیە (پێشکەوتن، بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، بانگی هەق، ئومێدی ئیستقلال)، وەرچەرخانێکی گرنگیان لەمێژووی شاری سلێمانیدا بەرپاکرد. لەدوای ئەو ڕۆژنامانە چەندەها ڕۆژنامەی تر وەک (ژیانەوە)، (ژیان) و (ژین) لە بیستەکانی سەدەی بیستەم دەرچوونە. هەر ئەو ڕۆژنامانەش وای لە نوسەرانی سلێمانی کرد کە شارەکەی خۆیان بە پایتەختی ڕۆناکبیری بزانن.
لەکۆتاییدا، ئەگەر مەجەرسەن بۆ چەندەها مەبەست و ئامانجی سیاسی چاپخانەی هێنایە سلێمانی و یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لەو شارە دەرکرد، ئەوە ئەو کارەی ئەو بۆ بەرژەوەندی ژیانی ڕۆژنامەڤانیی کوردی تەواو بوو.

بەراوردی ڕۆژنامەی کوردستان دەگەڵ ڕۆژنامەی پێشکەوتن

لە نێوان هەردوو ڕۆژنامەکەدا 22 ساڵ هەیە ، بەڵام جیاوازیەکی بنەڕەتی هەیە. ڕاستە ڕۆژنامەی کوردستان ڕۆژنامەی ئۆپۆزسیۆنی دەوڵەتی عوسمانی بوو ، بەڵام ڕۆژنامەکە ڕۆژنامەیەکی ڕادیکال نەبوو ، بەڵکو ڕۆژنامەیەکی ڕیفۆرمی بوو. نەیدەویست لە دەوڵەتی عوسمانی جیا ببێتەوە هەتا پاش چەند ژمارەیەك میقداد بەدرخان لە ڕۆژنامەکە نەما، گەڕایەوە دەوڵەت ، وەك دکتۆر فەرهاد پیرباڵیش دەڵێت : عەبدولرەحمان بدرخان ڕۆژنامەکەی گرتەئەستۆ ، خودی عەبدولرەحمان بدرخان خۆی وەك عەبدوڵڵا جەودەت ئەندامی بزووتنەوەی تورکە لاوەکان بوو !

ڕۆژنامەی کوردستان ڕۆژنامەی سەدەی نۆزدەهەم بوو ، لە ڕووی ئەتەکیەتی ڕۆژنامەییەوە ڕۆژنامەیەکی تەواو هونەری نەبوو هەروەها لە ڕووی ڕادیکالیەوە وەك ڕۆژنامەی عوسمانی شەریف پاشا نەبوو.

لێرەدا ڕەوشی دەربەدەری و کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم لە بەر چاو بگرین ، چونکە دوو فاکتەرە دەوریان هەبوو لە سەر شوناسی ڕۆژنامەکە. هەر ئەو دوو فاکتەرەش دەوریان هەبوو لە سەر بەردەوام نەبوونی ڕۆژنامەکە.

لە کۆتاییەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی ، سۆن و شوکری فەزلی لە بەغدا لە ساڵی 1918 ڕۆژنامەیەکیان بەناوی " تێگەیشتنی ڕاستی " لە بەغدا بە کوردی دەرکرد. لە دوای ڕووخاندنی حوکمداری شێخ مەحموود ، مێجەر سۆن بووە حاکمی سلێمانی و یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە سلێمانی بەناوی پێشکەوتن یا پێشکەوتنی سلێمانی دەرکرد .

ئامانجی ڕۆژنامەکە بۆ دوورخستنەوەی لایەنگرانی شێخ مەحموود و دەوڵەتی عوسمانی بوو لە دژی کوردی . مێجەر سۆن دەیویست ناسیونالیزمێکی مەدەنی لە پیاوماقووڵ و ڕۆشنبیرانی کورد لە ژێر سایەی حوکمڕانی ئینگلیز پێکبێنێت.

ڕاستە مێجەر سۆن هەموو شتێکی لە پێناو ئینگلیز کرد و دەیویست کوردانێکی گوێڕایەڵ بۆ ئینگلیز بنیات بنێ و شێخ مەحموودێکی ئینگلیز دۆست لە رۆشنبیرانی کورد دروست بکات.

دەتوانم بڵێم لە ڕووی کۆنتێکستی جیوگرافی و ناوەڕۆکەوە ، ڕۆژنامەی پێشکەوتن زیاتر کوردستانی بوو، بەڵام ڕۆنامەی کوردستان ڕۆژنامەی دیاسپۆرای کورد بوو .